

Абдулвоҳид Абдулазизов

**МУТОЛАА
МАДАНИЯТИНИ
ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ
СОЦИОЛОГИК
ТАҲЛИЛИ**



ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА-МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Абдулвоҳид Абдулазизов



МУТОЛАА МАДАНИЯТИНИ
ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ
СОЦИОЛОГИК ТАҲЛИЛИ

(ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртлари мисолида)

Тошкент-2016



УЎК-124.2.5.7

КБК-82.10(50'zb)2

A-52

Ушбу монография Наманган давлат университети Укув илмий-методик кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

Монографияда мустақиллик йилларида мамлакатимиз ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимидаги ўқув юртлари ўсмир ёшлари мутолаа маданиятининг фалсафий, психологик, эстетик ва тарихий жиҳатлари социологик таҳлил этилади. Хусусан, мутолаа маданиятини ўқиш, ўқитиш ва англаш технологиялари, таълим субъектлари ҳамда мавжуд илмий-маърифий шарт-шароитлар билан уйғун жараён сифатида шакллантириш муаммолари таҳлил этилади. Мазкур соҳада пайдо бўлган муайян муаммолар кўрсатилиб, уларни бартараф этиш бўйича аниқ тавсиялар берилади.

Мазкур монографиядан Олий ва ўрта махсус ўқув юртлари профессор-ўқитувчилари, мутолаа маданияти муаммолари билан шугулланувчи катта илмий ходим-изланувчилар, мустақил тадқиқотчилар, магистрант ва бакалаврият босқичи талабалари, академик лицей ва касб-хунар коллежи ўқувчилари назарий ва амалий қўлланма сифатида фойдаланишлари мумкин.

Масъул муҳаррир: социология фанлари доктори, профессор
А. Умаров

Такризчилар: социология фанлари доктори, профессор
М. Бекмуродов,
тарих фанлари доктори, профессор А.Расулов,
филология фанлари номзоди, доцент З.Содиқов

ISBN – 978-9943-3815-5-1

Абдулвоҳид Абдулазизов
НамДУ доценти.
“Наврўз” нашриёти, 2016



МУНДАРИЖА

КИРИШ	4
I- БОБ. МУТОЛАА МАДАНИЯТИ ҲОДИСАСИНИ СОЦИОЛОГИК ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.....	11
1.1. Мутолаа маданиятининг методологик таҳлили.	11
1.2. Ўзбекистон ёшларида мутолаа маданиятини шакллантириш эволюцияси	29
II- БОБ. ЎСМИР-ЁШЛАРДА МУТОЛАА МАДАНИЯТИНИНГ БУГУНГИ ҲОЛАТИ.....	47
2.1. Ўзбекистон ўсмир-ёшларининг анъанавий мутолаа манбаларига муносабатлари	47
2.2. Мутолаа маданиятини шакллантиришда янги ахборот технологияларининг ўрни	74
III- БОБ. ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИ ТИЗИМИДА МУТОЛАА МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	89
3.1. Ахборот-ресурс марказларида мутолаа маданиятини таркиб топтириш хусусиятлари	89
3.2. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари уқувчиларида мутолаа маданиятини шакллантириш йўллари	106
ХОТИМА	125
ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	129
ИЛОВАЛАР.....	154

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигига эришгач, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожининг ҳамма жабҳаларини, шу жумладан таълим тизимини ислоҳ қилишни тараққиётнинг муҳим омили сифатида белгилади. Давлатнинг таълим соҳасидаги сиёсати унинг устиворлигини таъминлашга қаратилган бўлиб, у бевосита Ислом Каримов номи билан боғлиқ «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»ни қабул қилишга олиб келди. Кадрлар тайёрлаш миллий модели чуқур таҳлилий, концептуал модел бўлиб, юртимиз таълим амалиётида тўпланган амалий тажрибалар, ривожланган демократик мамлакатлар ютуқларига таянган ҳолда ишлаб чиқилган.

Мазкур моделнинг муҳим бўғини шубҳасиз ўрта-махсус, касб-хунар таълимидир. Касб ва хунар тарихда ҳам, ҳозирда ҳам инсоннинг тирикчилик манбаини ташкил этиб келган, инсоний жамиятнинг интеллектуал ривожланишини амалиётга татбиқини таъминлаган. Ислоҳотларнинг бугунги кундаги аҳволи ва тақдири кўп жиҳатдан кадрларга, уларнинг салоҳиятига боғлиқлигига Президентимиз алоҳида эътиборни қаратиб, «бугунги шиддатли даврда чинакам маънавиятли ва маърифатли одамгина инсон кадрини билиши, ўз миллий кадриятларини, миллий ўзлигини англаши, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб ўрин эгаллаши учун фидойилик билан кураша олиши мумкин»¹- дейди. Маърифатли инсонларни вояга етказиш вазифаси уларда мутолаа маданиятини шаллантиришни ҳам тақозо қилади.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: «Маънавият», 2008. 16-бет.

Хусусан, таълим-тарбиянинг муҳим жабҳаларидан бири – ўрта-махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида ушбу масалага, яъни мутолаа маданиятини таркиб топтириш ишига эътибор етарлими, деган савол очиқ қолиб келмоқда. Ваҳоланки, мутолаа интенсивлигини ошириш билимли, маърифатли инсонларни тарбиялашнинг муҳим шарти. Бунга эса, мутолаа маданиятини шакллантирмасдан эришиб бўлмайди.

Ўзгунги кунда ўрта махсус таълим тизимида мутолаа маданиятини шакллантириш жараёнини тизимий ўрганиш, мавжуд ҳолатни ва унинг ривожланиш истиқболларини таҳлил қилиш, хорижий тажрибаларни қўллан имкониятларини кўриб чиқиш ва бунда миллий ўзига хосликларни эътиборга олиш зарурлиги аён бўлиб қолди.

Ўрта махсус таълим муассасалари, яъни академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчи-ёшларида мутолаа маданиятини шакллантириш жараёнларининг аҳолини объектив таҳлил этиш, шунингдек қуйидаги сабабларни кўри янада долзарб аҳамият касб этади:

- ◆ академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида мутолаа маданиятининг реал ҳолати, мавжуд аҳоли махсус социологик тадқиқотлар ўтказиш орқали аниқланмай келаётганлиги;
- ◆ мутолаа маданиятининг ўсмир-ёшларда шаклланиш ўзига хосликлари, муаммолари ва ечими йўллари ўрганилмай қолаётганлиги;
- ◆ мутолаа жараёнларини фаоллаштириш, уни умуммаданий тараккиёт концепциясининг узвий қисми сифатида баҳолаб, ёндашишининг тилиб даражасида эмаслиги;

- ◆ мутолаа маданиятини hozirgi замон илғор технологиялари электрон тизимлар, масофавий мулоқотларнинг бугунги даражалари билан мувофиқлаштириш заруратининг ошганлиги;
- ◆ ўрта махсус таълим муассасалари ахборот-ресурс марказларининг Ўзбекистонда баркамол шахсни таркиб топтиришга масъул бўлган муассасалар сифатидаги мавқеини муносиб баҳолашга доир ижтимоий заруратнинг кучайганлиги ва таълим тизими олдида қўйилган шу кунги талаблардан келиб чиққан ҳолда мақсадли фаоллаштиришни белгилаб берувчи меъёрий ҳужжатлар ва услубий тавсияларнинг ишлаб чиқилмаганлиги;
- ◆ мутолаа маданиятини ўқиш, ўқитиш ва англаш технологиялари, таълим субъектлари ҳамда мавжуд илмий-маърифий шарт-шароитлар билан уйғун жараён сифатида шакллантиришнинг кун тартибига чиққанлиги;
- ◆ мутолаа жараёнларига миллий ғоя доирасида ёшларни тарбиялашнинг муҳим бўғини сифатида қараб, уларни тизимий такомиллаштириш йўлларининг назарий асослаб берилмаганлиги.

Монографик аснода тадқиқ этилаётган мавзу бир қатор фанлар кесимида жойлашган бўлиб, уни тўлиқ ёритиш социология, психология, педагогика, кутубхонашунослик, маданиятшунослик соҳаларида зришилган илмий ютуқларни қиёсий-таҳлилий ўрганишни талаб этади. Шу боисдан, бевосита таълим муассасалари ахборот-ресурс марказлари муаммоларини ҳам ўрганишга бағишланган кутубхонашунослик, шунингдек, тадқиқот объектидан келиб чиққан ҳолда, ўсмир-ёшлар психологияси ҳамда ижтимоий жараёнларнинг узвий бўғини сифатида

социология фани доирасида ўрганилган адабиётлар таҳлил килиниши лозим.

Китобхонлик, унинг афзалликлари, оилада мутолаа маданиятини таркиб топтириш масалалари улуғ мутафаккирларимиз Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳиммад Бобур, Абдурауф Фитрат, Абдулла Авлоний ва бошқаларнинг асарларида ёритилган². Хусусан, XX аср бошларида яшаб ижод этган маърифатпарвар зиёли Абдулла Авлоний, «...ёшлиқдан бошлаб текни ва идрокимизни қувватландурмак учун азиз умримизни ўйин-кулги, сафсата, молюъни каби беҳуда сўзлар билан ўткармай, ҳар хил китоб, газита ва журналларни ўқуб, фикримизни очмоқ, зехнимизни қувватландурмак лозимдур» дейди.³

Матълумки, замонавий илм-фанда мутолаа тушунчаси орқали нафақат китоб ёки бошка нашр маҳсулотларини ўқиш жараёнини, шунингдек, турли ахборот манбаларидан ахборотни ўзлаштириш жараёнлари ҳам ангалямоқда. Бу нуқтаи назардан олиб қараганда, ўзбек халқида мутолаага интилиш доимо юқори бўлиб келган дейиш мумкин. Чунки, аҳолининг саводхонлик даражаси анча паст бўлган даврларда ҳам, одимларнинг бир жойга тўпланиб, турли китобларни биргаликда ўқиш, ёлдин шеърхонлик, газалхонлик ёки маснавийхонлик, дostonхонлик кечилари, баҳру-байт айтишувлари уюштириб турганликларини ўзига хос мутолаа жараёни дейиш мумкин.

Айни чоғда мамлакатимизда ва хорижда бир қанча илмий ишлар дунёга келдики, улар бизнинг мавзуимизга бевосита бўлмаса-да,

² Қирғиз Форобий, Абу Наср. Фозил шаҳар одамлари. - Т.: Мерос. 1990. - 224 б.

³ Фитрат А. Оила ёки оила бошқариш тартиблари. - Т.: Маънавият, 1998, - 112 б.,

Авлоний, Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. - Т.: Ўқитувчи, 1992. - 160 б.

⁴ Авлоний, Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. - Т.: Ўқитувчи, 1992. - 31-бет.

билвосита боғлик. Айзенберг А.Я., Ванеев А., Карташов Н.С., Столяров Ю.Н., Қосимова О.Ғ., Йулдошев Э.Ю., Охунжонов Э.О., Раҳимова М.А., Шамсиев Ш.М., Туропов М.М. ва бошқаларнинг кутубхонашунослик ва библиографияшунослик бўйича асарлари ўрганилаётган муаммонинг баъзи назарий ва амалий масалаларини ечишга интилингани билан аҳамиятлидир.⁴

Мустақиллик даврида Ўзбекистонда китоб мутолаасининг социологик масалалари биринчи бўлиб А.А.Умаровнинг илмий ишларида махсус тадқиқот объекти сифатида ўрганиб чиқилди⁵. Б.И.Ғаниева эса, мутолаа маданиятини тарбиялашнинг педагогик имкониятларини тадқиқ этди⁶.

Ўрганилаётган мавзуга яқин бўлган баъзи ишлар рус кутубхонашунос - мутахассисларининг ўтган асрнинг 80 – 90- йилларида чоп этилган илмий мақолаларида ўз аксини топган. Жумладан, собиқ шўролар мамлакатигаги ўқувчиларнинг мустақил ўқиши ва уларга библиографик ахборот беришга бағишланган Ашаренкова Н.Г., Попова Т.С.⁷ ишларида, адабиётлар орқали ўқувчиларни ахлокий-

⁴ Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ - Т.: Ўқитувчи, 1992; Раджабов С. К истории советской школы в Узбекистане. - Т.: 1957; Қодиров И. Ўзбекистон умумтаълим мактабларининг ривожланиш тарихи /1917-1975/ - Т.: Ўқитувчи, 1979; Давлетшин М.Г. Ёш психологияси ва педагогик психология. - Т.: Ўқитувчи, 1984; Ғозиев Э. Тафаккур психологияси - Т.: Ўқитувчи, 1990; Маврулов А. Маданий соғломлаштириш даври. - Т.: 1992; Турсунов И., Норматов К. Ўзбекистон истиқлолининг беш йиллиги. - Т.: Ўқитувчи, 1995.

⁵ Умаров А.А. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. Соц-я фанлари доктори илмий дар-ни олиш у-н тай. дисс-я. Т., УзМУ, 2005 й.

⁶ Ғаниева Б.И. Кутубхоналарда болалар ўқиш маданиятини тарбиялашнинг педагогик имкониятлари. Педагогика фанлари номзоди илмий дар-ни олиш у-н тай. дисс-я. Т., Низомий номли ТДПУ, 2008 й.

⁷ Ашаренкова Н.Г. Формирование у старшеклассников готовности к самообразовательному чтению // Сов. библиотекосведение. - 1983, №1 - С. 76-87.; Попова

эстетик тарбиялаш, юқори синф ўқувчиларида поэзияга қизиқиш уйғотиш, мактаб ўқувчилари маънавий-руҳий дунёси ҳақидаги мисалалар Т.Д.Полозова, Е.В.Клятовский, Л.А.Балашова, И.Прилишь илимий мақолаларида ўз аксини топган.⁸ Юқори синф ўқувчиларининг ўқишига раҳбарлик қилишнинг шакл ва усуллари бўйича Лебедова А.И. на Тупельская Д.Н. ва бошқа олимларнинг ишлари мавжуд.⁹ Шунингдек, диссертация ишини ёзиш жараёнида кейинги йилларда Россия Федерациясида химоя қилинган Абрамов А.П., Киселев Н.Н., Менчикова Л.А., Савенков А.А., Селиверстова Н.А., Юмашева Н.Д. на бошқаларнинг диссертацион тадқиқотлари билан танишиб чиқилди.¹⁰

Т.С. Вибблиографическое информирование школьников // Актуальные вопросы библиотечной работы. Теория и практика. Сб. - М.: Книжная палата. - 1988. - С. 62-88.

⁸ Илюмина Г.Д. Открытие мира - М.: Книга, 1979, - С.25.; Кветковский Е.В. Литературное приращение в нравственно-эстетическом воспитании учащихся // Соц педпедогика - 1982, №1, - С' 41-44; Балашова Л.А. Формирование интереса к поэзии у старших подростков // Соц библиотекведение - 1989, №1, - С. 50-56; Прилишь И.А. Эстетическое воспитание белорусских школьников // Соц библиотекведение. - 1988, - У1, - С' 27-30

⁹ Лебедова А.И. О повышении эффективности массовых форм руководства детским чтением в библиотеках // Актуальные вопросы библиотечной работы. Теория и практика. Сб. - М.: Книжная палата. - 1985. - С. 90-98.; Тупельская Г.Н. Роль игры в повышении эффективности руководства чтением подростков // Актуальные вопросы библиотечной работы. Теория и практика. Сб. - М.: Книжная палата. - 1989. - С. 114-120.

¹⁰ Каранин Абрамов А.П. Становление личности в системе средних специальных учебных заведений. // Дисс. на соискание ученой степени канд.социол.наук. Курск, 2006 - С.121., Киселев Н.Н. Информационная потребность как фактор социализации личности. // Дисс. на соискание ученой степени канд.социол.наук. Новосибирск, 1998 - С.132., Менчикова Л.А. Формирование и духовное развитие личности в специализированных учебных заведениях. // Дисс. на соискание ученой степени канд.социол.наук. Уфа, 2003. - С.153., Савенков А.А. Социализация студентов средних специальных учебных заведений в социокультурных условиях современной России // Дисс. на соискание ученой степени канд.социол.наук. Курск, 2004. - С.146., Селиверстова Н.А. Книжные культуры постсоветских обществ: специфика социокультурного взаимодействия посредством книги. // Дисс. на соискание ученой степени докт.социол.наук. Москва, 2004. - С.332., Юмашева А.Д. Чтение как практики

Юқорида таъкидланганидек, Ўзбекистонда китобхонлик муаммоси кам ўрганилган соҳалардан бири бўлиб, айниқса ўрта таълим муассасалари ўқувчи-ёшларининг мутолаа маданиятини шакллантириш масаласи яхлит тадқиқот объекти сифатида ўрганилмаган. Ўзбек кутубхонашунос-олимларидан Э.Йулдошевнинг болалар кутубхоналарида китобхонлар ўқишига раҳбарлик қилиш ҳамда ёш авлод вакилларида ўқиш маданиятини таркиб топтириш юзасидан чоп этилган илмий изланишлари алоҳида эътиборга моликдир¹¹. Мактаб ўқувчиларининг китобхонлик маданиятини шакллантириш масалалари Ё.Қаюмхўжаеванинг илмий тадқиқот ишларида ҳам ўз аксини топган¹². Ё.Қаюмхўжаеванинг тадқиқотида мустақиллик даврида мактаб кутубхоналарида китобхонлик масалаларининг собиқ иттифоқ даври билан таққослаб ўрганилганлиги тарихий социологик жиҳатдан ҳам аҳамиятлидир.

Мазкур монография доирасида олиб борилган тадқиқот натижалари, унда илгари сурилган хулоса ва берилган тавсиялар Ўзбекистонда шакллантирилаётган узлуксиз таълим тизимининг муҳим бўғини бўлган академик лицей ва касб-хунар коллежларида мутолаа маданиятини оптималлаштириш, ахборот-ресурс марказлари иш фаолияти мазмунини бойитишга ёрдам беради. Тадқиқот ишлари натижасида тўпланган маълумотлар ва назарий хулосалардан социолог, маданиятшунос ва кутубхоначи мутахассислар

культурного воспроизводства в студенческой среде. // Автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. социол. наук. Москва, 2008. – С.20.

¹¹ Йулдошев Э. Болалар китобхонлигини ўрганишнинг форма ва методлари. - Т.: 1986; Йулдошев Э. Болалар кутубхонасида китобхонлар ўқишига раҳбарлик қилиш. - Т.: 1983; Йулдошев Э. Кутубхонада болалар ўқиш маданиятини тарбиялаш. Ўқув қўлланма. - Т.: 1986, - Б.48

¹² Қаюмхўжаева Ё. Ўқувчиларнинг китобхонлик маданиятини шакллантириш имкониятлари. - Т.: «Фан», 2007. 110 б.

тайёрловчи олий ва ўрта махсус ўқув юрларида ўқув предметларига қўшимча материал сифатида ва амалий машғулотлар ўтказишда фойдаланиш мумкин.

I- БОБ. МУТОЛАА МАДАНИЯТИ ҲОДИСАСИНИ СОЦИОЛОГИК ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.

1.1. Мутолаа маданиятининг методологик таҳлили.

Жамиятнинг ижтимоий-маданий ҳолати ва аҳоли турмуш тартидаги ўзгаришлар XX аср охирларида мутолаанинг асосий натижалари ҳам ўзгаришига, хусусан, уларнинг – ахборот бериш, ўргатиш ва рекреатив функцияларга айланишига олиб келди. Юз йердан тўрттани жарраёнлар мутолаанинг функционал ўзгаришларини ижтимоий ҳодиса ва унинг келгуси тараққиёти муқобилларини башорати сифатида илмий мушоҳада қилишни талаб қилмоқда. Бу вазифа мутолаа социологияси доирасида ҳал этилиши мумкин.

Мутолаа социологияси маданият социологиясининг йирик бўлими ҳисобланади. Собик иттифоқ даврида, XX асрнинг 70-йилларида у мустақил йўналиш сифатида ажралиб чиқди. Ҳозирча илмий жамоатчиликда унинг мақоми тўғрисида ягона фикр шаклланимаган. Тадқиқотчилар мутолаа социологиясини мустақил фан (И.А.Бутенко, В.Д.Стедьмах), социологиянинг мустақил назарияси (А.Л.Маришак) ҳамда кутубхонашуносликнинг бўлими (В.В.Скворцова) деб қарамокдалар. Бу қарама-қаршилиқларга бир неча омиллар сабаб бўлмоқда:

1. Қўшиқ тадқиқотлар мутолаа ҳодисасини маънавий маданиятнинг мураккаб тизимидаги алоҳида унсур сифатида баҳолаб, унинг шу тизимдаги ўрнини аниқлашга бағишланмоқда.

2. Мутолаа социологиясига собиқ иттифоқ давридан қолган таълимчиларга мос равишда, асосан кутубхонашуносликнинг амалий

тадқиқотлар базасини шакллантирувчи тармоқ сифатида қаралмоқда (кутубхоналар, ахборот-ресурс марказлари фондларини тўлдириш йўналишларини аниқлаш, китобхонлар билан ишлаш шакл ва усулларини такомиллаштириш ва китоб тарғиботи, аҳолининг китобхонлик даражасини ошириш ва шу каби ҳолатларни амалий тадқиқотлар ёрдамида ўрганиш). Ваҳоланки, ривожланган давлатлардаги мутолаа социологиясида бошқа ижтимоий-маданий жараёнларни изоҳловчи назарий қондалар мутолаа маданиятини таҳлил қилишга ҳам кенг татбиқ этилмоқда.

3. Бугунги кунда мутолаа социологиясининг ривожланиши билан бирга амалий тадқиқотлар кўламининг кенгайиши, махсус социологик тадқиқот секторларининг кўпайиши натижасида кутубхонашунослик социологияси ҳам кенг тараққий этиб бораётир. Гарчи бу соҳаларнинг тадқиқот объекти умумий бўлса-да (яъни кутубхонадаги мутолаа жараёнлари ва китобхон), *мутолаа социологияси* барча ижтимоий ва демографик гуруҳларга хос китобхонларни, кутубхонага келиш-келмаслигидан қатъи назар ўрганса, *кутубхонашунослик социологияси* кутубхоналарнинг китобхонлик соҳасига алоқаси бўлмаган муаммоларни: кутубхонанинг ижтимоий институт сифатидаги ўрни, унинг вазифалари ва аниқ ижтимоий-маданий жараёнлардаги иштироки, тузилмаси, ходимлари, фойдаланувчиларга хизмат кўрсатиш даражаси ва ҳоказоларни ҳам ўрганади.

4. Мутолаа муаммолари ҳозирча мутахассис социологлар эътиборидан деярлик четда қолмоқда. Социологик тадқиқотлар эса асосан кутубхонашунос мутахассислар томонидан олиб борилмоқда.

Мутолаа социологияси предмети ҳақидаги фикрларнинг яқдил эмаслиги ҳам айрим чалкашликларга сабаб бўлмоқда. Хусусан, баъзи тадқиқотчилар мутолаа социологияси жамиятда мутолаа манбалари – китоб, газета ва журналларнинг мавжудлигини таъминловчи омил-

ларни, мутолаага бўлган эҳтиёжнинг пайдо бўлиши, унинг ривожланиши қонуниятларини ва мазкур эҳтиёжни қондириш воситаларини ўрганиши, шунингдек ижтимоий ҳодисалар тизимида мутолаанинг ўзини аниқлаши лозим, деб ҳисоблайдилар. Бизнингча, конкрет тарихий ва ижтимоий-маданий муҳитдаги «нашриёт – китоб савдоси (сўлувчи) – АКМ, АРМ ва кутубхона – китобхон» тўртбурчаги ичидаги ўшро муносабатлар тизимини мутолаа социологиясининг предмети сифатида кўрсатиш мумкин.

Жамиятдаги мутолаа ҳодисасини тизимли таҳлил қилиш учун аниқло, социологиядаги тизимли ёндашувнинг ўзини чуқур тушуниб олиш лозим бўлади. Ижтимоий жараёнларни тизимий таҳлил қилиш аниқласи қадимги дунё файласуфлари, хусусан Афлотун ва Арастулар ижодида билинган дейиш мумкин. Кейинчалик француз мутафаккири Огюст Кант алоҳида социология фанини шакллантиришда асос қилиб «ижтимоий тизим ҳақидаги» гоани олади. Мазкур ёндашувга кўра, жамият ўзини ҳам организм бўлиб, маълум тузилишга ва ушбу тизимнинг активларини қондиришга хизмат қилишга йўналтирилган вазифаларни бажарувчи элементлирига эга¹¹.

Социологияда тизимли ёндашувнинг ривожланишига тамал тоши қўнган олимлардан яна бири Герберт Спенсердир. Социологияда органистик ёндашувнинг вакили ҳамда эволюцион ёндашувнинг ривожланишига катта ҳисса қўшган олим сифатида Г.Спенсер ўзининг илмий гоялари орқали кейинчалик тизимли ёндашувнинг ривожланишига ҳам тўртки берган эди. Хусусан, унинг ижтимоий институтлар ҳақидаги таълимоти, жамиятни ижтимоий институтлардан ташкил толувчи битта ижтимоий тизим сифатида англаш имконини берди. Унинг фикрига кўра, жамиятнинг ижтимоий институтлари битта

¹¹ История социологии: Учеб. пособие / Под общ. ред. А.Н.Елсукова и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Выш. шк., 1997. – С. 36.

умумий бутунликни ташкил қилиб, улардан биттасининг фаолият юритиши бошқаларининг фаолиятига ҳамда улар орасидаги таъсир ва масъулият чегараларининг аниқ тақсимланганлигига боғлиқ бўлади¹⁴.

Э.Дюркгейм, Т.Парсонс ва Р.Мертонлар эса О.Конт ва Г.Спенсер ғояларини ривожлантириб, Ўзларининг функционал таҳлил назарияларини олға сурдилар. Яъни, уларнинг фикрига кўра, жамият мураккаб ижтимоий тузилма бўлиб, уни шакллантирувчи элементлар тузилмада Ўзларининг бажарувчи вазифасига эга. Улар мазкур вазифани бажармасалар бутун тузилмада емирилишга, инкирозга сабаб бўладилар. Бутун тузилма яхши ишлаши учун унинг элементлари ўз вазифаларини тўлиқ бажаришлари лозим. Социологиянинг вазифаси эса, ҳар қандай ижтимоий ҳодисани мураккаб тузилма сифатида таҳлил қилиб, унинг элементлари, уларнинг тузилмадаги вазифаси ва улар ўз вазифаларини нечоғли бажараётганлигини таҳлил қилишдан иборат, деб қарайдилар.

Тизимли таҳлилнинг асосий мақсади – мураккаб ҳодиса ва воқеаларни абстракт услубларда талқин этиш, жараёнга хос бўлган энг муҳим белгиларни аниқлаш ва уларнинг тизимдаги ўзаро боғлиқлигини кўрсатиб беришдир. Тизимлар, шу жумладан ижтимоий тузилмалар ҳақида фикр юритар экан, академик В.Г.Афанасьев шундай ёзади: «Ўзаро алоқа натижасида янги интегратив сифатлар ҳосил қилувчи объектлар мажмуи бир-бирига хос бўлмаган қисмлар, компонентлардан иборат бўлади».¹⁵

Мутолаа маданиятини бир бутун тизим сифатида тасаввур этиш, бу тизимнинг асосий компонентларини аниқлаш, уларни ўзаро ва ташқи муҳит билан алоқа қилиш механизмини белгилаш, унинг ўзидан катта тизимдаги ўрнини, энг оддий таркибий элементининг мазмуни,

¹⁴ Ўша асар. – 52-бет

¹⁵ Афанасьев В.Г. Системность и общество.- Москва, Полит-издат, 1980.- С.24. (Русча манбалардан олинган иқтибослар таржимаси муаллифники– А.А.).

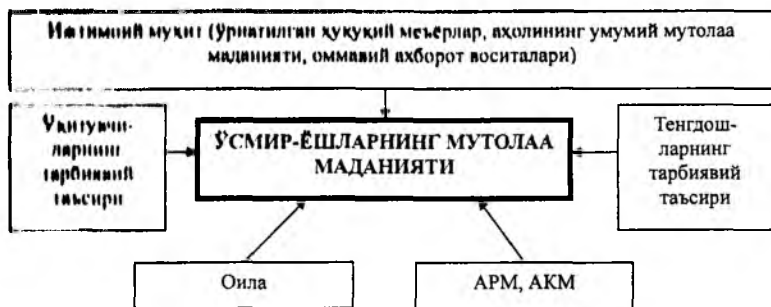
фаолияти, тизим тақозо қилувчи алоқаларни очиб беришни талаб қилади.

Бу тизим мураккаб ижтимоий ҳодиса сифатида намоён бўлар экан, индивиднинг ички маънавий дунёсидан тортиб, унинг атрофидаги бирча ижтимоий институтларгача, ҳар бири алоҳида тизим ясовчи элементни ташкил қилади. Бевосита тадқиқот объектидан келиб чиққан ҳолда, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида мутолаа маданиятини таркиб топтириш жараёнини тизимли таҳлил қиладиган бўлсик, мазкур ҳодисанинг бир қанча тизим ясовчи элементлари мавжуд эканлигини кўраимиз. Улар қуйидагилардир:

- 1 ахборот-ресурс марказлари (АРМ);
- 2 атрофдагилар, ўқитувчилар ва тенгдошларнинг тарбиявий таъсири;
- 3 оилавий тарбиянинг таъсири;
- 4 ижтимоий муҳит.

1-расм.

Тизим муассасаларида мутолаа маданиятини шакллантириш шароитига таъсир қилувчи элементлар



Ўзбек халқининг ментал хусусиятларини эътиборга оладиган бўлсик, ижтимоий муносабатларнинг барча даражасида оила институ-

тининг ўрни юқори эканлигини кўришимиз мумкин. Хусусан, шахсда, жумладан ўсмир-ёшларда ҳам, мутолаа маданиятини шакллантиришда оиланинг ўрни бекиёсдир.

Маълумки, ўсмирлик даврининг муҳим жиҳатларидан бири – бу ёшда шахс оиласидан ва яқинларидан мустақил бўлиб шакллана боради ва жамиятнинг кенгроқ қатламлари, жараёнлари таъсирига туша бошлайди. Болалар мутолаасидан фарqli равишда, ўсмирлар мутолаасида ижтимоий муҳит, хусусан аҳолининг умумий мутолаа маданияти, ОАВ ва умуман давлат ва жамиятнинг мутолаа ҳодисасига муносабат йўналиши ва даражалари каби ҳолатлар ҳам таъсир қилади. Шу боисдан, ўсмир-ёшлар мутолааси ҳақида гап кетганда, ушбу жараёнга давлат ва жамиятнинг эътибори, ҳуқуқий асосларнинг яратилганлиги, махсус мутолаа хизматининг ташкил этилганлиги ва бу субъект манфаатлари ва қизиқишларини қондира олаётганлиги билан боғлиқ ҳолатлар муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Шунингдек, ўсмир ёшида шахсга яқин-атрофдагилар, хусусан тенгдошлари ва ўқитувчиларининг таъсири сезиларли бўла бошлайди. Ўсмирлик даврида тенгдошларнинг бир-бирларига таъсири даражаси юқори эканлигини эътиборга олган ҳолда, бу даврда мутолаа маданиятини таркиб топтиришда индивидуал таъсир кўрсатиш технологиялари билан бирга, оммавий ва гуруҳий таъсир кўрсатиш усулларидан ҳам кенг фойдаланиш, яъни фақат бир шахснинг эмас, балки бутун гуруҳнинг мутолаа маданиятини ўстириш лозим бўлади.

Тизимга хос бўлиш ички ва ташқи яхлитликни тақозо этади. Тизим ташкил қилувчи бирор бир элемент етишмаса, бутунлик ҳосил

бўлмайди. Жамланма компонентлар, қисмлар эса қутилмаган бошқа тизимларни юзага келтириши мумкин.¹⁶

Кутубхоначилик ишини тизимли таҳлил қилишда ҳам, уни ташкил қилувчи таркибий элементларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу қисмлар қанчалик кўп кесимларда белгиланган бўлса ва қанчалик аниқ бўлса, тизимни тўлиқ англаш имконияти шунчалик юқори бўлади. Бирок, айтиш чоғда, уни таърифлаш имконияти шунча қийин бўлади. Россиялик Ю.Н.Столяров ўзининг «Кутубхона: структуравий-функционал ёндашув» (М., 1981) асарида «кутубхона тизим сифатида ўрганиш кутубхонашуносликнинг бутун тарихи давомида ривожланиб келганлигини¹⁷» таъкидлайди ва «Кутубхоналарни ҳар томонлама ва турли даражада, айтиш чоғда тизимли ўрганишни талаб этувчи мураккаб ва жетимий ҳолида сифатида англаш, кутубхонашунослар томонидан тизимли ёндашувни қўллашда бошланғичига олиб келди» дейди¹⁸.

Кутубхоначиликда тизимли ёндашувни қўллаш кутубхоначи ва кутубхона фаолияти жараёнлари, ахборот, архитектуравий режалаштириш, техник база ҳамда кутубхона маънавий муҳитининг ўзаро алоқадорлиги ва бирлигини ёритиш имконини беради. Шу билан бирга, бу ўринда «кутубхона хизмати» ҳамда «кутубхоналарга хизмат кўрсатиш» тушунчаларини фарқлаш лозим бўлади. Кутубхона хизмати – кутубхоналарнинг нашр маҳсулотлари ва бошқа ҳужжатларни ёки уларнинг нусхаларини тарғиб қилиш ва тарқатиш, уларни танлаш ва фойдаланишга қўмаклашиш борасидаги фаолиятидир.

¹⁶ Қаранг: ўша ерда. - Б.33

¹⁷ Столяров Ю.Н. Библиотека: структурно-функциональный подход. Москва, 1981.

¹⁸ Столяров Ю.Н. Библиотека: структурно-функциональный подход. Москва, 1981.



Китобхонларга хизмат кўрсатиш эса, кутубхонанинг асосий вазифаси бўлиб, китобхонларнинг нашр маҳсулотлари ва бошқа ахборот манбаларига бўлган эҳтиёжини қондириш, уларни танлаш ва фойдаланишга қўмаклашишга йўналтирилган бўлади.

Биринчи тушунча жуда кенг бўлиб, у бевосита оммавий кутубхоналар китобхонларига хизмат кўрсатишдан кўра кўпроқ фаолият турларини қамраб олади.

Шу тариқа кутубхона хизмати тизимлари ўзида турли ўзаро ҳамкорлик қилувчи бўлинмалар, маълум хизмат кўрсатиш ҳудудида амал қилувчи ва аҳолига кутубхона хизмати кўрсатилишини таъминловчи тамойиллар, шакллар ва усулларни мужассамлаштиради.

М.Я.Дворкин ва Ю.Н.Столяров кутубхона хизмати тизимларини кутубхонадан фойдаланувчиларнинг тўпламлар, ҳужжатлар ва ахборотга эга бўлишларини таъминлаш тизимлари деб номлайдилар.

Шахснинг ахборот маданияти муаммосига бир қанча муаллифлар мурожаат этишган. Хусусан, Н.Б.Зиновьев шахснинг ахборот маданиятига унинг маънавияти таъсир қилишини таъкидлайди¹⁹. Унинг фикрига кўра, мутолаа маданияти ва ақлий меҳнат маданиятини ўзида қамраб олган ахборот маданияти кўникмалари библиографик мўлжал намуналарини ўрнатади ва библиографияга инсон онгини бошқаришига йўл қўймайди.

Н.Крукнинг ўқувчи-ёшларда ахборот маданиятини шакллантиришга бағишланган «Ўқув жараёнининг узвий бўғини сифатида ўқувчилар ахборот маданиятини шакллантириш» асарида эса, ахборот маданияти деганда ўқувчиларнинг ўқиш, илмий-ижодий ва бошқа

¹⁹ Зиновьев Н.Б. Формирование информационной культуры личности как составная часть нравственной культуры. - Москва, 2004.

фаолиятлари давомида юзага келадиган ахборот эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган индивидуал ахборот фаолияти амалга оширилишини таъминловчи билимлар, тажриба ва малакаларнинг тизимга солинган мажмуаси²⁰ англаниши таъкидланган.

«Мутолаа маданияти» ҳодисасида «мутолаа» тушунчаси муҳим аҳамият касб этади. А.Умаровнинг юқорида келтирилган монографиясида мутолаага шундай таъриф берилади: «Мутолаа – бу фаолиятнинг билиш, ўрганиш, илм олиш ҳодисасидир. Бунинг замирида фаоллик, мақсад сари йўналтирилган, ўқиш ва ижтимоий субъектнинг турли эҳтиёжларига қараб матндаги маълумотни эгаллаши ётади.»²¹ Муаллиф шахс (субъект)нинг мутолаа билан шуғулланишида мавжуд ижтимоий-руҳий муносабатлар муҳим роль ўйнашини таъкидлар экан, бунда асосан қуйидагиларни кўрсатади:

1. Мутолаа субъектларининг атроф-муҳитга муносабати ва атроф-дагиларнинг унга таъсири.

2. Мутолаа субъектларининг ўзаро муносабатлари. Бир китобхоннинг иккинчиси билан муносабати.

3. Китобхоннинг ўз-ўзига бўлган муносабати.²²

Муаллиф ана шу жиҳатлар асосида шахс (субъект)нинг мутолаа билан шуғулланишини мавжуд ижтимоий-руҳий муносабатлар ҳамда шахснинг ижтимоий фаоллиги жараёнида олиб қарайди. Бу албатта республикамиздаги мутолаа жараёнига янгича қараш, ўзига хос ёндашув. Мазкур тадқиқот мутолаа ҳодисасининг таълим жараёнининг

²⁰ Крук Н.Формирование информационной культуры школьников как неотъемлемая часть учебной деятельности. // «Школьная библиотека», №8, 2001, 17-стр.

²¹ А. Умаров. Мутолаа маданияти: шахс, жамият тараққиёти. Т.: Фан. 2004 й. 88-бет.

²² Қиринг: Ўша асар... 83-84-бетлар.

турли боскичларидаги ижтимоий-руҳий муносабатлар билан алоқаси ва ундаги субъект (шахс)нинг ижтимоий фаоллигини ҳам махсус ўрганишга йўл очади. Чунки, инсоннинг мутолаага бўлган муносабати унинг ҳаётининг турли боскичларида ҳар хил бўлади. Натижада унинг мутолаа ҳодисасидаги ижтимоий фаоллиги ҳам ўзига хос томондан намоён бўлаверади. Шахснинг ким билан қандай муносабатда бўлиши, қандай мутолаа манбаларига мурожаат қилиши унинг қандай инсон бўлиб шаклланишида муҳим роль ўйнайди.

Маълумки, мутолаа маданиятини шакллантириш турли йўллар билан амалга оширилади. Улардан бири болалар мутолаасини тўғри ташкил қилишдир. Болалар мутолаасига бағишланган махсус адабиётларда уларнинг турли кўринишлари берилди. Болалар мутолаасининг таниқли тадқиқотчиларидан бири В.А.Невский болалар ўқишини таснифлашдаги чалкашликларни бартараф этишга интилади²³. У болалар мутолаасининг қуйидаги кўринишларни ажратади ва ҳар бирига алоҳида таъриф беради:

- оилавий мутолаа;
- уйдаги мутолаа;
- синфдаги мутолаа;
- синфдан ташқари мутолаа.

Оилавий мутолаа – ота-оналарнинг болалари билан олиб борадиган маънавиятга доир суҳбатлари. Унинг энг яхши таъсир усули биргаликда бадиий адабиётларни ўқишдир. Бу бола учун асар

²³ Невский, В.А. Классификация психологической литературы в библиотеке / В.А. Невский // Предметы и методы современной психологии / Под ред. Л.С.Выготского. – М., 1929. – С. 21–24.

муаллифи ва унинг дунёсидаги одамлар билан мулоқотга киришишнинг энг самарали йўли ҳисобланади.

Уйдаги мутолаа – бола учун ўзининг кизиқишларини кондириш, бўш вақтини ташкил қилиш усулидир. Унинг йўналганлиги ва интенсивлиги китоб ўқишга эҳтиёжнинг шакллантирилганлиги ҳамда мотивлашнинг тавсифига боғлиқ бўлади.

Синфдаги мутолаа – ўқув жараёнининг вазифаси бўлиб, болада матнни тушуниш орқали унинг мазмунини қабул қилиш ва ўзлаштириш қобилиятини шакллантиришга йўналтирилган бўлади.

Синфдан ташқари мутолаа – болада ўқув фаолияти натижаси, англаш ва тарбиявий вазифаларни ҳал қилиш шаклидир.

Замонавий илмий адабиётлар болалар мутолаасининг туб моҳиятини ёритиш имконини беради. Болалар мутолаасининг барча йўналишлари: ахборот-англаш; мазмуний; ахборот; ҳиссий-ижодий; тадбиркорлик - ўсмирлар мутолаа маданиятини шакллантиришда ҳам аҳамиятга эга.

Мутолаа жараёнида ўсмир матннинг мазмунини идрок этиши, уни тўғри ўқиши, англаши, таҳлил қилиши, матндаги ахборотни қайта ишлаши, улкан ахборот манбаидан ўзига керакли маълумотни ажратиб олиши, ўз фаолияти натижаларини аниқ ва ишонарли тарзда баён қила олиши лозим. Булардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, мутолаа шахс маданиятини шакллантиришнинг педагогик воситасидир.

Замонавий дунё ўсмирга кенг танлов имкониятини бермоқда ва ундан ўзини доимий равишда ривожлантириб боришини талаб қилмоқда. Ушбу жараёнда ўсмирга кўмаклашиш бугунги ўқув муассасалари билан бирга ахборот-ресурс марказларининг ҳам асосий вазифасидир. Ахборот-ресурс марказларининг моддий ва маънавий

ресурслари ўсмирларнинг ўзгаришлар даврига ижтимоий ва маданий мослашишларида кўмаклашиши лозим. Китоб тўпламлари давр ва ҳодисаларни боғловчи, миллий ва умуминсоний қадриятлар билан таништирувчи вазифасини ўташи мумкин. Ахборот-ресурс марказининг маънавий муҳити ўсмир учун ўзининг тажрибаси ва интилишлари асосида маданиятни англаши, ҳис қилиши орқали дунё билан мулоқотга киришиши учун қулай муҳитдир. Агар ўқитувчи ёки кутубхоначи ўсмирга унинг истиқболи ўзига боғлиқ эканини ҳис қилишга кўмаклашса, ушбу йўналишда интилишни ривожлантириш лозимлигини кўрсатиб берса, ўсмирнинг лицей-коллеждаги ёки ахборот-ресурс марказидаги фаолиятини ўз-ўзини намоён қилишнинг психологик амалиёти дейиш мумкин. Айнан ушбу жараёнда у муваффақиятларга эришиши, тенгдошлари ва катта ёшлилар ўртасида ўз ўрнини топа олиши мумкин. Ўсмирни ривожлантирувчи ахборот-ресурс маркази – унинг талаб ва эҳтиёжлари тузилмасини акс эттирувчи ҳамда унинг китобхонлик ва шахсий хулқини башорат қилувчи маскандир. Шу боисдан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 20 июндаги 381- сонли “Республика аҳолисини ахборот-кутубхона билан таъминлашни ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори асосида тизимда амала оширилган ислохотлар давомида академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари қошидаги АРМлар ишини ташкил қилишга алоҳида муҳим вазифа сифатида қаралди ва биринчи навбатда ислохотлар айнан мазкур йўналишда амалга оширилди²⁴.

²⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 20 июндаги 381- сонли “Республика аҳолисини ахборот-кутубхона билан таъминлашни ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори // Ахборот-кутубхона ва ахборот-ресурс марказлари ишини ташкил қилиш. Хужжатлар тўплами. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриети, 2007 – Б 10 – 13.

Таълим муассасаларининг ахборот-ресурс марказлари учун БМТ Бош Ассамблеяси томонидан эълон қилинган «Бола ҳуқуқлари тўғрисида»ги конвенциянинг бир қатор бўлимлари муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, болалар:

- ҳар қандай турдаги ахборотни, чегарасидан катъи назар, оғзаки, ёзма ёки босма шаклда, санъат асари кўринишида ёки боланинг ташлилига кўра бошқа воситалар ёрдамида излаш, олиш ва узатиш (13-модда, 1 ва 2-қисмлар);
- Унинг қарашларини шакллантиришга қодир бола ана шу қарашларни унга тааллуқли барча масалалар бўйича эркин ифода этиш (12-модда, 1-қисм);
- фикрнинг эркинлиги (14-модда, 1 ва 2-қисмлар) ва ҳуқуқларига эгалар²⁵.

Ассейл татибор «Бола ҳуқуқлари тўғрисида»ги конвенциянинг бир неча муҳим жиҳатларига қаратилади: бунда сўз барча болалар ҳақида бормайди, балки ҳар бир бола ҳақида гамхўрлик қилиш тўғрисида кетмоқда; уларнинг ҳар бири учун минимал ҳуқуқларни таъминлаш лозимлиги таъкидланмоқда; бола ҳуқуқий фаолиятда унинг учун ҳамма нарса ни фақатгина катталар ҳал қиладиган объект бўлиб қолмадан, шахсий манфаатлари ва ёндашувларига эга, ҳужжатларда аке этган манфаатлари доирасида ўз фаолиятини мустақил ҳис қила оладиган субъект ҳамдир.

Ҳозирги кунда кўнгина маълумотлар телевидение, радио, кино, реклама ва шу кабилар орқали тарқатилаётгани ва олинаётгани сабабли, китоб мутолаасига қизиқини камаймоқда, деган фикрлар мавжуд. Ҳатто

²⁵ Бола ҳуқуқлари тўғрисида конвенция. – Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий Маркази, 2005 й. 8-9 бетлар.

китоб ўқишнинг аҳамиятини жиддий ҳис қилувчи кишилар ҳам ушбу машғулот билан дурустроқ шуғуланишга кириша олмаяптилар. Шу сабабли ўсмирларда ахборотни тўғри қайта ишлаш олмаслик, турли адабиётлар билан лозим даражада шуғуллана олмаслик, ахборот манбаларидан фойдаланишда қийинчиликларга дуч келиш ҳолатлари кўзга ташланмоқда. Хусусан, ҳамма ҳам библиографик кидирув кўникмасига эга эмас. Ўзини мажбурламасдан китоб ўқишга қизиқишни қандай уйғотиш мумкин? Маълумки, инсон маънавиятининг ривожланиши унда фавқуллодда муҳим ва улкан ахборотнинг оқимиغا муҳтожликни юзага келтиради ва бунинг натижасида ушбу шахс кўпроқ ўқишга, фикрлашга, янада кўпроқ материални, маълумотларни эслаб қолишни талаб қилувчи турли ўзига хос хатти-ҳаракатларни амалга оширишга мажбур бўлади. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, немис психологи Бирах таъкидлаганидек, ёмон одатлардан қутулишга эмас, уларни яхшилари билан алмаштиришга куч сарфлашимиз ва бунда яхши одат ёқимли, энг муҳими, кундалик ҳаётимиздаги аҳамиятига кўра олдингисидан самарали бўлиши лозим. Шунда унга бутун ҳаёт давомида амал қилинади. Амалий тажриба шуни кўрсатадики, агар бирор адабиётни ўқишнинг муҳимлиги англаган, фойдали жиҳатларининг самараси аниқ ҳис қилинадиган, мақсад аниқ бўлса, ўқиш осон бўлади ва ўқилган материал осон эса қолади. Бундай ҳолатларда бевосита китоб ўқишнинг ўзига ва унинг натижаларига қизиқиш пайдо бўлади, қизиқиш эса муваффақиятни таъминлайди. Ўсмирларнинг мутолаа маданиятини шакллантириш учун қулай шарт-шароитларни яратар эканмиз, мутолаа педагогикаси ҳақида ўйламай иложимиз йўқ. Ю.М.Тугов ўзининг монографик тадқиқотида «китобхонни тарбиялаш»

тушунчасини таҳлил қилар экан, унинг иккита муҳим жиҳати ҳақида гапирди:

- кенг ижтимоий маънода – бутун агроф-муҳитнинг китобхонга, унинг дидларига ва истакларига тарбиявий таъсир кўрсатиши айтилса;
- педагогик маънода – жамият томонидан махсус тайёрланган одамлар раҳбарлигида амалга ошириладиган мақсадли тарбия жараёни назарда тутилади²⁶.

Мутолаа педагогикаси китобхонни тарбиялашнинг барча жиҳатларини ўрганар экан, онгли равишда ташкил қилинган тарбия жараёнига ургу беради. Ю.М.Туговнинг фикрига кўра, китобхонни тарбияладан мақсад инсоният таракқиётида, алоҳида инсоннинг ҳаётида мутолаанинг ижтимоий аҳамияти билан белгиланади.

Ўзларнинг барчасини коллежларнинг АРМлари ҳисобга олишлари лозим, чунки мажур муассасаларнинг аҳамиятлилик даражаси ва ўзларара мутолаага талабнинг шаклланишлик даражаси, ёшларнинг оғ ва фаолиятдаги шахсий истикболларини очиб беришга кўмаклашувчи АРМларда яратилган шарт-шароитларга боғлиқ бўлади.

Шартлардан бири ахборот муҳитини яратишдир. М.Ю.Сумина ва В.К.Кузнецовлар ўзларининг «Болалар кутубхоналарида ахборот муҳити» асарида «ахборот муҳити» тушунчаси кутубхоналарни янги сифат даражасига кўтариш, шунингдек кутубхоначининг ўқувчида ахборот маданиятини шакллантиришга йўналтирилган хатти-ҳаракатларининг самарадорлигини ошириш туғилганида, уларнинг амалий фаолиятлари натижаси сифатида пайдо бўлган. Ахборот муҳити китоб-

²⁶ Тугов Ю.М. Об исходном пункте теоретического воспроизведения библиографии // Там же. – 1977. – № 1. – С. 50–67;

хонга тушунарли, тез, очик тарзда турли-туман ахборот манбаларига эга бўлиши, эркин мулоқот қила олишини таъминлашдир. Ахборот муҳитининг ҳар бир таркибий қисми навбатдаги омил бўлиб, улар ёрдамида китобхоннинг ахборот маданияти шакллантирилади:

- кутубхонанинг қулай ташкиллаштирилган китоб фонди;
- ўқувчиларнинг мутолаа эҳтиёжларига мос равишда ташкиллаштирилган, кизиқарли китоблар ва бошқа нашр маҳсулотлари билан китобхонни ўзига жалб қилувчи китоб кўргазмалари тизими;

- деворий маълумотлар, яъни элементлар ва тушунчалар тизими;
- китоб ҳақида маълумот берувчи каталоглар ва картотекалар (электрон ёки анъанавий бўлиши мумкин), улар ёрдамида китобхон ўзига керакли маълумотни мустақил равишда топа олади;

- библиографик мўлжал (АРМларда визуал муҳитни ташкил қилиш усулларида бири) учун шакллантирилган белги-рамзлар тасвирланган плакатлар тизими;

- ўқиш учун энг яхши китобларга тавсияномалар яратиш;
- ўсмирларда китоб ўқишга қизиқишни орттирувчи техник воситалар.

Ахборот муҳити ўз қонуниятлари асосида фаолият юритиб, китобхонларни ўзига жалб қилиши лозим.

Ахборот муҳитининг безатилиши ва дизайнига ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим. Зеро, ўсмир ўзини эркин, қулай ҳис қилиши, барча саволларига жавоб олишга интилиши лозим.

Ахборотларнинг мураккаб оламида, ўсмир катталарнинг қўллаб-қувватлаши, маслаҳати, улар олдида пайдо бўладиган муаммоларни ечишида кўмак беришига муҳтож бўлади. Ўсмирни ҳаёт йўлида кузатиб бораётган катта ёшлилардан талаб қилинадиган хусусиятлар –

ақл билан, ўйлаб берилган баҳо, сабрлиликдир. Мураббийлик ролини тўғри англаган ҳолда, биз болаларнинг қизиқишлари ва талабларига ҳурмат ва эътибор билан ёндашишимиз лозим. Мутолаа маданиятининг барча воситалари билан қуролланган ўсмир. Ўз билимларини ошира бошлайди ва бу жараёнда у биринчи марта бизга – катта авлод вакилларига ғалати кўриниши мумкин бўлган ўзининг маданиятини ярата бошлайди.

Психологлар ўсмир ёшида катталарнинг «кадрсизланиш» жараёни кечишига эътиборни қаратадилар. Бир томондан, ўсмирлар ўзларини етарли даражада мустақил ҳисоблайдилар ва ўз муносабатларини ўзлари шакллантиришга интиладилар. Иккинчи томондан, улар олдинги даврларда шаклланган ва ўсмирларнинг ҳаётий муаммоларини ҳал қилиш ўрнига мураккаблаштириб юборувчи катта авлоднинг стереотипларини ҳамда ҳаётий тажрибаларини тан олмайдилар. Учинчи томондан эса, ўсмирлар шахсни камситувчи авторитар тарбияни қабул қила олмайдилар. Катталарнинг тафаккур тарзида мослашувчанликнинг етишмаслиги, ортиқча талабчанлик ўзаро ишончни йўқотиш билан бирга ижодий тафаккурнинг, мустақил танлаш ва ўз нуқтаи назарини ҳимоя қилиш каби ҳислатларнинг ҳам ривожланишига тўсик бўлади.

Болалар мутолаасининг ташкилотчилари ҳаёлдаги китобхон ўсмирни эмас, мавжуд ҳолатни, яъни мутолаанинг вазифаларини эмас, табиатини қабул қилишлари лозим. Ўсмирлар ва катталар ўртасидаги ўзаро тушунмаслик мулоқотнинг мазмунига путур етказди. Одатда ўсмир китобхонга муносабат мавжуд маданиятда қабул қилинган катта ёшлар хулқ-атвори модели билан белгиланади. Шу боисдан, таълим муассасаларининг АРМларида китобхон шахсини шакллантиришнинг

муҳим шарти кутубхоначининг мутолаа жараёнини ташкил қилувчи сифатидаги тутган ўрнидир. Ю.М.Тугов мутолаа педагогикасида мутолаа ташкилотчиси ўз вазифасини бажариш учун қуйидагиларга эга бўлиши лозимлигини кўрсатиб ўтади:

- кенг дунёқарашга (турли нуқтаи назарларни ифодаловчи китоблар ва журналларнинг бугунги кундаги оқимини тасаввур қила олган ҳолда);

- профессионал тайёргарликка (замонавий ўсмирнинг мутолаа доирасини, библиографик ахборот манбалари тизимларини билиши, китобхоннинг китоб танлови жараёнига мақсадли таъсир қилиш усуллари ва қоидаларидан хабардор бўлиши ва шу кабилар);

- шахсий сифатларга (ирода кучи, ташкилотчилик, қатъиятлик, мақсадлик ва б.);

- коммуникатив хусусиятларга (китобхон билан ишлашда тўғри йўналиш танлаш, унга таъсир қилиш қоидаларини ва усулларини аниқлаш билан бирга, китобхон билан мулоқот ўрнатишда ўзининг имкониятларини, шунингдек китобхоннинг ҳам коммуникатив имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, мулоқот жараёнида руҳий муҳитни ҳам ярата олиши лозим)²⁷.

Тажрибалар шунини кўрсатадики, агар 12, 13, 14, 15 ёшларда шахнинг барча ҳаётий муаммоларининг мураккаблиги тан олинсагина, ўсмирлар китобхонлик истиқболлари ҳақидаги очик мулоқотга киришишга рози бўладилар. Ўсмирлар учун кутубхоначиларнинг адабиётларни билиш имконияти билан бирга бошқаларни тушуна олиш қобилиятлари ҳам кадрлидир. Улар учун бу муҳим, чунки уларда

²⁷ Тугов Ю.М. Об исходном пункте теоретического воспроизведения библиографии // Там же. – 1977. – № 1 – С. 50–67;

Ингилиб қолган саволларга жавоб топиш нафақат зарур хатти-ҳаракатларни, балки қуатта ҳаётий ва педагогик тажрибани ҳам талаб қилади.

Ахборот манбаларига бўлган эҳтиёжлар ўзгармоқда, ўсмирлар ҳаётида ҳам китобнинг ўрни ўзгармоқда. Ўсмирлар китобхонлигини ташкиллаштирувчиларнинг вазифалари: болага ўзи қизиққан маълумотни олди йўлида чеклов қўйиш эмас, балки унинг маънавий эҳтиёжини қондиришга хизмат қиладиган, у ёқтирган илмий ва бадиий адабиётни тиланида, уларнинг мазмунини ўсмир тўлиқ англашида ёрдам кўрсатишдан иборат. Шу тарика, мутолаага бўлган қизиқишни ривожлантириш орқали замонавий ўсмирнинг ахборот маданиятининг шаклланишига таъсир ўтказиш мумкин.

1.1. Ўтмишнинг йилларида мутолаа маданиятини шакллантириш эволюцияси

Маълумки, неча асрлардан буён авлоддан авлодга маънавий мерос асосан ўзга манбалар орқали етказиб келинмоқда. Шу боисдан, инсоният маънавий ва илмий меросини авлодларга етказиш мақсадида ёзувни кашф этган эди. Шундан буён ёшлар таълимининг асосий қисmini ўқини ва ўзини ташкил этиб келмоқда.

Қадимги аждодларимиз аксар ҳолда саводхонликни ошириш билан кифояланган бўлсалар, бугунги авлод учун фақат ўқиш ва ўзини билдиришнинг ўзи камлик қилади. Ахборот асри деб ном олган XXI асрда атрофимизни шунчалик кўп ахборот ўраб олган ва ушбу ахборотлар шунчалик тез ўзгармоқда-ки, ушбу ахборотлар уммонида бемалол суза олиш учун, уларни тез қабул қилиш, тез қайта ишлаш ва улардан самарали фойдаланиш маҳоратига эга бўлиш талаб этилади.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида яратилган ўрта махсус таълим тизимининг муҳим жиҳатларидан бири шуки, бу муассасаларда асосан ўсмирлар таълим оладилар. Ўсмирлик даври эса «инсон ҳаётининг муҳим даври бўлиб, ушбу даврда шахснинг ижтимоийлашув жараёни билан боғлиқ жараёнлар, келгусидаги унинг ҳаёт йўлини белгилаб беради»²⁸. Хусусан, унинг касб танлаши, инсонлар билан мустақил шахс сифатида мулоқотга кириша бошлаши ва бошқа шу каби ҳолатлар айнан ўсмир ёшида юз беради.

Республикамызда яратилган кадрлар тайёрлаш тизимининг муҳим бўғинини ўрта-махсус, касб-ҳунар таълими ташкил этади. Бу тизим йўналиши иккига бўлинади: академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари.

Академик лицей давлат таълим стандартларига мувофиқ ўрта махсус таълим беради. Ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг жадал интеллектуал ривожланиши чуқур, соҳалаштирилган, табақалаштирилган, касбга йўналтирилган таълим олишини таъминлайди.

Академик лицейларда ўқувчилар ўзлари танлаб олган таълим йўналиши бўйича (гуманитар, аниқ, табиий фанлар ва бошқа соҳалар) билим савияларини ошириш ҳамда фанни чуқур ўрганишга қаратилган махсус касб-ҳунар кўникмаларини ўзларида шакллантириш имкониятига эга бўладилар. Бу кўникмаларни муайян олий таълим муассасаларида ўқишни давом эттириш ёки меҳнат фаолиятида рўёбга чиқаришлари мумкин.

Касб-ҳунар коллежи тегишли давлат таълим стандартлари доирасида ўрта махсус, касб-ҳунар таълими беради; ўқувчиларнинг

²⁸ Юнусов А.Б. Ўсмир меъёри бузса... Т.: А Қодирий номидаги ТДМИ, 2008 й. 18-бет.

касб-хунарга мойиллиги, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантириш, танлаб олинган касб-хунар бўйича бир ёки бир неча ихтисосликни эгаллаш имконини беради.

2-расм

Ўзбекистон Республикаси таълим тизимида академик лицей ва касб-хунар коллежларининг ўрни



Академик лицей ва касб-хунар коллежи ўқитувчилари “Кадрлар тайёрлаш” Миллий моделида ушбу тизим олдида қўйилган мақсадлардан келиб чиққан ҳолда, ўсмир-ёшларда мутолаа маданиятини шакллантиришда қуйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратишлари талаб этилади:

1. ўқувчиларга дарслик ва ўқув қўлланмалари билан бирга қўшимча адабиётлар, айниқса танланган соҳага доир қизиқарли манбаларни таклиф этишлари;

2. дарс машғулотларини олиб боришда ҳамда машғулотларга мустақил тайёрланишда ахборотнинг муқобил манбалари, хусусан электрон нашрлардан кенг фойдаланиш, ўқувчиларга тавсия этишлари;

3. танланган соҳага меҳр уйғотиш мақсадида ўқувчиларни мазкур соҳанинг машҳур вакиллари, уларнинг ҳаёт йўли тўғрисидаги ахборот билан таъминлашлари;

4. мутолаа бўш вақтни мазмунли ташкил этишнинг муқобил усули эканлигини ўргатишлари лозим.

Академик лицей ва касб-ҳунар коллежи ўқитувчилари олдида турган муҳим ижтимоий вазифа шундан иборатки, ушбу босқич битирувчиларининг қўпчилиги учун ҳаётларидаги сўнгги таълим босқичи бўлиши мумкин. Табиий равишда битирувчиларнинг анчагина қисми олий таълим тизимида ўқишни давом эттиришмайди (2010-2011 ўқув йилида олий таълим муассасаларига ўқиш мақсадида ҳужжат топширганларнинг фақат 56,8 фоизини академик лицей ва касб-ҳунар коллежларининг битирувчилари ташкил этишган)²⁹. Шу боисдан, ушбу босқич ўқувчиларнинг аксарияти учун мутолаа маданиятини шакллантиришда сўнгги имконият бўлиб қолади.

«Инсон томонидан жамиятда ҳаёт кечириш имконини берувчи билимлар, нормалар ва кадриятлар тизимининг ўзлаштирилиш жа-

²⁹ “Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим муассасаларига 2010/2011 ўқув йилида қабул тўғрисида”ги 2010 йил 28 майдаги ПҚ-1345-сонли Қарори ижроси ва қабул натижалари тўғрисида”. ЎзР ОўМТВнинг Ҳайъат қарори, Тошкент, 06.11.2010.

раёни»³⁰ сифатида ижтимоийлашув бир қанча ижтимоий институтлар томонидан амалга оширилади. Хусусан, оила, таълим муассасалари, маҳалла ва бошқалар шахс ижтимоийлашувининг асосий институтлари ҳисобланадилар. Қадимий кутубхоналар ва замонавий АРМлар ҳам ўзининг жамиятда тутган ўрнига кўра ижтимоийлашув институти вазифасини бажаради.

Шахс ижтимоийлашувининг асосий институти сифатида кутубхоналар доимо бир қанча асосларга эга бўлган. Хусусан, қуйидагилар кутубхоналарни шахс ижтимоийлашувининг асосий институти қилиб белгилаб берган ва ушбу жиҳатлар бугунги кунда ахборот-ресурс марказлари учун ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган:

1. Кутубхоналар доимо турли кўринишдаги ва жанрдаги босма, аудио ва видео ахборотнинг улкан жамғармасига эга бўлиб келган. Ушбу маҳсулотлар ва ижтимоий тажрибанинг умумлашма шакллари-нинг асосий вазифаси ёшларнинг ижтимоийлашувларини таъминлашдан иборат.

2. Кутубхоналар ижтимоий тажрибани ўзида жамғариш билан бирга уларни етказиб бериш вазифасини ҳам бажарадилар, бу эса, уларнинг ижтимоийлашув институти сифатидаги аҳамиятини оширади.

3. Ижтимоий ахборотни ўзлаштиришнинг асосий усули мутолаа бўлиб, бу шак-шубҳасиз ижтимоийлашишга кўмаклашувчи жараёнدير.

4. Ахборот узатишнинг турли шаклларида фойдаланиш орқали кутубхоналар чуқур қайта ишланган маълумот, билим берадилар, бу эса, тажрибасиз ёшлар учун муҳим аҳамиятга эга бўлади.

³⁰ Фалсафа: қомусий лугат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров) – Т.: «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2004. 147-бет

5. Шахс ижтимоийлашувида муҳим аҳамиятга эга бўлган оммавий ахборот воситалари каби, АРМлар ҳам мулоқотнинг барча шаклларида: шахсий, махсус, оммавий мулоқотдан фойдаланади; бундан ташқари, кутубхоналар фойдаланувчилар билан нафақат тўғри, тесқари алоқа қилиш имкониятига ҳам эга.

6. АРМлар (болалар, ўсмирлар, ўқув, махсус, илмий, оммавий) шахснинг бутун умри давомида ҳамроҳ бўлиши ва барча даврларда: болалик, ўсмирлик, етуқлик, қариллик даврида ҳам ижтимоийлашувга қўмақлашиши мумкин.

7. АРМ хизмати ижтимоийлашув юз берадиган барча соҳаларни: таълим, дам олиш, мулоқот жараёнини қамраб олади.

8. Замонавий АРМлар ижтимоийлашув босқичларига: дунёқарашни шакллантириш, касб танлаш ва шу қабиларга таъсир кўрсатиш имкониятига эга.

9. АРМларнинг ижтимоийлаштирувчи таъсирининг қатъий эмаслиги, унинг ресурсларига мурожаатнинг эркинлиги, айниқса ўсмирларга таъсир қилиш самарадорлигини оширади.

10. Кутубхоналарнинг ижтимоийлашув жараёнига таъсири тўғридан-тўғри бўлиш билан бирга, билвосита, кутубхона хизмати, кутубхона мулоқоти орқали ҳам амалга ошиши мумкин ва бу ҳам, ўсмирларнинг қабул қилиш хусусиятига мос келади.

Шахс ижтимоийлашувида муҳим аҳамият касб этувчи кутубхоналар Ўзбекистон ҳудудида дастлаб Аҳмонийлар ҳукмронлиги даврида пайдо бўлган. Тадқиқотчи Э.Охунжоновнинг маълум қилишича, ушбу даврда Аҳмонийлар давлати таркибида бўлган Туронзамин халқлари олд Осий, Юнон, Миср, Ҳинд ва бошқа ҳудудлардаги халқларнинг китобат ва кутубхоначилик ишидаги илғор ютуқларини ўзлаштириш

имкониятига эга бўлган. Бу ўз навбатида Марказий Осиё ҳудудларида ҳам, «китобларни қўлёзма шаклида қўпайтириш ва китоб мазҳанлари – кутубхоналар ташкил этилишига» олиб келган³¹.

Қадимги ва ўрта асрларда ўлкамизда тўрт турдаги кутубхоналар фаолият юритган:

1. Давлат кутубхоналари. Бу ерда асосан давлат фармонлари, сулолар тарихи ва зардуштийлик тарқалган ўлкаларда “Авесто”нинг турли қисмлари ва унга ёзилган изоҳлар сақланган.

2. Жамоат кутубхоналари. Асосан дунёвий китоблар жамғармасидан иборат бўлган (қадимги Ойхоним шаҳридан топилган кутубхонага ўхшаш);

3. Турли диний мазҳабларнинг кутубхоналари. Диний мазмундаги китоб сақланувчи омборлар.

4. Олимлар ва диний уламоларнинг, ўқимишли кишиларнинг шахсий кутубхоналари.

Ушбу давр кутубхоналари ўлкамизда кутубхоначилик иши ва китобхонлик маданиятининг тамал тоши қўйилишига хизмат қилган.

Маълумки, VIII асрда Марказий Осиё ҳудудлари араб халифалиги тиркибига қўшиб олинади ва ўлкамизда ислом дини тарқала бошлади. Араблар билан кириб келган янги дин ва дунёкараш маҳаллий аҳолининг турмуш тарзига ҳам бир қанча ўзгаришларни киритди. Хусусан, кутубхоначилик ишида ҳам исломлаштириш жараёнини кузатишимиз мумкин.

Қадимдан мавжуд бўлган давлат кутубхоналаридаги зардуштийлик ва бошқа динларнинг қўлёзма асарлари йўқ қилиб ташланиб, Қуръон ва ҳадислар, уларга ёзилган шарҳлар билан тўлдириб борилган.

³¹ Оқунжонов Э. Ватан кутубхоначилиги тарихи. – Т. «Адолат», 2004. 26-бет.

Шунингдек, катта шаҳарлардан тортиб, катта қишлоқ мавзеларигача кўпчилик аҳоли фойдаланиши мумкин бўлган жамоат кутубхоналари мавжуд бўлган. Булар билан бир қаторда мадрасалар ва масжидлар, турли хонақоҳлар қошида кутубхоналар ташкил этилган бўлиб, булар вақф мулки ҳисобланган. Шу боисдан, мазкур кутубхоналарни тадқиқотчи Э.Охунжонов «Вақф кутубхоналари» деб номлашни таклиф этади³².

Кутубхоналарнинг ушбу кўринишлардаги шакллари чор Россияси босқинига қадар ўлкамизда мавжуд бўлган асосий кутубхоналардан бўлиб қолган. Гарчи, темурийлар даврида маданий ҳаётнинг бошқа соҳалари каби, кутубхоначилик иши ҳам тараққий этган бўлса-да, шаклан деярли ўзгаришга учрамаган. Мазмунан эса, ушбу даврда кутубхоначилик ва мутолаа маданияти тараққиётида эришилган ютуқларни ҳеч қайси давр билан таққослаб бўлмайди.

XIX аср охирларига келиб, чор Россияси томонидан истило қилинган Марказий Осиёда, европача кўринишдаги китоблар ва кутубхоналар кўпая бошлади. Ўлкада мавжуд бўлган анъанавий кутубхоналар билан бирга, жадид мактаблари кутубхоналари, оммавий ва шахсий кутубхоналар каби шарқона миллий кутубхоналар билан бирга, европача оммавий, илмий жамиятлар, ўқув юртлари, ҳарбий қисмлар, хусусий ва жамоа кутубхоналари пайдо бўлди.

XX аср охирларида Қримда пайдо бўлган жадидчилик ҳаракати тез орада Марказий Осиёга ҳам етиб келди. Қисқа муддат ичида бу ерларда ҳам жадид мактаблари ташкил этилиб, болалар ўқитила бошланди. Шунингдек, мазкур мактаблар учун бир қанча ўқув адабиётлари ва дарсликлар яратилган эди. Ушбу китоблар тўпланиб бориб,

³² Охунжонов Э. Ватан кутубхоначилиги тарихи. – Т.: «Адолат», 2004. 45-бет.

кейинчалик мактаблар қошида кутубхоналар. Ўлка учун янгича кўринишдаги ўқув кутубхоналари пайдо бўлди. 1917 йилга келиб, Туркистонда 100 га яқин жадид мактаблари фаолият юритган³³. Южорида айтилганидек, мазкур мактаблар қошида китоб фонди – ўқув кутубхоналари мавжуд бўлган.

Чор Россияси билан бирга, Туркистон ўлкасида таълимнинг янги тури –ўрта махсус таълим муассасалари пайдо бўлди. Хусусан, Туркистон ўқитувчилар семинарияси, реал билим юрти ёки Тошкент шаҳар хотин-қизлар билим юрти шулар жумласидандир. Мазкур билим юртлари ўзларининг ўқув кутубхоналарига эга бўлган. Туркистон ўқитувчилар семинариясида эса, 7000 жилдга эга асосий кутубхона фаолият юритган³⁴.

1871 йил 30 июлда тасдиқланган «Туркистон ўлкаси ўқув юртларининг кутубхоналарини тартибли сақлаш қоидалари» ўқув юртлари кутубхоналарида хизмат кўрсатиш тизимини тартибга солишга бағишланган. Чор ҳукумати ушбу қоидалар орқали ўқувчи-ёшларнинг китоб ўқишларини тартибга солишга ва назорат остига олишга ҳаракат қилган. Тадқиқотчи Э.Охунжоновнинг маълум қилишича, мазкур қоидалар ўқувчиларнинг эҳтиёжларига мос келмаган ва шу боисдан, турли норозиликларга сабаб бўлган³⁵. Чор Россияси томонидан руслаштириш ва мустамлакачилик сиёсати кутубхоначилик тизимида ҳам амалга оширилган.

³³ Қаранг: Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. Т: Шарқ, 2000. – 270-бет.

³⁴ Қаранг: Охунжонов Э. Ватан кутубхоначилиги тарихи. – Т: «Адолат», 2004. 51-бет

³⁵ Қаранг: Ўша асар, 52-бет.

Маълумки, 1917 йилда октябрь тўнтариши амалга оширилиб, ижтимоий ҳаётда кескин ўзгаришлар юз бера бошлади. Хусусан, кутубхоначилик тизимида ҳам бир қанча ишлар амалга оширилган эди. Яъни, 1917–1919 йилларда давлат, жамоат ташкилотлари ва хусусий кутубхоналар национализация қилинди ҳамда халқ таълими бўлимлари ихтиёрига ўтказила бошлади. 1919 йил 14 апрелда Туркистон республикаси халқ комиссарлари кенгашининг «Халқ, шаҳар, жамоат кутубхоналари ҳамда хусусий кутубхоналарни национализация қилиш тўғрисида»ги буйруғи эълон қилинади³⁶. Мазкур буйруққа кўра, ўлкадаги барча кутубхоналар Туркистон автоном республикасининг мулки деб эълон қилиниб, маориф халқ комиссарлиги ихтиёрига ўтказилган. Маориф комиссарлигининг Кутубхоначилик бўлими ўлкадаги барча кутубхоналарни национализация қилиш ва бутунлай янги тизимни бунёд этиш ишларига бош-қош бўлган. Мазкур тизимга кўра, универсал кутубхоналар ва муассасалар қошидаги махсус кутубхоналар ташкил этилди.

Махсус кутубхоналар тизимига таълим муассасалари ва илмий муассасалар қошидаги кутубхоналар, жумладан болалар ва ўсмирлар кутубхоналари ҳам кирар эди. Ушбу давр республикамиз кутубхоначилиги тарихида муҳим давр ҳисобланади. Айнан шу даврда кутубхоначилик иши замонавий даражага кўтарилди, китобларни каталоглаштириш, кутубхона-библиография хизмати, ёш ёки касбий хусусиятларига кўра хизмат кўрсатиш, аҳолининг мутолаа маданиятини ўрганиб бориш ва бошқа шу каби бир қатор янгилıklar жорий этила бошланди.

³⁶ Культурное строительство в Туркестанский АССР (1917-1924 гг.). Сборник документов, т 1, с 397-398.

Хусусан, мамлакатимизда мутолаа жараёнини социологик тадқиқ этиш ҳам Россиядаги мутолаа жараёнларининг ўрганилиш тарихи билан узвий боғлиқ. Мустамлака даврида Россиянинг марказий ҳудудларида олиб борилган китоб ўқиш ва унга қизиқишни эмпирик тадқиқотлар орқали ўрганиш анъанаси XX асрда бизнинг ўлкамизга ҳам кириб келди. Қизил инқилобдан олдинги Россия ва унинг мустамлака ўлкаларида китобхонлар аудиториясини ўрганиш амалий социологик тадқиқотларнинг асосий йўналишларидан бири бўлган. Турли тарихий даврларда мазкур муаммога қизиқишнинг юкори бўлишига сабаб шунда эдики, мутолаа кучли мафкуравий таъсир куралидир. XX асрнинг аввалидан бошлаб маърифатпарварларнинг ташаббуси билан мутолаа жараёнларини тадқиқ этиш ташкилий кўриниш олиб, давлат муассасалари ва тадқиқотчилик жамоалари томонидан амалга оширила бошлайди. Бизнинг ўлкамизда эса, жадидчи-маърифатпарварлар жамиятда кутубхоналарнинг ўрни бекиёс эканлигини, ўлкани мустамлака зулмидан, энг асосийси фикр қарамлигидан озод қилишда уларнинг аҳамияти катта эканлигини тўғри тушуниб, турли кутубхоналар ташкил этишга, бунда китобхонлар эҳтиёжларини ўрганишга ва уларни қизиқтирувчи мавзулар ва йўналишлардаги адабиётларни кўпайтиришга ҳаракат қилдилар.

Коммунистик мустамлака даврида собиқ марказдаги тадқиқотчилар томонидан амалга оширилган тадқиқотларда республикамиз тадқиқотчилари ҳам кенг иштирок этар эдилар. Бирок, бу борадаги ташаббус, муаммонинг методологик жиҳатларини ривожлантириш исосан собиқ марказдаги олимларнинг ихтиёрида эди. Ўзбекистонда эса социологик тадқиқотлар исосан кутубхонашунос ёки библиограф

тадқиқотчилар томонидан амалга оширилиб, уларнинг илмий изланишларида эмпирик база вазифасини ўтаган.

XX асрнинг 70-йилларидан бошлаб тадқиқотлар собиқ иттифок давлат кутубхонасининг услубий раҳбарлигида, марказлашган ҳолда олиб борилди. Мазкур тадқиқотлар жуда кўп ҳудудларни камраб олганлиги билан фарқланади. 80-йилларнинг охирларига келиб эса, тадқиқотлар бошқа ҳудудларда ҳам мустақил амалга оширила бошланди.

1991 йил миллий мустақилликка эришилиши ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида бўлгани каби, мутолаа маданиятини тадқиқ этиш ишига ҳам янгича мазмун касб этди. Аввало, истиқлол натижасида республикамызда социология фани мустақил тараққиёт йўлига кирган бўлса, дастлабки диссертацион илмий тадқиқот ишларидан бири – А.Умаровнинг докторлик диссертация иши айнан мутолаа ҳодисасининг социологик жиҳатларини тадқиқ этишга бағишланди³⁷. Ушбу тадқиқот иши мутолаа ҳодисасини комплекс ўрганишга бағишланган бўлиб, Ўзбекистон Республикасида аҳолининг мутолаа маданиятини шакллантириш ҳолати ва истиқболлари кенг ёритилган.

Бирок ушбу илмий тадқиқот иши республикамыз аҳолисининг мутолаа маданиятини таркиб топтириш ва ривожлантириш борасидаги вазифаларни кенг камраб ололмаган. Хусусан, аҳолининг ёш ёки жинс гуруҳларига, касбига ва бошқа хусусиятларига кўра ўзига хосликларни тўлиқ очиб бермаган. Шу боисдан, мутолаа маданиятини тадқиқ этувчи тадқиқотчилар олдида бир қатор мажмуавий йўналишлар мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардир:

³⁷ Умаров А.А. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. Соц-я фанлари доктори илмий дар-ни олиш у-н тай дисс-я Т, УзМУ, 2005 й.

- маданий меъёрлар ва кадрятларга муносабатни ўзида акс эттирувчи китоблар ва кутубхоналар ҳақидаги жамоатчилик фикрини ўрганиш;

- ижтимоий ва маданий контекстда шаклланган ахборот айланиши тузилмасини таҳлил қилиш, ушбу тузилмада замонавий АРМларнинг ўрнини аниқлаш;

- оила, таълим муассасалари ва бошқа ижтимоий институтларда адабиётни ўзлаштириш даражасига кўра китобхонликни шакллантиришни тадқиқ этиш;

- китобхонлар аудиторияси бўлинишини, китобхонлик малакаси ва талабларини, китобхонлик фаоллигини таҳлил қилиш;

- ҳаётнинг турли соҳаларига (иш, ўқиш, дам олиш) мутолаанинг таъсирини ўрганиш;

- янги ахборот технологияларининг мутолаага таъсирини тадқиқ этиш.

Бугунги кунда мутолаа социологияси асосан амалий тадқиқотлар билан чекланмоқда ва бунинг натижасида мутолаа социологиясининг ягона назарияси, «китобхон» тушунчасига ягона ёндашув, тадқиқот услубларида бир хиллик мавжуд эмас. Шунга қарамасдан, ушбу амалий тадқиқотлар келгусида назарий умумлашмалар қилиш учун асос вазифасини ўташи мумкинлигини, тавсифловчи тадқиқотлардан таҳлил қилувчи ва башорат қилувчи ёндашувларга ўтилишини, мутолаа маданияти ва китобхонлик ходисасидаги ўзгаришларни ўрганишни таъминлаш имконини беради.

Хусусан, ана шундай мажмуавий тадқиқотлардан бири 2005 йилда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан амалга оширилган олий ва ўрта-махсус таълим муассасаларида маънавий муҳитни ўрганишга доир ўтказилган социологик

сўров эди³⁸. Ушбу сўровда ўқувчи-ёшларга «Сиз ўз билимларингизни ривожлантириш учун одатда қандай йўл тутасиз?» деган савол билан муружаат этилган ва ушбу саволга жавоблар таҳлили кутубхоналардан ўрта-махсус таълим муассасаларининг атига 17,0% талабалари фойдаланаётганлиги аниқланган. Респондентларнинг деярли ярми (49,4%) мустақил тайёрланишларини маълум қилганлар. Кутубхоналар эса, ёшларнинг фақат ўқув адабиётларига бўлган талабларини қондираётганлиги аниқланган. «Сиз қўшимча билим олиш учун зарур ўқув адабиётларини қаердан оласиз?» деган саволга жавоблар таҳлили эса, 61,3 фоиз талабалар ўқув адабиётларини айнан кутубхонадан олишларини маълум қилганлар.

Тадқиқот якунига кўра, Марказ тадқиқотчилари томонидан таълим муассасаларига кутубхоналарнинг иш фаолиятини жонлантириш, талаба-ёшларни мазкур муассасаларга кенгроқ жалб этиш бўйича тавсиялар берилган.

Замонавий АРМларнинг асосий хусусиятларидан бири – уларнинг китобхоналарга ахборот олишнинг мумкин қадар барча хизматларидан фойдаланишлари учун имконият яратиб беришдир. Бироқ 2005 йилда кўпгина таълим муассасалари кутубхоналари талаба-ёшларга мавжуд компьютер техникаларидан фойдаланиш имкониятини бермаган. «Сизнинг ўқув даргоҳингизда дарсдан ташқари вақтларда компьютердан фойдаланиш имконияти борми?» деган саволга жавоблар таҳлили шунини кўрсатдики, 60,7% респондентлар «барча имкониятлар бор» деб жавоб берган ҳолда, 28,3 фоизи «компьютер бор, бироқ ундан фойдаланишга рўхсат беришмайди» деган жавобни белгиланганлар. Ушбу салбий маънодаги жавоб кўпроқ (42,9%) Тошкент шаҳридаги

³⁸ 2005 йилда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта-махсус таълим вазирлиги қошидаги Педагогик, социологик ва психологик тадқиқотлар Маркази томонидан социологик сўров ўтказилган эди. Тадқиқотда Тошкент шаҳри, Самарқанд, Фарғона, Хоразм, Сурхондарё вилоятларидаги Олий ва ўрта-махсус таълим муассасалари тўлиқ қамраб олиниб, ҳар бир таълим муассасасининг 10 фоизгача бўлган ўқувчи-ешлари иштирок этган эди.

ЎМТМлар талабалари томонидан кўрсатилган. Шунингдек, Фарғона (39,9%) ҳамда Хоразм вилоятлари (38,0%) ўқувчиларига ҳам мавжуд компьютерлардан фойдаланишга кўп рухсат берилмас экан.

3-расм.

ини ўқув дари охиригида дарсдан ташқари вақтларда компьютердан фойдаланиш имконияти б
(Ўқувнинг кўрсаткичи)

D) бизнинг ўқув юртимизда компьютер умуман йўқ; 1%
C) мавжуд компьютерлар жуда эски; 2%
компьютер бор, бироқ фойдаланишга рўз бер беришмайди; 28%
E) бошқа жавоб; 8%

4-расм.

гохиригида дарсдан ташқари вақтларда компьютердан фойдаланиш и
(Худудларга кўра тақсимланиши)

<input type="checkbox"/> A) барча имкониятлар бор	<input checked="" type="checkbox"/> B) компьютер бор, бироқ фойдаланишга рухсат беришмайди	<input type="checkbox"/> C) мавжуд компьютерлар жуда эски
<input type="checkbox"/> D) бизнинг ўқув юртимизда компьютер умуман йўқ	<input checked="" type="checkbox"/> E) бошқа жавоб	

Мазкур жавоблар таҳлили XX аср охирларига келиб ва XXI аср бошларида ёшларнинг кутубхоналарга қатнови камайганлигининг сабабларини тушуниш имконини беради. Яъни, анъанавий кутубхоналар ёшларнинг ахборот олишга бўлган эҳтиёжларини қондира олмай қолган эди ва натижада ёшлар ушбу эҳтиёжни қондиришнинг муқобил вариантларини қидира бошлаганлар. Шу боисдан, 2006 йил 20 июнда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республика аҳолисини ахборот-кутубхона билан таъминлашни ташкил этиш тўғрисида»ги ПҚ- 381- сон қарори ўз вақтида чиққан муҳим ҳужжатдир. Ушбу қарорга кўра, Маданият ва спорт ишлари вазирлиги тасарруфидаги анъанавий оммавий кутубхоналар ўрнига замонавий ахборот-кутубхона марказлари ва ахборот-ресурс марказлари ташкил қилиниб, ушбу марказлар олдида қуйидаги вазифалар қўйилди:

- замонавий ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда таълим муассасалари ўқувчи ёшларининг таълим олишлари ва аҳолининг мустақил таълим олишларини тизимли ташкил этиш;
- миллий маънавий-ахлоқий кадриятларни кенг тарғиб қилиш, халқнинг маданий-тарихий меросидан баҳраманд бўлишни таъминлаш, шахснинг маънавий баркамол ва ҳар томонлама ижодий ривожланиши учун имкон яратиш;
- янги ахборот технологиялари асосида (маълумотларнинг электрон базалари, интернет-ресурслар) аҳолига ахборот хизмати кўрсатиш;
- маданий, маърифий, ахборот ва бошқа дастурлар ҳамда лойиҳаларни амалга оширишда таълим муассасалари, маҳаллий ўз-

Ўзини бошқариш органлари, миллий маданий марказлар билан ҳамкорликни ривожлантириш³⁹.

Ушбу қарорни амалиётга жорий этиш мақсадида кенг қамровли ишлар амалга оширилди. Хусусан, Маданият ва спорт ишлари вазирлигига қарашли 4955 та анъанавий кутубхоналар ўрнида 914 та замонавий ахборот-ресурс марказлари ташкил этилди⁴⁰. 2007 йил май ойига келиб, 914 та АРМдан 343 таси Интернет тармоғига уланган. АРМлар таълим муассасаларининг ички имкониятлари ҳисобидан 743 принтер, 450 сканер, 334 нусха кўчириш ускуналари билан таъминланди. АРМларни мўлжалли равишда компьютер дастурлари ва техникалар билан таъминлаш мақсадида 4354,0 млн. сўмлик дастур ишлаб чиқилди. Лозим бўлган компьютер техникалар миқдори аниқланиб «Халқ сўзи» ва «Народное слово» газеталари орқали тендер эълон қилинди.

Мазкур ахборот-ресурс марказлари аҳолининг, айниқса ёшларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжларини қондириш билан бирга, уларнинг мутолаа маданиятини оширишга ҳам хизмат қилиши лозим. Бунинг учун эса, ушбу муассасалар замонавий талабларга жавоб берувчи ходимларга ҳам эга бўлиши талаб этилади. Президент қарори ижросини таъминлаш мақсадида босқичма-босқич равишда 2006 йилда АРМларнинг 93 та ходими ўз малакасини оширди. 2007 йилда эса ТАТУ ва ТДМИ курсларида жами 552 нафар АРМ раҳбар ва ходимларининг малакасини ошириш амалга оширилди.

³⁹ ЎзР Президентининг «Республика аҳолисини ахборот-кутубхона билан таъминлашни ташкил этиш тўғрисида»ги қарори. «Халқ сўзи» газ-си, 2006 й. 21 июнь.

⁴⁰ Статистик маълумотлар ЎзР Президентининг «Республика аҳолисини ахборот-кутубхона билан таъминлашни ташкил этиш тўғрисида»ги қарорини амалиётга жорий этишга услубий раҳбарликни амалга оширган А Навоий номидаги Миллий кутубхона таълим тўғрисидаги маълумотлар асосида келтирилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, республикамызда амалга оширилаётган ислохотлар аҳолининг мутолаа маданиятини оширишга хизмат қилиш билан бирга, мутолаа социологиясининг ривожланишига ҳам хизмат қилади. Бунда, мутолаа социологиясининг мустақил йўналиш бўлиб қарор топишига алоҳида эътибор қаратиш, унинг назарий асосларини бойитиш, амалий тадқиқотларнинг йўналишлари ва қўламларини кенгайтириш, замонавий кутубхоначи ходимларнинг мутолаа социологияси ва психологияси соҳасидаги билимларини ошириш ва мутолаа ҳодисасини кенг ижтимоий-маданий контекстда ўрганиш талаб этилади.

II- БОБ. ЎСМИР-ЁШЛАРДА МУТОЛАА МАДАНИЯТИНИНГ БУГУНГИ ҲОЛАТИ

2.1. Ўзбекистон ўсмир-ёшларининг анъанавий мутолаа манбаларига муносабатлари

Кисининг мутолаа билан банд бўлиши кундалик ҳаётда содир бўлиб турадиган зерикиш, қолаверса чарчаш аломатларига таъсир қилиб уларни қайсидир даражада самарали имкониятга айлантиришга ҳам сабаб бўлиши мумкин. Жамиятшунос сифатида шуни эътироф этиш мумкинки, бугунги жадал суръатлар билан кечаётган ҳаётимиз, табиийки бозор муносабатларининг таъсири туфайлидир. Ҳар қандай жамиятнинг ижтимоий-сиёсий тузилмасида мутолаа институтларининг асосий вазифаси жамият аъзоларини уларнинг касби, ёши, жинси, миллати, диний эътиқоди, ижтимоий аҳволидан қатъи назар тез ва сифатли равишда ахборот билан таъминлаш, шунинг асосида маънавий маданиятни шакллантиришдан иборатдир. Шундай бир шароитда китоб ўқиш, нафақат уни ифодали ўқиш, балки таҳлил этиш, мулоҳаза қилиш учун муайян фурсат талаб қилинади.

Бугун, таассуфки, баъзи кишилар аввалгидек катор жилдли китобларни ўқишдан кўра, унинг муқова, варақларидаги айрим сатрлар ва зарур ёки асқотиши мумкин бўлган жумлаларга кўз югуртиришни биринчи ўринга қўйишга одатланмоқдалар. Табиийки замондошимизни бугун кучли эҳтирос, дабдабали ва чиройли сўзлар билан қойил қолдириш кийин бўлганидек, ўз ўқувчимизни ҳам анъанавий тарзда ёзиладиган бадий, илмий, илмий-публицистик асарларни ўқишга ҳаммавақт ҳам жалб эта олмаймиз. Бу хусусда мутолаа маданияти бўйича катта мутахассис А.Умаровнинг фикр-мулоҳазалари эътиборга лойик: «... кутубхоналар фаолиятини тубдан ислоҳ этиш, уни тизимий тарзда такомиллаштириш, шиддат

билан кечаётган глобаллашув жараёнларида кутубхоналаримиз фақат бирёклама интеллектуал қабул қилиш майдони бўлиб қолмасдан, аксинча ахборот узатишнинг фаол марказларига айланиши зарурлиги масаласи ҳамон кўндаланглигича турибди». ⁴¹

XXI аср ўқувчиси тўғрисида фикр-мулоҳазаларимизни давом эттирадиган бўлсак, у ўзи учун зарур бўлган адабиётга, биринчи навбатда, тарғиб-ташвиқ қилинган ва ўзи “жиддий” деб эътироф этадиган адабиётга диққатини қаратади. Ўқувчи ўзининг ўқиши лозим деб ҳисоблаган адабиётни ҳар қандай йўл билан (Интернет тармоғи, танишлари, турли даражадаги кутубхоналар ва ҳ.з) бўлса ҳам қидириб топади ва уни ўқиб ўрганади. Шунинг учун айтиш мумкинки, замондош ўқувчининг онгига биринчи бор таъсир ўтказадиган тизим, бу маълум бир китобга йўналтирилган рекламадир.

Таниқли социолог ва психолог тадқиқотчилар, жумладан Г.Тард, Г.Лебон, Б.Бехтерев ⁴² каби мутахассисларнинг фикрича, ҳар қандай рекламанинг самараси оммавий ахборот воситалари (ОАВ)нинг индивид ёки субъектга нисбатан ўтказаетган таъсиридандир. Илмий тилда бу жараён “суггистология” деб номланиб, инглиз тилида “сингдириш тўғрисидаги фан” – деган маънони англатади. Суггистология жараёни бозор шароитларига асосланиб, бунда эътибор биринчи навбатда истеъмолчига нисбатан қаратилади ва у оддий схема бўйича ишлайди, яъни *талаб этувчи субъект – субъект* асосий омилга айланади. Ушбу назарияни мутолаа дунёсида таҳлил этамиз. Бунинг учун Тошкент шаҳрида фаолият

⁴¹ Умаров А. Мутолаа маданияти: шахс, жамият, тараққиёт. Т.: 2008. – Б. 123.

⁴² Қаралсин: Громов И. А., Мацкевич А. Ю., Семенов В. А. Западная теоретическая социология. М.: Омега, 1997.

юритаётган китоб дўконлари ва у билан боғлиқ савдо шахобчаларидаги мавжуд адабиётлар мажмуасига диққат қаратишнинг ўзи кифоя қилади. Асосий китоблар сериялари, китобхонлик даражасини аниқлаш учун биз ўз менталитетимизга асосланган ҳолатда Тошкент шаҳридаги китоб сотиш мажмуаларига мурожаат қилдик. Бизнинг бу объектга мурожаат қилишимизнинг сабабларидан бири, ёниқ кузатув асосида ўқувчиларнинг китобхонлик ҳолатини аниқлаш ҳамда аҳоли орасида қайси мавзудаги китобларга эҳтиёж борлигига диққатни қаратишдан иборат эди. Шундай қилиб, мутолаа жараёни харид қилинаётган (ўқиётган) китоблардан келиб чиқиб, қуйидагиларда ўз аксини топади:

- **психологияга оид адабиётлар** - болалар психологияси, ётакчилик ва ҳокимият психологияси, оила ва муҳаббат психологияси, шахс психологияси ва дарсликлар. Шундан кейин психологиянинг бошқа йўналишлари бўйича адабиётлар топиш ўта мушкул бўлиб қолади, сабаби қолган йўналишларга ўқувчи қизиқиш билдирмайди;

- **фалсафага оид адабиётлар** - мумтоз Ғарб фалсафаси, антик юнон фалсафаси, Конфуций фалсафаси, қадимги ҳинд фалсафаси, экзистенциал фалсафа ва дарсликлар. Бу соҳада ҳам юқорида тўқидлаганимиздек, фалсафанинг бошқа жиҳатларига ўқувчининг қизиқиши сусаяди;

- **шарқшўнослик ва диншўносликга оид адабиётлар** – ислом дини, сўфизм фалсафаси, мистик диний фалсафа, қисман христианлик, қисман буддизм, дарсликлар. Диннинг бошқа йўналишлари бўйича илмий манба ва адабиётлар топиш кейин бир оз қийинлашади;

• **тарих фанига оид адабиётлар** – ўрта асрлар Евросиё тарихига оид адабиётлар биринчи ўринда туради. кейинги ўринни этнография ва этнология соҳаси эгаллайди, сўнгра совет даври тарихи, аммо у ҳамма вақт ҳам юқори талаб эгалламайди, сўнгра археология, қадимги дунё тарихларининг ҳам асосан Евросиёга оид қисми бўйича адабиётлар мажмуасини топиш мумкин. Дунёнинг бошқа минтақаларига оид тарихий манба ва адабиётлар деярли мазкур шаҳобчаларда ўз ўрнини топиб улгурмаган;

• **тилшўносликка оид адабиётлар** – инглиз тилини ўрганишга оид адабиёт ва турли ҳажмдаги лўғатлар биринчи ўринда туради. кейин француз, немис тилига оид шу каби адабиётларни топиш мумкин. Қисман испан, араб, ҳинд, форс, рус, хитой, япон, корейс, турк тилларини ўрганишга мўлжалланган адабиёт ва лўғатларни учратиш мумкин. Адабиёт соҳасида рус тилида чоп этилган жаҳон детектив асарлари етакчи ўринни эгаллайди, кейинги ўринда фантастик асарлар, болалар адабиётида эса Гарри Поттер саргузаштлари билан боғлиқ адабиётларни кўплаб кузатиш мумкин;

• **иқтисодиётга оид адабиётлар** – биринчи навбатда макроиқтисодиёт, микроиқтисодиёт, пул-кредит ва молияга оид дарсликлар, қисман илмий адабиётлар рўйхатини кузатиш мумкин;

• **ҳуқуқшўносликка оид адабиётлар** – Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига оид кодекслар тўпламлари, мамлакат Конституцияси ва унга оид адабиётлар, ҳуқуқшўносликка оид дарсликлар, мусулмон ҳуқуқшўнослигига оид адабиётлар энг кўп адабда бўлади;

• **ахборот технологиялари соҳасида** – компьютер технологиялари ва дастурлаштиришга оид ўқув қўлланмалари ва дарсликлар рўйхатини келтириш мумкин.

Ушбу китоб мажмуасининг доимий аъзолари кимлар, – деган саволга жавоб қидирадиган бўлсак, биринчи навбатда олий ўқув юртли ва илмий тадқиқот институтининг ходимлари, аспирант ва тадқиқотчилар, ўз устида доимий изланиш олиб борадиган талабалар, кўпинча магистрлар гуруҳини мисол келтириш мумкин. Аммо аҳолининг умумий сонидан келиб чиқадиган бўлсак, барибир бу миқдор у қадар юқори кўрсаткични ташкил этмайди.

Иккинчи ўринда кўлами бўйича ўз ўқувчисига эга бўлган китоб дўконлари ва шаҳобчалари пойтахтнинг “Эски шаҳар” қисмида жойлашган. Бу ерда асосан ўзбек тилида мутолаа қиладиган ўқувчилар учун турли жанрдаги адабиёт ва манбаларни келтириб ўтиш мумкин. Ўзига хос жиҳати шундаки, ушбу жойда харид қилинаётган китоблар анъанавий турмуш тарзи, миллий қадриятлар ва мусулмон маданиятини акс эттирувчи мавзуларга қаратилган. Мазкур китоблар асосан Қуръони Карим, ҳадислар, мусулмон қонунчилиги, ўрта асрлар мусулмон дунёси, Маворауннаҳрнинг етук олим ва алломаларининг назм ва насрда битилган асарларидан ташкил топган. Ўқувчиларнинг ижтимоий ҳолатига эътибор берадиган бўлсак, уларнинг қўнчилигини ўрта ёш ва кекса маҳаллий аҳоли ташкил этади. Китобхонларнинг маълумот даражаси ҳам турлича, яъни бу жойдаги ўқувчилар ичида олий маълумотлилар билан бир қаторда ўрта махсус билим даражасига эга бўлган китобхонларни ҳам истаганча учратиш мумкин. Ушбу китоб мажмуасининг ўқувчилари ҳаммавақт тавжум, китоблар нархи ҳам у қадар қимматлик қилмайди ва,

бизнингча, Тошкент шаҳрида энг кўп китоб хариди шу ерда амалга оширилади.

Энди китоблар билан савдо қилувчи яна бир мажмуага эътиборни қаратсак. Бунга асосан шўро даврида фаолият юритган китоб дўконлари ва уларнинг “букинистик китоблар” деб номланувчи бўлимлари фаолиятини киритиш мумкин. Бу каби китоб дўконларида қисман эски нашрлар учраб турса-да, кўпроқ мустақиллик йилларида Ўзбекистон нашриётларида чоп этилган турли мавзудаги дарслик, илмий ва бадиий асарларнинг кирилл ва лотин алифбосидаги намуналарни харид қилиш мумкин. Соҳалар бўйича кузатадиган бўлсак, энг кўп китоблар бу – мактаб дарсликлари, олий ўқув юртларининг талабаларига мўлжалланган дарслиklar, Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари, меъёрий ҳужжатлар ва ҳуқуқшуносликка оид адабиётлар, ўзбек адибларининг бадиий-публицистик асарлари, мусулмон тарихи ва ахлоқшуносликка оид китоблар жавонларга тахлаб қўйилган. Бу савдо мажмуаларида ўқувчилар мавсумий ойларда, янада аниқроқ айтадиган бўлсак, ўқув йили бошланишида, яъни август, сентябр ва қисман октябр ойларида гавжум бўлишади. Бошқа вақтда бу китоб мажмуалари асосан канцелярия маҳсулотларини сотиш билан банд бўлади.

Энди ўз аҳамият даражасига кўра тўртинчи ўринга қўйганимиз, яъни “ноёб китоблар” бўлимида, китобхон мутолаа учун кўпроқ илмий адабиётларга мурожаат қилади. Ўқувчилар мақоми ҳам шундан келиб чиқиб, илмий ходим ва тадқиқотчилар гуруҳидан иборат бўлади.

Мутолаа жараёнларининг энг замонавий услубини биз бешинчи даража деб олдик ҳамда унга Интернет тармоғи ва электрон

кутубхона базасидан фойдаланувчи ўқувчиларни киритдик. Унинг иштирокчиларининг сафи ҳозирги кунда анча кенг бўлиб, унда турли ёшдаги ҳар хил касб эгалари иштирок этаётганини кузатишимиз мумкин. Бироқ, эътироф этиш лозимки, яъни мутолаанинг ушбу соҳаси билан шуғулланаётганларнинг катта қисми, балким учдан икки қисми ёшлардир. Хуллас, кузатишлар шундан далолат берадики, турли хил китобхонлар оммаси орасида ўсмир-ёшлар мутолааси кўпроқ замонавий ахборот технологиясига таянгани билан ажралиб туради.

Жадал ахборотлашаётган жамиятда шахснинг ахборот олиш миданиятини шакллантириш жараёнида китоб ва унинг ўрнини босадиган билим манбаларининг шиддат билан ортиб бораётгани, ушбу манбалар сирасига Интернет тармоғи келиб қўшилгани ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Бундай вазиятда ўқувчиларга нафақат таълим бериш, балки уларда Интернетдан тўғри фойдаланиш, керакли маълумотларни тезкорлик билан топиш кўникмаларини касил қилиш муҳим бўлиб қолмоқда. Шунга кўра, мутолаага қўйилдиган талаблар ҳам ўзгармоқда: эндиликда манбаларга мурожаат этганда билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш савияси ва ундан фойдаланиш сифатига эришиш асосий мақадга айланмоқда. Лекин эътироф этиш керакки, ҳозирги пайтда Интернет тармоғида ўзбек тилидаги маълумотлар базалари етарли даражада эмаслиги ўқувчининг электрон манбалардан фойдаланган ҳолда мутолаа қилиш эҳтиёжларини тўла қондира олмапти.

Бугунги ахборотлар оламидаги ижтимоийлашув босқичига кўра мутолаа (ўқиш) маданияти китоб ҳамда электрон матн устида шундангача доир билим, кўникма ва малакалар мажмуасини кўзда

тутади. Муайян даврга қадар ўзбек тилида яратилган кутубхоначиликка доир методик адабиётларда китоб ўқишнинг инсон маданий ва маънавий ҳаётида тутадиган ўрни, ахамияти ҳақида муфассал гапириб келинди. Янги асрда адабиётларнинг электрон матнлари пайдо бўлиши муносабати билан китоб ўқиш торроқ тушунчани (фақат китоб мутолаасини) англатадиган бўлиб қолди, шу боис “китоб ўқиш маданияти” бирикмасидан китоб сўзини тушириб қолдириш зарурати туғилди. Лекин ўзбек тилида «ўқиш маданияти» тушунчаси “ўқиш” сўзининг луғавий маъносида «китоб ўқиш» ва “таълим олиш” маънолари борлиги учун ҳам моҳиятан ифодаланмоқчи бўлган маъно талабига жавоб бермаслиги маълум бўлди. Шунинг назарда тутган айрим мутахассислар «мутолаа маданияти» тушунчасини маъқул кўра бошладилар.⁴³

Мулоҳаза ва таҳлилларимизни давом эттирамиз. Маълумки, сўнгги йилларда Ғарб ва Шарқ мутахассисларининг турли соҳаларда олиб борган илмий тадқиқотлари ва ижодкорларнинг бадиий асарларидан ўзбек тили орқали ҳам баҳраманд бўлмоқдамиз. Инкор этишнинг ҳожати йўқ, русийзабон китобхон имконияти кенг бўлиб, улар инсоният яратган буюк асарларнинг рус тилидаги таржимаси билан чексиз миқдорда танишиш имконига эга бўлдилар. Бу жараён мислсиз суръатда давом этмоқда. Қузатишларимиз асносида шу нарсага иқдор бўлиш мумкин: миллатидан қатъи назар, русийзабон ўқувчининг китоб мутолаасига бўлган талаб ва эҳтиёжи юқори даражада қонлирилиш имкони мавжуд.

⁴³ Умаров А.А. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. Соц-я фанлари доктори илмий дар-ни олиш у-н тай. дисс-я. Т., УзМУ, 2005 й.

Сўнги йилларда китоблар таннархи кескин ошганлиги ҳеч кимга сир эмас. Бу, албатта, китоб савдосига салбий таъсир кўрсатди, натижада бундан китобхонлик даражаси ҳам сезиларли зарар кўрди. Лекин кейинги пайтларда китоб маҳсулотларига қўйилаётган талаб ҳам бугунги бозор муносабатлари қонуниятларининг маромида бўлиб, улар ўзининг яхши-ёмон хусусиятларини қуйидагиларда намоён қилмоқда: а) китоб муқоваси ва қоғоз сифатининг юқори эстетик дид талабларига мувофиқлиги таъминланаётгани; б) харидоргир китобларнинг катта миқдорда чоп этилаётгани; в) нашрларда ўқувчининг ижтимоий-руҳий кайфияти ва характериға мутаносиб ахборотлар билан бойитилган далиллар кўплаб берилиши; г) давр руҳини ишончли тарзда кўрсатиб бера оладиган услублар асосида ёзилган китоб ва манбаларнинг вужудға келиши; д) бир-бирини тўлдирувчи ҳамда кетма-кетлик асосида чоп этилаётган серияли адабиётлар мажмуаси ҳам мутолаа ҳажмини оширмоқда (маълумки, собиқ иттифок даврида бир муаммо юзасидан икки ёки учта муаллифнинг китоби нашрдан чиқиб, кейинчалик узоқ вақтгача бу масалаға қайтилмаслиги мумкин эди, бугунги кунда ўқувчини қайсидир мавзу кизиқтирса, шунга оид ўнлаб китобларни истаганча топиши мумкин); е) ёш ўзбек китобхонининг латин алифбосида бўлган адабиётларға эҳтиёжи ҳамма вақт ҳам тўлиқ қондириляпти, деб бўлмайди; ж) хорижий тил ва компьютер билимларини эгаллишға ёшларнинг интилишлари катта эканлиги кузатишларда яққол кўришиб турибди ва бу уларнинг энг кўп вақтини олади, албатта. Аммо бадиий адабиётға кизиқиш, адабий асарлар мутолааси олдинги оммавийлигини йўқотган. Ана шундай шароитда ўсмир ёшларни билим олишға, мутолааға кизиқтиришнинг йўлларидан

бири уларга таълим масканларида, кутубхоналарда кулайликлар яратишдир.

Мамлакатимиз Президенти Ислоҳ Каримов ўзининг «Баркамол авлод орзуси» китобида куйидаги фикрларни илгари суради: «Замонавий ахборот майдонидаги ҳаракатлар шунчалар тизилган, шунчалар тезкорки, энди илгаригидек, ҳа, бу воқеа биздан жуда олисда юз берибди, унинг бизга алоқаси йўқ, деб бепарво ўтириб бўлмайди. Мана шу шарт-шароитларнинг барчаси ҳам маънавият, миллий мафқуранинг аҳамиятини янада кучайтиради. Чунки, сир эмас, баъзан беозоргина бўлиб туюлган мусиқа, оддийгина мультфильм ёки реклама лавҳаси орқали ҳам маълум бир мафқуравий мақсадлар ва интилишлар ифодалангани». ⁴⁴ Анъанавий кутубхона шароитида керакли китобни кутубхона каталогидан кидириб топиб, унга буюртма бериб, уни олиш учун китобхон ўз қимматли вақтини йўқотади. Истеъмолчининг жаҳон ахборот ресурсларидан тезкорлик билан ахборот олиш имкониятлари мавжуд бўлган бир шароитда, юқоридаги ҳолат кутубхоналар фаолиятига салбий таъсир кўрсатади. Бундай салбий ҳолатларнинг олдини олиш учун эса, биринчи навбатда кутубхоналар фондлари анъанавий каталогининг электрон кўриниши шакллантирилиши биринчи навбатда ҳал қилиниши лозим бўлган масала ҳисобланади. ⁴⁵ Аммо биз ҳар қандай тараққиёт даврида ҳам мавжуд анъанавий тажрибадан буткул воз кечиш шарт эмас, деб ҳисоблаймиз. Айниқса, бу ўқув дарсликлари, таълим соҳаси билан боглиқ адабиёт ва манбаларда яққол намоён бўлади.

⁴⁴ Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. Т.: «Шарқ», 1999. – 35 бет.

⁴⁵ Мухаммадиев А.Ш. Электрон ресурслар таълимнинг ахборот таъминоти сифатида. / Кутубхона ресурсларидан фол ва ижодий фойдаланиш муаммолари. Бетгер ўқишлари-2004. давра суҳбати мавзуси. Тошкент. 2005. – 25-26 бетлар.

Табийки, мамлакат мустақилликка эришганидан сўнг, катта ҳажмдаги дарсликлар янгиланиб, кўплаб кўшимча адабиётлар ҳам чоп этилмоқда. Нафақат ёш авлод, балки юртдошларимизнинг онги ва қалбига миллий истиқлол ғоясини сингдириш долзарб вазифа бўлиб турган бугунги кунда мутолаанинг ҳам аҳамияти самарали саналади. Аммо баъзи илмий адабиёт ва манбалар билан танишиш вақтида мутолаа учун ноқулайлик юзага чиқиши ҳоллари бўлиб қолмоқда. Бу биринчи навбатда китоб баёнидаги ғализликлар билан боғлиқ. Ҳозирги вақтда олди-қочди мавзуидаги кўпгина “асарлар”нинг баёни ўта ғализ, такрор сўзлар, грамматик хатолар нафақат китобхоннинг бадиий дидини пасайтиради, балки мутолаага бўлган рағбатини ҳам сусайтиради. Таъкидлаганимиздек, илмий адабиётларда ҳам фикрнинг тушунарсиз, идрок учун мушкул ифода этиш, бир-бирига боғланмаган жумлалар, имлога эътибор бермаслик курсурлари болалаб кетди. Айрим тадқиқот ишларида интеллектуал мулк масаласига, яъни муаллифлик ҳуқуқи масаласига юзаки ёндашилаётгани (кўчирмачилик) ҳам тез-тез учрайдиган бўлиб қолди. Тўғри кўчирмачилик сўзма-сўз бўлмаслиги мумкин, аммо маъно ўнгармаган ҳолда, жумлаларнинг “ўзгача” бузиб келтирилиши баёнини мураккаблаштиради. Буларнинг ҳаммаси ўқувчида мутолаага бўлган ҳавасни сўндиришга хизмат қилади.

Бу хусусда улуғ мутаффаккир Абу Райҳон Берунийнинг куйидаги сўzlари фикримизни янада ойдинлаштиради: «Гарчи биз [бу китобнинг] баъзи жойларида турли фанларга ўтиб, баёнимизга алоқаси узок, [масалаларга] киришиб кетсак ҳам, бу гапни чўзиш ва кўнайитириш мақсадида эмас, балки ўқувчини зериктирмаслик учундир. Чунки доимо бир хил нарсага қарай бериш малоллик ва

сабрсизликка олиб келади. [Ўқувчи] фандан фанга ўтиб турса, турли боғлар-да юрганга ўхшайди. бирини кўриб улгурмай, бошқаси бошланади ва у киши «ҳар бир янги нарсада лаззат бор» дейилганидек, уларни [кўриш-га] кизикади ва кўздан кечеришни истайди”.⁴⁶

Шунингдек, айрим илмий тадқиқот ишларида баъзи бир жумла-ни боши билан охирида боғлиқликни топа олмай қоламиз. Шу ўринда биз айрим жиҳатларни тўхталиб ўтишни истардик. Тарих соҳаси мутахассисларининг таъкидлашларига кўра ҳар қандай ёзилган хат, китоб, асар вақти келиб архив ҳужжатига айланади. Тарихий ҳужжат эса ворислик асосида кейинги тадқиқотчиларнинг эътиборидан қочиб қутулмайди. Шундай бир паллада, жиддий бир тадқиқотчи қиёсий таҳлил асосида ҳар қандай ёзилган ишнинг миқдорий ва сифатий томонларини истаганча исботлашга уринади. Бу каби иланишни фанда танқидий мушоҳададан келиб чиқиб, далиллар билан исботланган тадқиқот иши, – деб юритилади. Ана шундай тадқиқот ишларига мутолаа талаби ҳамма вақт юкори бўлиб келган.⁴⁷ Шундан келиб чиққан ҳолда, биз ўқувчидаги мутолаанинг статистик даражасини баҳолашимиз мумкин.

Жамият мавжуд экан, унда истиқомат қилаётган киши бутун умри давомида китоб билан ҳамкор ва ҳамнафас яшайди. Балки, унинг ҳаммавақт китоб мутолаа қилишга вақти бўлмас, аммо ахборотлар дунёсининг ажралмас қисми сифатида у қайсидир даражадаги маълумотларни олишга мажбур бўлади. Берунийнинг донишмандона фикрларини таҳлил этишни давом эттирамиз, унинг

⁴⁶ Беруний А. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Т.: Фаъ, 1954. – 106- бет.

⁴⁷ Қаралсин: Марк Блок. Апология истории или ремесло историка. М.: “Наука”, 1986.

мулоҳазаларидан бирида, “ахборот турларидан бири, балки муҳим-роғи китобат ёзувидир, агар у бўлмаганда, қадимий воқеалар, илмлар ҳақида маълумотларга эришиб бўлмас эди”, – деб ёзади.

Ҳар бир халқнинг миллий онги ўсиши – унинг миллий маънавияти ривожланиши даражаси, имкониятлари билан белгиланади. Бошқача айтганда, етук миллий онг баркамол миллий маънавиятнинг натижаси сифатида юзага келади. Ҳар қандай миллат ўз кадр-қимматини билиши ва англаши, келажакка комил ишонч билан бориши умумий миллий маънавият, миллий онг, тарихий онг, тарихий хотира ва дунёқарашнинг ривожланиб бориш жараёни билан белгиланади. Бу ҳолатни ривожлантиришда табиийки, китоб-хонлик, мутолаа маданиятининг муҳим ҳиссаси бор. Инсон дунёқарашида миллийлик омиллари заиф бўлиши манқуртлик ҳолатини келтириб чиқаради. Манқуртлик тушунчаси кишиларда миллий онг, тарихий онг, тарихий хотира йўқлиги ёки ниҳоятда заифлигини билдиради.⁴⁸ Мутолаа маданиятининг шаклланиши ёшлардаги миллий онг ва тарихий онгнинг ривожланишида етук самара беради. Бундай натижа мавжуд таълим тизими билан бир қаторда кутубхоналар ва кутубхоначилик тизимини ҳам такомиллаштириш асосида юзага келиши мумкин. Ҳар қандай мамлакатнинг кутубхоначилик тизими унинг миллий бойлиги саналиб, ундаги мавжуд ҳужжатларини йиғиш ва сақлаш ҳамда жамият фуқаролари маънавий талабини қондириш кутубхонанинг бош вазифаси ҳисобланади.

Ҳозирги кунда кутубхоналар китобхонларга хизмат кўрсатиб-гина қолмай, балки кутубхонада турли тадбирлар ва байрамлар

⁴⁸ Раҳмонов Р., Файзиев Ф. Ёшлар дунёқарашини шаклланишида тарихий онг ва тарихий хотира. Т: Ўзбекистон, 2008. – 32- бет.

Ўтказиш доимий ишга айланиб бормоқда. Кутубхоналарда китобни тарғиб этиш мақсадида кутубхона ходимлари турли усуллардан фойдаланадилар. Масалан, китоб кўргазмаси, китобхонлар анжуманлари, турли китобхонлик кунлари шулар жамласидандир.

Кутубхоналар ижтимоий жиҳатдан муҳим маскан бўлиб, улар жамиятдаги барча катта-ю кичик аҳолига хизмат қилади, китобхонларнинг талаб ва эҳтиёжлари бўйича иш олиб боради. Республикамиз аҳолисининг катта қисмини ёшлар ташкил этади. Ана шу ёшларни ҳар томонлама етук қилиб тарбиялашда кутубхоналарнинг ўрни ҳам бекиёсдир.

Кутубхоналарда ўтказиладиган турли мавзудаги тадбирлар ҳам шу мақсадга қаратилган, десак хато бўлмайди.

Республиканинг етакчи кутубхоналаридан бўлган Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасида ҳам юқорида қайд этилган тадбирлар амалга оширилади, хусусан, ҳар йили 20 сентябрдан то 30 сентябргача “Мутолаа байрами” деган умумий ном остида туркум тадбирлар ўтказилади.

Бундан кўзланган мақсад республикамиз китобхонларининг, биринчи навбатда, ёшларимизнинг мутолаа маданиятини кўтариш, китоб тарғиботини жонлантириш, аҳолининг кенг қатламларини ахборот олишнинг янгича технологиялари билан таништиришдан иборат. Ёшларимизнинг мутолаа маданиятини ошириш, уларни кутубхона ва китобга қизиқтириш мақсадида кутубхонада давра суҳбатлари, турли танловлар ўтказилади.

Китобхонлик инсонни маънавий бойитиб, уни маърифий камолот сари етаклайди. Зеро, инсоннинг шахс сифатида шаклланиши маънавий тафаккур илдининг қанчалик чуқур ва мустаҳкамлигига

боғлиқ. Бу мустаҳкамлик эса китоб ўқиш, ўқиган китобининг энг муҳим нуқтасини илғаб олишдан иборатдир.

Китоб ёш авлодга таъсир этишнинг энг қулай воситасидир, у инсон хис-туйғусига, ахлоқига, хатти-ҳаракатига, дунёқарашига таъсир этади, айниқса, ўсмир ёшида, яъни унинг шаклланиш даврида алоҳида мавқега эга. Бадий адабиёт, турли фанларга доир қизиқарли китоблар, луғатлар, маълумотномалар болалар маънавиятини шакллантиришга асос бўлиб хизмат қилади.

Ўсмирлик ёшида киз ва ўғил болалар мустақил бўлишга интилишади. Уларга илгаригидек, болалардек муомала қилишни ёқтирмайдилар, ўзлари билан катталардек, тенгдошдек муомалада бўлишни истайдилар. Бу борада ота-онадан энди эҳтиёткорлик талаб этилади. Бу мустақил бўлиш замирида уларнинг барча яхши хислатларга эга бўлиш истаги, унинг идеаллари мавжуд бўлиб, ташқи қиёфасидаги номутаносиблик, овозидаги ўзгаришлардан кутулиш, эришиш қийин бўлган орзу-истаклар ётади. Айниқса, жинсий балоғатга етаётгани унинг ҳаётида ижобий томонга ўзгариш ўрнига салбий хатти-ҳаракатлар қилишга ҳам улардаги физиологик ва психологик омиллар туртки бўлиши мумкин.

Маълумки, ўсмир болаларнинг қўл вақти мактабда, ўрта махсус таълим муассасаларида ўтади. Шу боисдан ўсмирларга нафақат ота-она, балки улар билан бир қаторда ўқитувчи ҳам ижобий таъсир ўтказиши мумкин. Агар ўқитувчи болаларда ўзига ишонч руҳини сингдира олса, бу унинг катта ғалабасидир. Китобхонлик – ана шу ишонч туйғусини уйғотувчи муҳим восита. Китобхонлик ўсмирларнинг ўқув фанларини ўзлаштиришидагина эмас, умуман шахс сифатида шаклланишида ҳам катта аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам ўсмирлар

китобхонлигига раҳбарлик қилучи устоз ёки кутубхона ходими унинг фақат ақлий шаклланишини ҳисобга олмай, балки бутун маънавий киёфаси шаклланишига ёрдам бериши керак.

Ўсмирлар маънавияти тадрижий ривожланиб боровчи фаол жараён. Шу сабабли бу жараёнда иштирок этувчи масъул шахслар (ота-она, устоз-мураббий, кутубхоначи) китобдан фойдаланишда қуйидаги омилларга эътибор беришлари лозим:

1. Ўсмирларда китоб ўқиш иштиёқини ҳосил қилиш. Бу масала ниҳоятда мураккаб бўлиб, ўсмирларнинг китобхонликка бўлган муносабатини белгилайди. Тан олиш керак, ўсмирларнинг бугунги китобхонлик даражаси қониқарли эмас. Бу ижтимоий муаммодан чиқиб кетишнинг ягона йўли ота-онанинг ёрдамга келишидир. Мактабда ўқитувчи, уйда ота-она болада китоб ўқиш кўникмасини ҳосил қилиши керак. Бунда оддийдан мураккабликка, яъни мураккаблиги жиҳатидан нормал, боланинг камолот даражасига мос бўлган китоблар танлаш қўл келади. Шарқ мутафаккирларининг тажрибасига кўра, китобхон (ўсмир) қайси мавзуга қизиқса, унга шу мавзудаги китобни тақдим қилиш керак. У китоб ўқишга кўникма ҳосил қилгач, аста-секин унга ихтисослашган китоблар тақдим қилиб борилади.

2. Китоб танлашда ўсмирнинг маънавий даражасини ҳисобга олиш лозим. Ота-онанинг ўсмирда китоб ўқиш кўникмасини ҳосил қилишдаги илк вазифаси китоб танлаб беришдир. Уларнинг савиясига мос бўлган адабиётларни кенг тарғиб қилиш ўсмирларни жамиятнинг муносиб фуқароси, мустақил давлатимизнинг етук, баркамол инсонлари бўлиб етишишига олиб келади. Бироқ китоб танлашда китобхоннинг (ўсмирнинг) маънавий даражасини ҳисобга олиш бирмунча мураккаб омилдир. Бу ҳақида ёзувчи Худойберди Тўхтабоев

шундай дейди: «13-15 ёш ўртасида ўсмир қувнок, беташвиш болалик билан хайрлашиб ўсмирлик даврига кадам қўяркан, унинг психологиясида, физиологиясида катта ўзгаришлар юз беради, кучига куч, гайратига гайрат қўшилади. Бу ҳолларда, болалиги ўтган мактаб ва оиладан иборат дунё торлик қилиб қолади, унга. Кенгроқ дунёга кадам қўйгач, шу кенг дунёнинг сиру асрорини билгиси келиб қолади. Баланд қояларни забт этган альпинистлар билан денгизларда бўронларга қарши кўкрак керган жасур кишилар билан, бир ўзи ўнлаб душман билан жанг қилолган қаҳрамонлар билан учрашгиси келади. Жумбоқларни ечгиси, жумбоқларни осон ечган кишилар билан суҳбатлашгиси келиб қолади. Ҳар қандай қийин шароитда ҳам ўзини йўқотмайдиган, жасур, матонатли кишилар ўсмир руҳига тинчлик бермай қўяди. Ўзи ҳам жасур, матонатли бўлгиси, қийин жумбоқларни ечиб, ўзини шу кифоада кўргиси келиб қолади ўсмирнинг. Худди шу налада ўсмирлар саргузашт асарни ахтариб қолади, қаҳрамоннинг фаолиятида бола ўзининг орзу-истакларини, ўзлигини ахтаради. Болаларнинг ва ўсмирларнинг саргузашт асарларга ўчлиги шундан. Афсуски, бу жанрдаги асарлар бизда бармоқ билан санарлидир». Китоб танлашда ўсмирнинг маънавий даражасига таяниш унинг интеллектуал ўсишига олиб келади. Китоб танлашда ўсмирнинг ёш хусусиятини ҳисобга олиш унинг рационал ўсишига олиб келса, маънавий даражасини ҳисобга олиш эса интеллектуал ривожлантиради. Бу эса рационалликдан кўра кенг қамровли ва самаралидир. Шунинг учун бутун оилада китобхонлик руҳи бўлиши керак. Бунда оиладаги китобга бўлган муносабат, биринчи навбатда ота-онанинг китобга бўлган муносабати катта роль ўйнайди. Оилада китобхонлик руҳи бўлса, бу пайваста бола руҳиятига ҳам таъсир этади. Юқорида таъкидланганга

нидек, бунда илк тавсияни бадий адабиётдан бошлаб, кейинчалик ихтисослар бўйича китобларни тавсия этиш мумкин.

3. Китоб танлашга ихтисослашиш. Ўқитувчи, ота-она ўсмирни фаол китобхонга айлантиришда уни ихтисослаштириб бориш йўлини тутишлари керак. Бу борада ҳам эски технология – ўсмир юқори синфга ўтганда ихтисослаштириш керак, деган фикрдан воз кечиш лозим.

Аксинча, дастлабки (бошланғич) босқичларданок ўсмирнинг маънавий дунёси, тарбия муҳити, кизиқиши, дунёқараши ва психологик хусусиятлари ҳисобга олиниб, ихтисослаштирилиб борилиши зарур. Бу тажриба Америка таълим тизимида ўзини оқлаган. Уларда болани 12 ёшга қадар ихтисослаштиришга ҳаракат қилинади ва шунга қараб китоб танлаб берилади. Бу дастлаб мутахассисларни чуқуритган эди, лекин Америка таълим тизимининг кейинги 30 йиллик тажрибаси ўсмирларни бошланғич синфлардаёқ ихтисослаштириш самарали эканлигини исботлади. Бунда асосий натижа ўсмирда мустақил фикрлаш ва ҳаракат қилишга интилишнинг пайдо бўлишига эришилди.

4. Китобни экспертизадан ўтказиш. Жамиятимиз эркинлашиб, демократлашиб боргани сари китоб нашр этиш ишларида ҳам эркинлик юзага кела бошлади. Табиийки, бу ҳол турли савиядаги китобларнинг нашр этилишига сабаб бўлмоқда. Шу маънода ота-она бола учун китоб танлаётганида китобнинг маъно-мазмунини, услуби жиҳатидан мутахассис кўригидан ўтказиб олиши мақсадга мувофиқ. Бундай қилиш тарбиянинг асосий йўналишларидан чалгимасликка, ўсмир маънавий дунёсининг тўғри шаклланишига ва қўйилган мақсадга етишишига олиб келади. Бу тажриба ўзбек миллий педагогикаси тарихидан ҳам маълум. Ота-оналар ёш жиҳатидан ёки асарнинг мазмунини жиҳатидан муайян талабларга тўғри келмайдиган китобни ўз фарзандларининг

ўқишини қатъий тақиқлаганлар. Бу ўринда Алишер Навоийнинг болалигида бўлиб ўтган воқеа ибратли ва кўпчиликка маълум. (Алишербек 4–5 ёшлик чоғида Фаридиддун Атторнинг “Мантик ут-тайр” дostonини кўп мутолаа қилганидан унинг таъсирида болада рухий ўзгаришлар зоҳир бўла бошлаган. Бундан хавотирга тушган отаси китобни яшириб, уни ўқишни таъқиқлаб қўйган. Аммо бу тадбирнинг бефойда бўлганини биз биламиз: дoston Алишербекка бошдан-оёқ ёд бўлиб кетган эди). Бугун ҳам тарбиянинг бу жиҳати муҳим саналади.

5. Китоб ўқишни кузатиб, назорат қилиб бориш. Бугун ота-оналар, устозлар, тегишли мутахассислар тарбия жараёнининг натижаси бўлган китобхонлик билан кўпроқ қизиқиши керак. Шу маънода ўсмирлар китобхонлигини мониторинг қилиб бориш мақсадга етишнинг самарали жиҳатларидан биридир.

Мониторинг, китобхонлик юзасидан тест синовлари, китобхонлик кечалари, мулоқот, давра суҳбатлари, турли мавзуларда мунозаралар, илмий-амалий анжуманлар, суҳбатлар, социологик-эмпирик тадқиқотлар ва аналитик текширувлар воситасида амалга оширилиши мумкин. Китоб ўқишни мониторинг қилиб боришда хориж тажрибаларига мосланиш янада мақсадга мувофиқдир.

Китобхонлик қобилияти туғма эмас, у инсоннинг ўз устида ишлаши орқали, тарбия воситасида камол топади. Китобхонлик бу ижодий меҳнат. Буюк мутафаккир олимлар, фан ва маданият арбоблари авваламбор истеъдодли китобхон ҳам бўлганлар.

Ўсмирлар маънавий маданиятини шакллантиришда китоб кучли восита бўла олади. Китоб мутолаасидан ўтган инсон, ундан ўзига хулоса чиқаради. Натижада ўз билимини, дунёқарашини кенгайтиради.

Билимли, саводли, маданиятли, жисмонан бақувват, маънавий етук, рухан тетик ва эътиқоди мустақкам инсон бўлиб етишади.

Афсуски, аксар мактаб кутубхоналари, академик лицей ва касб-хунар коллежлари АРМлари керакли китоб жамғармасига эга эмас. Уларда фақат дарсликлар, турли қўлланмалар ва айрим бадиий китобларгина бор, холос. Ваҳоланки, бугунги шароитда ҳозирги машғулотлар – янги адабиётлар, вақтли матбуот нашрлари, луғатлар, турли қомуслардан ҳам фойдаланишни тақозо этади. Айниқса, ҳозирги кунда китобхонга унинг руҳини бойитадиган бадиий китоблар, гафакқурини чархлайдиган илмий рисоалар, Ўзбекистоннинг тарихи, маданияти, маънавий кадриятларига оид кундалик ҳаётда унга ёрдам берадиган қўлланмалар зарур.

Чунки, ўсмир дарсликдан билиб олганларини қўшимча адабиётлар мутолааси орқали мустақкамласа, унинг дунёқараши кенг, билими янада теран бўлади.

Болалик йилларига қараганда энди ўсмирнинг кўп вақти мактабда ўтади. Мактабдаги барча таълим жараёни китоб билан боғлиқ. Улардан бешинчи-олтинчи синфларда китобхонлар фаоллашиб борса, VII-IX синфларда уларнинг сони камая боради. Энди уларнинг китобга қизиқиши онгли тус ола бошлайди. Уларнинг баъзилари илмий фантастика билан қизиқа бошласа, иккинчилари техника, табиат, спортга доир адабиётлар билан қизиқа бошлайди, бошқалари эса тарихий ва биографик адабиётларни севиб ўқийди. Ўсмирларни кескин, тез ривожланувчи, қаҳрамонлик, драматик сюжетли асарлар қизиқтиради. Улар иродаси кучли, жасур инсонларни ёқтиради. Шунинг учун ҳам уларни саргузаштли адабиётлар ўзига тортади. Энди у китобни ўзи ўқий бошлайди. Ҳаёт ҳақида фикрлаш, инсонлар ўртасидаги муноса-

батларни тушуниб етиш учун ҳам кўпроқ китоб ўқий бошлайди. Китобдаги қаҳрамонларга ўхшашни хоҳлайди.

Ўсмирлар китобхонлигига ота-оналар томонидан раҳбарлик уларнинг болалик даврига қараганда ўзгара боради. Бу даврда оддий насихатлар ўсмирларга ёкмайди. Энди ота-оналар ўсмирларга китобхонликда, мактабда ва уйда раҳбарлик қилишида ўзгаришлар бўлади: улар билан маслаҳатлашиш, фикрларини тинглашнинг аҳамияти орта боради.

Маълумки, китобхонни аввало китобда тасвирланган вокелик кизиқтиради. Аста-секин бу кизиқиш унинг ҳиссиётига таъсир этиб, тасвирланган вокелик билан ҳаёт вокелигини таққослай бошлайди, тасвирлардаги гўзалликни англай бошлайди, қаҳрамонларнинг характери ҳақида ўйлай бошлайди, муаллифнинг мақсади билан кизиқади.

Бугунги кунда ўсмирларда китоб ўқиш кўникмасини ҳосил қилиш учун асосий мақсад – тарғиботнинг янги турли усуллари асосида маданий-тарихий, маънавий-ахлоқий меросни тарғиб қилиш, ўтган буюк мутафаккирлар ижодини кенг ёйиш, ота-боболаримиз, буюк аждодларимиз қолдирган бой маданий ва маънавий меросга садоқатни тарбиялаш, муқаддас кадрятларимизни сақлаш ва асраб-авайлашдек тўйгуларни ўйғотиш каби тарғиботни кенг йўлга қўйишимиз керак.

Фақат бу борада биз китоб воситасида тарбиялашнинг янги усул ва механизмларини яратишимиз лозим.

Ўсмир болаликдан оилада китоб ўқишни билган тақдирдагина яхши китобхон бўла олади. Адабиётшунос олим Сафо Матжон “Китоб ўқишни биласизми?” деган асарида шу масалада мулоҳаза юритади. У китобхонлик кўп жиҳатдан адабиёт ва жамият тараққиётига боглик деб

кўрсатади ва китобхонликни ижодий меҳнат сифатида таъриф этиб, китобхонлик меҳнатининг шакли, даражаси, танланган асарнинг турига қараб ўзгариб боради, дейди олим. Бу борада илмий асарлар, албатта муайян меҳнат талаб этиши, бадиий асарни ўқиш гарчи меҳнат талаб этилмагандай кўринса ҳам, аслида китобхон қаҳрамон бошидан кечирган воқеалар орқасидан бориб, асарда тасвирланган воқеалар устида фикр юритади, қаҳрамонлар тақдирини ўйлаб, диққатини жамлайди, тафаккурини ишга солади. Бу ёзувчи мақсадини, асарда илгари сурилган муаммони ўйлашга, фикр қилишга йўллайди. Ана шу жараён китобхонда эстетик ҳис-туйғу уйғотади. Шунинг учун ҳам, бадиий асарни ўқиш ва ўқиганини тушуниб ўқиш муҳим саналади. Хуллас, китобни “тушуниб” ўқиш, китобхонлик даражасини, унинг маданиятини кўрсатади. Буюк мутафаккирлар биринчи навбатда қобилиятли китобхон ҳам бўлганлар. Демак, китобхонлик қобилияти туғма эмас, балки инсоннинг китоб устида ишлаши, малака ва кўникмалар ҳосил қилиши орқали камол топа боради, дейди олим⁴⁹.

Лекин буюк муҳаддис Имом ал-Бухорийнинг китобхонлик қобилияти бу фикрни бирмунча рад этади. Бунга Имом ал-Бухорийнинг китоб устида ишлашини мисол тарзида кўрсатиш мумкин. Имом Бухорий мактабда савод чиқаргач, 10 ёшларидан араб тилини ўрганиш ва ҳадис китобларини ўқиш ва уларни ёзишга кунт билан киришадилар. Имом ал-Бухорий истеъдодли ва зийрак, мулоҳазалари ўткир киши бўлганлар. Ривоят қилишларича, қайси китобни қўлга олиб, бир маротаба мутолаа қилсалар, ҳаммаси ёд бўлиб қолаверарди. Имом Бухорийнинг ўз сўзларига кўра, юз минг саҳиҳ (ишончли) ва икки юз

⁴⁹ Қаранг. Матжон Сафо. Китоб ўқишни биласизми?. – Т.: Ўқитувчи, 1993. – 25–26-бетлар

минг ғайри саҳиҳ (ишончсиз) хадисни ёд билганлар. Машҳур муҳаддис 16 ёшга қадам қўйганда Абдуллох ибн Муборак ал-Марвазий (1181/736 – 1821/798) ва Вакиъ ибн ал-Жарроҳ (130/747–195/812)ларнинг китобларини батамом ёдлаб олган эканлар. Уларнинг ўзлари йигирма ёшларидан китоб ёза бошлаганлар.

Демак, китобхонлик туғма ҳам бўлиши мумкинлигига буюк муҳаддис ҳаёти ва фаолияти бунинг далилидир.

Аммо Сафо Матжоннинг китобхонлик тарбиясига доир фикрлари диққатга сазовор. У “Китобхонни аввало, асарда тасвирланган воқелик қизиқтиради. Бундай қизиқиш аста-секин ҳиссиётга таъсир кўрсатади. Китобхонда асарда тасвирланган воқелик билан ҳаёт воқелигини таққослаш майли уйғонади”, дейди ва китобхонлик тарбиясида бадиий адабиётнинг ҳаётни англашга ва китобхонга эстетик завқ беришига боғлиқ, деб кўрсатади.

Шунинг учун ҳам, Сафо Матжон ўсмирларда китобни танлаб ўқиш маданиятини таркиб топтириш гоёсини илгари суради. Чунки китобни танлай олган китобхон маънавий бой китобхонга айланади.

Демак, ота-она биринчи навбатда болаларга китоб танлашда ёрдам бериши зарур. Бу борада фақат бадиий асаргина эмас, ўсмир дунёқарашини кенгайтирадиган қизиқарли илмий-оммабоп китоблар ҳам, турли маълумотномалар ҳам муҳим роль ўйнайди. Албатта, бу ишда болаларнинг индивидуал қизиқишларини ҳам ҳисобга олиш зарур. Боланинг қайси соҳага қизиқишини ўрганган ҳолда “Қизиқарли математика”, “Қизиқарли кимё”, “Қизиқарли ботаника”, “Болалар энциклопедияси”, “Нима? Қаерда? Нима учун?” каби китоблар ҳам секин-аста тавсия этиб борилади. Бунга оид шундай бир воқеани мисол келтириш мумкин. И.исмли ўсмирнинг 6-синфда оиласи бошқа шаҳарга

кўчганлиги муносабати билан мактаби ҳам ўзгаради. У тамоман бошқа муҳитга тушиб, аълочиликдан ўртача ўқувчи даражасига тушиб қолади. Айниқса, математика ўқитувчиси билан чиқиша олмай, дарсларга ҳам катнамай кўяди. Ўнинчи синфга ўтганда ота-она ташвишга тушиб, таниш математик ёш олимдан ўгиллари учун қўшимча машғулотлар ўтишни илтимос қиладилар. Тез орада И. бутун вужуди билан математикага берилиб кетади. У хатто йўл транспортда кетаётганда ҳам қизиқарли масалалар ечиш билан банд бўлади. Ун биринчи синфни ўртача битирса ҳам, институтга кираётганда барча имтиҳонларни табиий-математика фанлари бўйича муваффақиятли топшириб, талабалик бахтига эга бўлади.

Мазкур мисол ўсмирни китоб ўқиш ва билим олишда ота-онанинг китоб танлашга ихтисослашиши, китоб билан ишлашда болага индивидуал йўл топиш кераклигининг амалиётдаги намунаси саналади. Бу ўринда ўқитувчи янги ўқувчи қалбига йўл топа олмади, ота-она эса унда бошқа мураббий ўқитувчи ҳамда қизиқарли математика орқали китобхонликка муҳаббат уйғотди. Кейинчалик у ота-онаси кутубхонасидаги ўттиз уч жилдлик жаҳон фантастикасига доир ва кутубхонадаги барча ноёб китобларни ўқиб чиқди ва ҳар қандай мавзуда ҳар бир шахс билан баҳслаша оладиган дунёқараш ва билимга эга, техникани чуқур эгаллаган мутахассис бўлиб етишди. Юқоридаги фикрга асосланиб айтиш мумкинки, китобхонлик қўлга тушган китобни ўқиш эмас, балки инсон қизиқишига ва дунёқарашига кўра танлаб ўқиш ҳамдир. Бола китоб ўқишни билган тақдирдагина, китоб болаларнинг маънавий ҳаётига кириб боради.

Демак, китоб ўқишни билиш энг аввало китоб ўқиш технологиясини билиш демакдир. Бунинг учун китоб ўқиш аввало боланинг

маънавий эҳтиёжига айланиши зарур. Ана шунда болага кутубхонадан китоб олиб ўқиш ёки оила кутубхонасидан фойдаланиш мунтазам, узлуксиз давом этишини ота-она назорат қилиб боради.

В.А.Сухомлинский шундай ёзади: “Китоб ўқиш бу – бамисоли бир дарча бўлиб, болалар шу дарчадан қараб, дунёни ҳам, ўзларини ҳам билиб борадилар. Китоб ўқиш билан бир қаторда ва ҳатто илк бор китоб варақлашдан ҳам олдинроқ сўз устида диққат билан ишлаш бошланган бўлса, бу иш болалар актив фаолиятининг ва маънавий ҳаётининг барча соҳаларини меҳнат, ўйин, табиат билан муомалада бўлиш, мусиқа, ижодни қамраб олган тақдирдагина ана шу дарча болага очилади. Гузаллик ярагувчи ижодий меҳнатсиз, эртак ва фантазиясиз, ўйин ва мусиқасиз китоб ўқишни бола маънавий ҳаётининг соҳаларидан бири сифатида тасаввур ҳам қилиб бўлмайди”¹.

Буларнинг барчаси бола нутқи ва тафаккурини ўстиради. Ҳаётдаги воқеа ҳодисалар китобдаги воқеа ҳодисалар билан уйғунлигини сезгандагина, уни кўра олгандагина ва тушуниб ҳис этгандагина китобдагилар боланинг маънавий дунёсига айланади. Китоб ўқишга тайёрланиш ҳис-туйғуси боланинг маънавий ҳаётида заруриятга айлангандагина ҳақиқий китобхонлик пайдо бўлади. Ана шу пайтда ўсмир мактабдаги дарсликлар, ўқув қўлланмалари ва бошқа ўқув адабиётларидан топмаган маънавий озикни ота-она тавсия этган китоблардан олади. Китоблар болаларга ўйлаш, атроф-оламдаги нарсаларни, воқеа-ҳодисаларнинг тасвирланишини ҳис этиш орқали уларга бефарқ муносабатда бўлмасликни тарбиялайди. Лекин булар боланинг аклий-ҳиссий-эстетик даражасига мос бўлгандагина унинг маънавий бойлигига айланади. Шунинг учун ўсмир ёшидаги болаларга

¹ Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев. Радянська школа, 1974 г. - 288 с.

китоб танлашда “Ўзбек халқ эртаклари” ва дostonлардаги қахрамонлар ҳаёти, ажиб манзаралар болалар қалбига ўрнашиб, маънавиятини ҳам шакллантириб боради.

Халқ оғзаки ижоди намуналаридан баҳраманд бўлган болалар улғайган сари мумтоз ва замонавий адабиёт намуналарини ўқий бошлайди. Ана шунда оила кутубхонасини ташкил этиш ёки мавжудларини бойита бориш болаларнинг ўз-ўзини тарбиялаш ва маънавий шаклланишида энг муҳим восита саналади. Зеро инсонни мустақил ҳаётга маънавий тайёрлаш китоб оламига олиб киришдан бошланади. Агар бу иш педагогик жиҳатдан тўғри ташкил этилган бўлса, бола ўйлаш ва фикр юритишга ўрганади. Натижада, ўсмирнинг фикри, туйғуси, эътиқоди, дунёқараши тарбияланиб, улар ўз муаммоларига ўзлари жавоб топишга ҳаракат қила бошлайдилар. Оилада ўсмир ўз оиласини, ўзи яшаётган Ватанини, ўз она тилини, жонажон тупроғи ва ерини, мусаффо осмонини, атрофини ўраб турган табиат ва мавжудотларни севгандагина ҳақиқий эътиқодга эга бўлади ва буларнинг барчаси китобга бўлган эътиқоди туфайли камол топади.

Ўсмир ёшида болалар руҳиятида, жисман табиатида юз берадиган баъзи қалтис ўзгаришлар ёшлигидан китобга муҳаббат тарбияси натижасида барҳам топади. Китоб ўқиш унинг кундалик эҳтиёжига айланган тақдирдагина унинг қалбида яхшилик, эзгулик уруги униб чиқиб, уни маънавий шакллантиради.

Лекин республикамизда болалар китобхонлигини ривожлантиришда болалар адабиётининг ўзи талаб даражасида эмаслиги, ҳозирги иқтисодий тақчиллик шароитида нашр ишларининг тушиб кетганлиги, болалар учун яратилаётган кўпчилик асарларнинг бадиий юксак даражада эмаслиги, уларнинг болалар руҳиятига мос келмаслиги, ота-

оналарнинг бу борада педагогик билимга эга эмаслиги, болалар китобхонлигига доир илмий-методик адабиётларнинг етишмаслиги болалар китобхонлигининг пасайишига ва мутолаа тарбиясининг талаб даражасида эмаслигига сабаб бўлмоқда.

Китобхонлик тарғиботи эса, онда-сонда баъзи ёзувчи, адабиётшуносларимизнинг куюнчак мақолаларидан нарига ўтмаяпти.

Мазкур муаммони ҳал этишда биз юқорида келтирган омиллар асосида қуйидагиларга риоя қилишимиз муҳим.

Биринчидан, айниқса, болага, ўсмирларга тавсия этиладиган китобнинг бадиий юксак савияда бўлиши уларнинг маънавий шаклланишига ёрдам беради.

Иккинчидан, ота-оналар болаларга китоб танлашда, айниқса ўсмирларнинг ёши, психологияси, қизиқиши, дидини ҳисобга олиши ёки зарурият пайдо бўлганда мутахассислар билан маслаҳатлашиши керак. Шу билан бирга ҳар бир асарнинг тарбиявий жиҳатларига ҳам эътибор бериш зарур.

Учинчидан, китоб танлашда фақат ўзбек адабиётигина эмас, қардош ва чет эл адабиёти намуналаридан ҳам болаларга тавсия этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Тўртинчидан, оилаларда яна бир муҳим муаммо – китобни асраш ва уни ўзидан кейинги оила аъзоларига ёки бошқаларга етказишдир. Кўпинча биз кузатган оилаларда китоб танлаш, уни ўқишга эътибор берилди-ю, лекин авайлаб-асрашга, китобга меҳрни тарбиялашга бефарқ қарайдилар. Айниқса, серфарзанд оилаларда хоҳ дарслик бўлсин, хоҳ бадиий ёки оммавий адабиётлар бўлсин, улар ҳар бир хонадон аъзосига ўзидан кейинги оила аъзоларига ҳам кераклигини тушунтириш асосий вазифалардандир.

Хулоса килиб айтадиган бўлсак, ёшлардаги мутолаа маданиятини янада такомиллаштиришда анъанавий китобхонлик тамойилларини, ҳар қандай усул билан бўлса ҳам, тўлиқ сақлаб қолиш, шунинг баробарида янги замонавий электрон-техник воситалардан ҳам тўлиқ фойдаланишни ўзлаштиришга эришиш даркор. Негаки, XXI аср постиндустриал жамият, ёки интеллектуал салоҳиятли кишилар даври, деб баҳоланар экан, айнан ўзбек ёшларининг ақлий салоҳияти даражаси миллатнинг эртанги кунини белгилашда муҳим омил бўлиб қолади.

2.2. Мутолаа маданиятини шакллантиришда янги ахборот технологияларининг ўрни

Жамиятда сиёсий ва иқтисодий ислохотларнинг ривожланиши ҳамда маданий ва ахборот соҳалардаги давлат сиёсатининг такомиллашуви билан Ўзбекистон кутубхоналари тараққиётнинг янги босқичга кўтарилди. Зеро, тоталитар жамиятдан фарқ килиб, очик демократик жамиятда ҳокимият ва бошқарувнинг номарказлашиши, бозор иқтисодиёти, телекоммуникациялар ривожини, эркин маълумот олиш имкониятлари билан боғлиқ янги шароитлар кутубхонлардан янги, турли-туман ва мураккаб вазифаларни ҳал этишни талаб қилмоқда, улар янги устувор йўналиш, алоҳида тамойилга эга бўлиб, ўзаро ва атроф-муҳит, социум тузилмалари билан янги шаклда алоқаларни ташкил қилмоқда. Ахборот асрида жаҳон ҳамжамияти билан тобора интеграциялашиб бораётган Ўзбекистонда бугунги кунда ахборот тўплаш, тарқатиш ва унга эга бўлиш жараёни, мазкур жараёнда кутубхона хизмати кўрсатиш ҳам янги тусга кириб бормоқда.

Мазкур жараёнда аҳолининг мутолаа маданияти улкан аҳамият касб этиб, жамиятнинг бутун ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий,

маърифий, илмий ва ҳаказо институтлар билан мустаҳкам ўзаро алоқадорлик вазиятини саклаб келмоқда. Ушбу ўзаро таъсирланишлар асносида мутолаа маданияти уларга таъсир кўрсатиш билан бирга, ўзи ҳам улардан таъсирланиб, тараққиётнинг янги босқичларига кўтарилмоқда.

Жамият тузилмасида мутолаа институтларининг асосий вазифаси фойдаланувчиларни тез ва сифатли равишда ахборот билан таъминлаш ҳамда аҳолининг билим ва кўникмаларини ошириш, уларда китобхонлик тажрибаси ва мутолаа маданиятини шакллантиришдан иборот. Мутолаа институтларининг жамиятнинг бошқа ижтимоий институтлари билан ўзаро алоқадорликлари силсиласида мутолаа институтлари, хусусан, кутубхоналар жамиятнинг бошқа институтлари талабларига жавоб бериш учун уларни тез ва сифатли равишда муълумотлар билан таъминлаши лозим. Бунда уларга бугунги кунда янги ахборот технологиялари яқиндан кўмак беради. Кутубхоначилар мазкур жараёнда фаол иштирок этиб, муълумотлар билан таъминлаш борасида ўзларининг вазифаларини тўлиқ бажаришлари учун хизмат кўрсатишнинг янги шакллари таклиф этишлари лозим.

Электрон ҳужжатларнинг кутубхона ва китобхон учун фойдали жиҳатлари қуйидагилардан иборат:

1. Айрим ҳужжатларнинг электрон шакли фойдаланиш учун қулайроқ, чунки уларни мазкур шаклда кидириш ва қайта ишлаш ёки статистиқ ҳисоб-китобларни амалга ошириш осон кечади;

2. Баъзан ҳужжатларни фақат электрон шаклда яратиш ва ишлатиш мумкин бўлади;

3. Нашр маҳулотларининг ҳажми шу қадар тез кўпаймоқдаки, кутубхоналар тобора камроқ маҳсулот харид қилишга мажбур

бўлмоқда. Электрон воситалар эса, нисбатан кам жойда улкан маълумот сақлаш имконини беради;

4. Сақлаш харажатларининг нашр маҳсулотларига қараганда анча арзонлиги.

Бироқ маълумотларинг электрон шакли кутубхоналар ва ноширлар олдида бир қатор ҳуқуқий ва иқтисодий муаммоларни пайдо қилди. Ҳуқуқий муаммолар муаллифлик ҳуқуқи, маълумотга эгалик ҳуқуқи, маълумот олиш ва ундан фойдаланиш қоидаларидан иборат. Иқтисодий муаммолар эса маълумот олишни молиялаштириш билан боғлиқ. Одатда кутубхоналарга китоблар ва вақтли нашр маҳсулотларини сотиб олишга бюджет маблағлари ажратилади. Ривожланган давлатларда эса кўпроқ «ахборот-ресурслари бюджети» тушунчаси ишлатилиб, бу ҳолда қанақа шаклдаги манба бўлмасин, маълумот олиш имкониятини енгиллаштириш тушунилади.

Маълумотларнинг янгича шаклга ўтилишини тезлаштирган омил компьютер ва телекоммуникациялар соҳасидаги ривожланиш бўлди. Кутубхоналар мазкур жараёндан четда қолишлари мумкин эмас эди. Мутолаа жараёнлари кутубхоналардан ташқари индивидуал, жамоавий ва бошқа истеъмол тармоқларида амалга ошиб, маълумотлар базаларининг кескин ўсиб бориши анъанавий кутубхоналарни аҳамиятсиз ва иккинчи даражали муассасаларга айлантириб қўйиши мумкин. Бунинг олдини олиш учун, кутубхоналар қўйидаги йўналишларда фаолият юритишлари тақозо этилади:

- ҳамкорлик ҳамда ресурслардан биргаликда фойдаланишнинг анъанавий шакллари мустаҳкамлаш ва кенгайтириш;

- хизмат кўрсатишнинг мослашувчан ва кенг миқёсдаги шакллари таклиф қилиш;

- янги ва энди ишлаб чиқарилаётган шаклларга эга бўлиш имконини яратиш;

- маълумот олиш имкониятини ривожлантиришга қўмаклашиш;

- ривожланаётган телекоммуникациялар инфраструктурасига кириш;

- молиялаштиришнинг янги манбаларини қидириб топиш ва ривожлантириш:

- бўлғуси ахборот технологияларининг ривожланишига қўмаклашиш.

Янги ахборот технологиялари ривожи кутубхоначилардан ўз соҳаси билан бирга, техник билимларга ҳам эга бўлишни тақозо қилади. Фондлар ривожи келажакда ҳам турлича баҳолашни талаб этади.

Юқорида кўриб ўтганимиздек, бугунги кунда инсоният кутубхоналарда нисбатан кичикроқ жойда катта миқдордаги маълумотларни сақлаш ва узатиш имконини берувчи технологиялардан фойдаланиш даражасига етиб келди. Биро бугунгача бўлган йўл узоқ ва машаққатли кечган эди.

Узоқ ривожланиш тарихи давомида маълумотлар аввал сопол бўлақларида, папирусда, пергаментда, қоғозда, микрофильмлар ва компакт-дискларда сақлаб келинди ва бугунги кунда биз электрон шаклларни кўриб турибмиз. Мазкур эволюцион жараён кутубхоналарда маълумотни сақлаш ва хизмат кўрсатиш усулларига ҳам ўзгариш киритиб боришни талаб этар эди. Бу мақсадда инсоният ўйиб ёзиш қуроллари, сиёҳ, патқалам, матбаа қурилмалари, ёзув машинкалари, фотонусха кўчириш ускуналари, факслар ва ниҳоят компьютер ва замонавий телекоммуникация қурилмаларини ихтиро қилди.

Шахсий компьютерларнинг ихтиро қилиниши билан, уларни турли серверлар (ахборот ресурсларга бир вақтда кўпроқ фойдаланувчилар уланишини таъминловчи локал алоқа боғламалари) орқали бир-бири билан боғланиш имкони яратилиб, ахборот тармоқларининг марказлаштириш хусусияти тақсимот хусусиятига айланди.

Халқаро тармоқ WWW (World Wide Web) – INTERNET орқали маълумотлар айирбошлаш ва кутубхоначиликдаги халқаро интеграциялашувга қўшилишнинг бир қатор омиллари мавжуд бўлиб, уларнинг дастлабки маълумотни узатиш, қабул қилиш ва фойдаланиш учун техник ва телекоммуникация имкониятларининг талаб даражасида бўлишидир.

Иккинчи муҳим жиҳат эса, мавжуд кутубхоналар фаолиятида ҳам янги ахборот ва телекоммуникация техникаларини кенг қўллаш, китобларнинг марказлашган йиғма электрон каталогини ҳамда мавжуд адабиётларнинг электрон нусхаларини яратишдир. Йиғма каталоглар мавжуд маълумотларни саралаш ёки керакли маълумотнинг нусхалари яратилиши бошқа кутубхоналар билан маълумот айирбошлашда тенг ҳамкорлик қилиш имкониятини яратади.

Учинчи омил INTERNET тармоғида маълумотларнинг барқарор тузилмаларини яратишдан иборат. Маълумки, бугунги кунда INTERNET даги маълумотлар барқарор бўлмай, тез ўзгарувчанлиги билан фарқланиб туради. Кўплаб давлатлар маълумотлар сақлаш ва алмашишнинг ягона шакллари яратишда ҳамкорлик қилишга интиломқдалар.

Шунингдек, бугунги кунда INTERNET орқали маълумот сотиш амалиёти ҳам кенг қўлланилмоқда. Бу амалиёт кутубхоналар учун кенг имкониятлар эшигини очиб бериши мумкин. Шу йўл билан улар ўз

фондларидаги маълумотларнинг исталганча нусхаларини сотиш имкониятига эга бўлди. Кутубхоналар бу борада ҳам халқаро ҳамкорлик йўналишларини белгилаб олишлари лозим.

Янги ахборот технологиялари бир қанча муаммоларни ҳал этиш билан бирга, янги муаммоларни ҳам пайдо қилди. Бу, аввало, фаолият ва ҳамкорликнинг ҳуқуқий асосларига тааллуқлидир. Маҳаллий, миллий ва халқаро ташкилотлар бу борада ҳам ўз фаолиятларини мувофиқлаштиришлари талаб этилади. Зеро, янги ахборот технологиялари ва телекоммуникацион имкониятлар, халқаро глобал тармоқлар билан биргаликда нафақат кутубхоналар ёки уларнинг техникаларини, балки халқларнинг ҳам интеграциялашувига олиб келмоқда.

Кутубхонанинг бир меъёردа фаолият кўрсатишини таъминлайдиган жараёнлар ва операциялар мажмуига кутубхона технологиялари дейилади. Кутубхона фондиди бутлаш, китобхоналарга хизмат кўрсатиш, маълумотлар бериш, услубий ишлар, каталоглаштириш ва бошқа бир қатор кутубхона технологиялари мавжуд⁵⁰. Бир неча асрлар муқаддам кутубхонага кириб келувчи ҳужжатлар оқимининг камлиги сабабли, ягона журнал бир пайтнинг ўзида инвентар китоб, каталог ва библиографик реестр вазифасини бажарган бўлса, бугунги кунда китобхоналар ва китоблар оқимининг ортиб кетиши кутубхона технологияларининг ҳам мураккаблашувига олиб келди. Яъни бир қатор янги кутубхона технологиялари (фондни ҳисобга олиш, каталоглаштириш, хизмат кўрсатиш ва бошқалар) пайдо бўлди.

⁵⁰ Қаранг: Фруммин И.М. Библиотечное дело, организация и управление -М. Книга, 1980.-272 с.

Кутубхона технологияларини янада майдарок қисмларга – циклларга, жараёнларга ва операцияларга бўлиб қараб чиқамиз⁵¹. Цикл бу – маълум бир мақсадга эришиш учун ўзаро боғланган жараёнлар мажмуи бўлиб, у янги объект (китобхонлар сўрови, кутубхонага китобларнинг янги туркуми келиб тушганда) пайдо бўлганда ўрнатилган тартибда кетма-кет бажарилади. Кутубхонада асосан учта цикл: китобларга ишлов бериш жараёнидаги “китоб йўли”, китобхонлар талаблари асосида пайдо бўладиган “сўровлар йўли” ва библиографик маълумотномалар олиш жараёнида пайдо бўладиган “маълумотномалар йўли” мавжуд. “Китоб йўли” цикли қуйидаги жараёнлардан иборат: кутубхонага келган китобларни қабул қилиш, ҳужжатларга техник ишлов бериш, илмий ишлов бериш, каталоглаштириш, тизимлаштириш, ҳужжатларни кутубхона фондига жойлаштириш. “Сўровлар йўли” цикли қуйидаги жараёнлардан иборат: сўровларни қабул қилиш, текшириш, сўровни китоб сақланадиган жойга жўнатиш, сўровга мос ҳужжатларни танлаш, танланган ҳужжатларни ўқув залига жўнатиш, китоб беришни расмийлаштириш. “Маълумотномалар йўли” цикли қуйидаги жараёнлардан иборат: сўровларни қабул қилиш, манбаларни қўриб чиқиш, ҳужжатларни танлаш, тизимлаштириш ва маълумотномаларни расмийлаштириш. Мазкур цикллардаги иш жараёнларининг ўзи ҳам бир қатор кичик қисмларга – операцияларга бўлинади. Бу операциялар ҳар бир ходим томонидан ҳар бир аниқ иш жойида бажарилади. Масалан, кутубхонага келган китобларни қабул қилиш жараёни қуйидаги операциялардан иборат: янги қабул қилинган

⁵¹ Қаранг: Тараканов КВ. Системный анализ библиотечных процессов.-М.: МПМК, 1982.-80 с.; Раҳматуллаев М.А. Информационные технологии в библиотеках.-Ташкент: Национальная библиотека Узбекистана им. А. Навои. 2003 - 272 с.

китоблар туркумини йўлловчи ҳужжатлар билан таққослаш, китобларга штамплар қўйиш, йўлловчи ҳужжатларни расмийлаштириш. Кутубхона жараёнларини автоматлаштиришда кутубхона циклларини, жараёнларини ва операцияларини тўғри тушуниш, уларнинг бажарилиш кетма-кетлигини (алгоритмини) тўғри тасвирлаш жуда муҳим. Акс ҳолда, кутубхона технологияларини тизимий таҳлил қилмасдан туриб автоматлаштиришга киришиш автоматлаштириш самарадорлигининг кескин пасайишига олиб келади. Масалан, ҳозирги кунда кутубхона технологияларининг тизимий таҳлилисиз, тартибсиз равишда олиб борилаётган автоматлаштириш кўплаб жараёнларнинг такрорланишига олиб келмоқда. ИРБИС тизими ёрдамида электрон каталог (ЭК) яратаётган кутубхоналарда даврий нашр (ДН) тасвири киритилмасдан, тўғридан тўғри ДН да эълон қилинган алоҳида мақоланинг аналитик тасвири тузилмоқда. Бир томондан олиб қараганда тизим бундай иш олиб боришга имкон беради (алоҳида олинган мақола учун аналитик тасвир тузиш мумкин). Аммо алоҳида олинган мақола учун аналитик тасвир тузиш технологиясининг тизимий таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, дастлаб ДНнинг библиографик тасвирини тизим ЭК маълумотлар базасига киритиш, киритилган маълумотлардан фойдаланиб, ДНнинг мундарижасини ҳосил қилиш, мундарижадан фойдаланиб, ҳар бир мақола учун аналитик тасвир тузиш мақсадга мувофиқдир. Бунда аналитик тасвир тузиш технологиясининг ҳар бир босқичида аввал киритилган маълумотлардан нусха олинадиган ва маълумотларни киритишда такрорга йўл қўйилмайди. Аввал киритилган маълумотлардан фойдаланиш, биринчидан каталоглаштириш жараёнини тезлаштирса, иккинчидан хатоларнинг камайишига имкон яратади ва, энг асосийси, китобхоналарга тақдим қилинаётган мақоланинг аналитик тасвири

сифатли ва тўлиқ бўлади. Яъни китобхон ЭКда фақат ДНнинг бирор бир сони борлиги тўғрисида маълумотга эга бўлибгина қолмай, балки ДН мундарижаси билан кейин эса, мундарижадаги ҳар бир мақолага берилган аналитик тасвир билан танишади. Керак бўлган ҳолларда аналитик тасвирга тўлиқ матнни улаш ҳам мумкин. Ўз навбатида мақолаларнинг аналитик тасвирлари журнал номи ва сонлари билан ўзаро боғланади.

Ҳозирги пайтда республикаимиздаги 20 дан ортиқ кутубхоналарда ЭК яратишга ҳаракат қилинмоқда. Мустақил равишда ЭК яратишнинг ижобий томони билан бир қаторда салбий томони ҳам мавжуд. Масалан, Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасида “Миллий нашрларни марказлаштирилган каталоглаштириш” иши олиб борилмоқда. Миллий кутубхонада ИРБИС тизими бўйича киритилган библиографик ёзувлардан республикаимизда ЭК яратаётган барча кутубхоналар фойдаланиши мумкин. Аммо республика миқёсида кутубхона тизимларининг тизимий таҳлили ўтказилмаганлиги, бу соҳада мувофиқлаштириш амалга оширилмаётганлиги туфайли ЭКга маълумотларни киритишда жуда катта такрорларга йўл қўйилмоқда. Бу ҳолат мамлакат миқёсида ҳужжатларни каталоглаштириш борасида ортиқча меҳнат сарфи ва молиявий харажатларга олиб келиш билан бирга мутолаа жараёнларини оптималлаштиришга, китобхонларга энг кўп қулайликлар тўғдиришдай эзгу ишга салбий таъсир кўрсатмоқда. Натижада бундан энг аввало болалар ва ўсмирлар китобхонлиги зиён кўрмоқда.

Ўтган асрнинг бошларидаёқ В.Я.Стоюнин, Е.Елачич каби методист олимларнинг болалар китобхонлиги борасидаги кузатишларида

аниқланган ютуқ ва камчиликлар муайян ҳолатда ҳозирги даврда ҳам намоён бўлмоқда.

Е.Елачич таъкидлаганидек, одатда, болалар китобни юзаки ўқийдилар, улар матн ичига кириб бормайдилар, бирор жиддийроқ асарни ўқишдан эса ўзларини олиб қочадилар, ўқишни бошлабоқ дарҳол уни ташлаб қўядилар. Беллитристик мазмундаги китобларни ўқиганда эса фабула кетидан қувишлари, тасвирлар, мушоҳадалар ёзилган, ҳаракат баён этилмаган ўринларни, баъзан бутун-бутун саҳифаларни ташлаб кетадилар, асардаги бадий ҳақиқатни англаб етишга уриниб ҳам кўрмайдилар. Ваҳоланки, "... кўпинча чинакам санъаткор-муаллифнинг асарларида табиат тасвирларида, руҳий кечинмалар тасвирларда асарнинг бутун моҳияти, бор гўзаллиги, куч-қудрати, бор аҳамияти ўз ифодасини топади... Айрим болалар "китоб ўқишни севадилар", ҳақиқатан ҳам гайриоддий кўп, ҳайратомуз даражада тез, бир кунда биттадан қалин китоб ўқийдилар, лекин бирор натижасиз ва ўқилганлардан ўзларида арзимас из қолдириб ўқийдилар".⁵²

Кузатишлардан маълумки, баъзан ўқув фани ўқитувчилари ҳам педагогик ва методик адабиётлар муролаасида ўзлари учун янги саналган иш усулларини излаш пайида бўладилар, шу усулларнинг психологик, педагогик ва методологик тавсифи, берилган ўринларни кўп вақт ташлаб кетадилар. Таълим технологиясини ўқув фанини ўқитиш техникаси деб тушунган методист олимлар Г.В.Рогова, И.Н.Врешчагиналар берган таърифга кўра, таълим технологияси легенда «ўқитувчи қандай ўқитиш, нима учун бошқача эмас, айти

⁵² Е.Елачич. Основные задачи детского чтения// Методика преподавания литературы: Хрестоматия-практикум. Автор-составитель Б.А.Ланин. –М.: Изд.центр «Академия», 2003. –С 54-55.

шундай ўқитиш кераклиги ҳақидаги илмий билимлар мажмуасини эгалламоғи даркор эканлиги” англади. Мутолаа пайтида ташлаб ўтилган ўринлар ўқитувчи янги деб топган таълим усулларининг ҳудуди мана шу илмий асословлари, уларга доир билимлардир.

Ўқувчининг ҳам, ўқитувчининг ҳам мутолаасида, маърузаларни танлашларида юзакилик ана шунда кўринади.

В.Я.Стоюниннинг фикрича, «...бадий асарларни шунчаки оддий ўқиш қанчалик яхши бўлмасин, педагогик вазифаларни бажара олмайди; ўқувчилар бошқаларнинг китоб ўқишларини катта қизиқиш билан тингласалар-да, лекин улар учун бундай ўқиш жиддий юмушдан кўра кўпроқ оддий эрмак саналади, холос”.

В.Я.Стоюнин асар мутолааси деганда унинг мазмуни ҳусусида онгда амалга ошириладиган уч хил операцияни назарда тутди:

- биринчидан, мен айрим фактларни ўрганиб чиқдим;
- иккинчидан, мен уларнинг ички алоқаларини англаб етдим;
- учинчидан, ушбу фактлар исботлаб бериши керак бўлган ғояни қай даражада тасдиқлашини аниқладим, яъни, бошқача айтганда, мазмунини ўрганиб чиқдим, англаб етдим ва композициясини танқидий таҳлил қилдим.

Фақат ана шундай тўлақонли ўрганишгина ўқувчиларга фойда келтириши мумкин.

Ўқитувчи яқин ўтмишда асосан дарсликдаги билимларни тушунтириш, шу билимларни мустаҳкамлаш ва вақти-вақти билан такрорлаш ишларини уюштириб, айрим ҳоллардагина муаммоли таълим, интерфаол усуллар асосида ушбу билимларни тадқиқ этиш вазиятини юзага келтириб чиқарди. Бунинг оқибатида мактабни тамомлаган ёшларда мустақил мутолаа малакаси етарлича ҳосил

бўлмади. Бугун ўқувчилар мустақиллигига эътиборни таълим олувчи субъект сифатида тарбиялаш зарур деб белгиланди.

Таълимни инсонпарварлаштириш, демократлаштириш принциплари Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да илгари сурилган асосий принциплар сирасига киради. Кутубхона фаолиятини демократлаштириш китобхонлар мустақиллигини таъминлашда ўз ифодасини топмоқда. Бу борада В.А.Бородинанинг куйидаги фикрлари масалага ойдинлик кирита олади: «Китоб ўқишга раҳбарлик қилиш назариясига нисбатан қилинган ҳужумлар, ундан халос бўлишга интилиш монофактурани қайта кўриб чиқиш билан ҳам боғлиқдир. Энди бундан ўзгача назарий ёндашувларга катъий риоя этиш кузатила бошланди. Уларда демократлаштириш принципларига мувофиқ шахсий ҳаёт фаолияти соҳаларида китобхонга, хилма-хил ахборотларни танлаш ва улардан фойдаланишда унинг суверен ҳуқуқига бўладиган ҳар қандай таъсирларни барҳам топтириш ғояси ўз ифодасини топди”. Бизнингча ҳам, таълим муассасалари кутубхоналарида ўқувчиларнинг иззат-нафсига тегадиган ана шундай таъсир унсурлари ҳали ҳам мавжуд. Бу ҳолат китоб танлашда, китобни ўқиб чиқиб, кутубхонага қайтараётган пайтларда содир бўлади: кутубхоначи бола истамаган ҳолатларда ҳам, унга ўқилган китобнинг мазмунини сўзлатиш, уни саволларга тутиш ҳаракатида бўлади. Бизнингча, ўқувчига бирмунча эркинлик бериш, қизиқишларини ҳисобга олиб, уни суҳбатга тортиш йўлларини излаш жоиз. Бугунги кунда жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида олимлар ёш авлод ҳаётида китоб ўқишнинг родини ошириш йўлларини изламоқдалар. “Библиотечная работа с детьми за рубежом” (“Хориждаги кутубхоналарда болалар билан ишлаш”) ўқув қўлланмасида (1999 йил) “эркин

маданият” экспансияси шароитларида ёшларда китоб ўқишга ҳавас уйғотиб туриш, уларда ахборот олиш маданиятини шакллантириш, ахборот манбаларига кириб бориш, Интернетдан фойдаланиш ва бошқа шу кабиларни таъминлашдек муҳим муаммолар кўтарилгани бежиз эмас, албатта.

Ўқувчи ахборот олиш маданиятини эгаллаш асносида қуйидагиларни уддалай олиши талаб этилади:

Ўзи учун керакли илмий-оммабоп китобни (электрон манбани) қиска вақт сарфлаб топа оладиган бўлиши, уни қаердан ва қандай излашни билиши, бу ишни тўғри амалга ошириши, олинган китобни саводли мутолаа қилиши, яъни уни қайта-қайта ўқиш ҳаракатини камайтириб, керакли маълумотларни бир-икки ўқишдаёқ кўпроқ олишга, бу маълумотларни кўпроқ қайдлашга улгуриши (кўчирмалар олиш, фактларни ажратиш ва б.), уларни фойдаланиш учун қулай ҳолатга келтириши (аннотация ва б.) ва амалда фойдаланиши лозим.

“Шахснинг ахборот олиш маданияти” тушунчаси кейинги йилларда одатдаги “кутубхоначилик – библиографик билимлар”, “китоб ўқиш маданияти”, “кутубхоначилик-библиографик маданият”, “ахборот олиш саводхонлиги”, “компьютер саводхонлиги” тушунчаларининг синтези сифатида юзага келди, инсон умумий маданиятининг таркибий қисмларидан бирига айланди.

В.А.Бородина «ахборот олиш маданияти акмеологияси» тушунчаси ва у билан боғлиқ йўналишни илмий асослайди. Унинг таърифлашича, «Ахборот олиш маданияти акмеологияси – шахснинг ҳаёт фаолиятидаги ҳар бир ёш босқичида инсоният эришган ахборотли ижтимоийлашув даражасига мувофиқ ахборот олиб ривожланиш

чўққисини қўлга киритишдаги қонуниятни ўрганадиган илмий соҳа”¹.

Бу ердаги грекча акте—чўққи маъносини ифодалайди.

Хуллас, ахборот олиш маданияти мутолаа учун китоб (электрон матн) топиш, танлашдан тортиб то уни ўқиб, ўзи учун билим ёки эстетик завқ олишгача ва китобга баҳо берган ҳолда, уни бошқаларга тарғиб қилишгача бўлган жараёнлардаги хатги-ҳаракатлар кўникмасини ифода этади.

Маълумки, XXI аср янги технологиялар асри бўлиб, жамиятнинг ахборотлашувига ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Ўрта махсус таълим тизими АРМлари ва болалар кутубхоналари борган сайин янги ахборот технологиялари ва компьютер-коммуникация тармоқлари билан таъминланиб бормоқда.

Янги техника билан қуролланган бундай мутолаа институтлари замон талабларига мослашган ҳолда китобхон болаларнинг турли-туман ахборотга бўлган талабларини қондиришга ҳаракат қилмоқдалар.

Эндиликда Ўзбекистон Республикасининг ҳамма жабҳаларида юз бераётган туб ўзгаришлар кутубхона ишининг кўпгина йўналишларини, жумладан ўрта махсус таълим тизими АРМлари ва болалар кутубхоналари ишини қайтадан кўриб чиқиш, янгиликлар жорий этишни талаб қилмоқда.

Шуни таъкидлаб ўтиш керакки, ўрта махсус таълим тизими АРМлари ва болалар кутубхоналари тармоққа, китоб фондларига, кутубхоначи кадрларга, моддий техника негизига суяниб фаолият кўрсатади ва бу фаолиятларнинг яхши ёки ёмон бажарилиши уларнинг

¹ Бородина В.А. Развивающие уроки в начальной школе: акмеологический подход. Маленькая книжка о больших проблемах обучения чтению. – СПб.: Академ-Пресс, 2000. С. 9.

жамиятдаги ўрнини белгилаб беради. Модомики шундай экан, янги авлодни анъанавий ва янги технологиялар воситасида тарбиялашда кутубхоначилик ишининг шакл ва усулларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш муҳим.

III- БОБ. ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИ ТИЗИМИДА МУТОЛАА МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

3.1. Ахборот-ресурс марказларида мутолаа маданиятини таркиб топтириш хусусиятлари

Ҳар қандай фаолият муайян мақсадни кўзлаб амалга оширилади. Жумладан, мутолаа билан шуғулланиш ҳам, энг аввало, жамиятда шахсни шакллантиришвоситаси сифатида аҳамият касб этади. Собик иттифоқ даврида мутолаа ходисасини ўрганиш фақат коммунистик тузум манфаатларига хизмат қилувчи жараёнга асосланар эди. Бунда шахснинг эркинлиги, унинг мустақил фикрлаши назардан соқит қилинганди. Фақат инқилобий, синфий ғоягина барча фаолиятларга асос қилиб олиниб, шахсни ўрганишга қаратилган ҳар қандай тадқиқотларга табу (таъқиқ) қўйилган эди. Хусусан, ижтимоий фанлар, айниқса, социология, қисман психология четга суриб қўйилди. Ҳатто, октябрь тўнтаришидан олдин чор Россияси ва унинг Кавказ, Ўрта Осиё сингари чекка ўлкаларида мавжуд бўлган мутолаа ходисасига ижобий қараш (илғор рус интеллигенцияси), ялпи саводхонлик ва мутолаа орқали инсонни эрк ва озодлик учун курашчи шахс этиб тарбиялаш, миллатни маданий юксакликларга олиб чиқиш (жадидлар) ғоялари ҳам зарбага учради.

Ваҳоланки, мутолаа воситасида инсонни тарбиялаш масаласида асосий диққат эътиборни китобхонга, конкрет шахсга қаратиш кераклиги ўша даврлардаёқ кун тартибига қўйилган эди. Жумладан, рус маърифатпарварларидан бири Николай Александрович Рубакин⁵³ биринчилардан бўлиб китобнинг китобхонга таъсир этиш сабабларини илмий асосда тадқиқ этиш масаласини кўтарган эди. Бизда эса, ушбу муаммо фақат Ўзбекистон ўзининг сиёсий мустақиллигини қўлган

⁵³ Н.А.Рубакин. Избранные: Эпюды о русской читающей публике. М.: - Книга. - 1975.

киритгандан кейингина том маънода ижобий ҳал қилина бошланди. Айниқса, республикамизда “Таълим тўғрисида”ги қонун ҳамда Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг қабул қилиниши бу соҳанинг устувор йўналишлардан бирига айланишида муҳим роль ўйнади. Жумладан, Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурида шахсга шундай таъриф берилади: “Шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчисидир”.⁵⁴ Бунда баркамол шахс инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш билан узвий боғлиқ бўлган ҳолда узлуксиз таълим тизими орқали шакллантирилади. Бу жараёнда мутолаа муҳим аҳамият касб этади.

Мустақиллик йилларида шахс фаолиятида мутолаанинг ўрни ва уни такомиллаштириш муаммолари бўйича бир қатор тадқиқотлар яратилди. Хусусан, мазкур масалани психологик ҳамда социологик аспектда ўрганилган ишлар эътиборга сазовордир. Жумладан, социология фанлари доктори А.Умаровнинг “Мутолаа маданияти: шахс, жамият, тараққиёт” деб номланувчи монографиясида⁵⁵ мамлакатимизда комил инсонни тарбиялаб вояга етказишда мутолаанинг ўрни ва вазифаси масалаларига ўзига хос томондан ёндашилади. Яъни, аввалги яратилган ишларда асосий эътибор мутолаа субъекти бўлмиш шахсга эмас, балки шу соҳадаги социал институтларнинг такомиллиги, объектагина қаратилганлиги асосли равишда танқид қилиниб, марказий ўринга шахс (*субъект*) қўйилади. Бунда мутолаанинг ижтимоий ҳодиса эканлиги ва унинг жамиятимиз келажагини таъминловчи комил инсонни етиштиришда муҳим аҳамият касб этиши алоҳида таъкидланади. Мазкур тадқиқот мутолаа ҳодисасини бугунги кунда Ўзбекис-

⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури. “Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” китобида. Т.-Шарқ. - 1998. - 42-бет.

⁵⁵ А. Умаров. Мутолаа маданияти: шахс, жамият, тараққиёт. Т.- Фан. -2004 й. 88-б.

тон таълим тизимининг янги ва энг муҳим бўғинларидан бири бўлмиш ўрта махсус, касб ҳунар таълими тизимида ҳам атрофлича тадқиқ қилиш вазифасини қўяди.

Республикамыздаги академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида ўтказилган социологик тадқиқотлар таҳлили шуни кўрсатадики⁵⁶, мамлакатимизда ёш авлод камолотига ҳар қачонгидан ҳам катта эътибор кўрсатилмоқда. Энг муҳими, ёш авлоднинг мутолаа манбалари имкониятлари тобора ортиб, такомиллашиб бормоқда. Жумладан, академик лицейларда мутолаа маданиятининг шаклланишида ижтимоий-руҳий муносабатларнинг ўрнини аниқлаш бшйича ўтказилган сўровномада куйидаги манзара намоён бўлди.

1. “Сиз ўз билимингизни оширишингизда қайси ижтимоий институтлар муҳим роль ўйнайди?” – деган саволга куйидагича жавоб олинган:

- академик лицей ва касб-ҳунар коллежларидаги дарс ва дарсдан ташқари машғулотлар 46,4 %;
- кутубхоналар 8,3 %;
- оила 13,2 %;
- радио ва телевидение 4,7 %;
- газета ва журналлар 1,8 %;
- интернет 1,4%;
- мактабдан ташқари муассасалар (турли хил тўғарак, курслар) 22,9 %;
- халқаро ва миллий таълим институтлари 1,5 %;
- жамоат ташкилотлари 0,5 %.

⁵⁶ Сўровнома 2007 йилда Наманган, Самарқанд вилоятлари ва Тошкент шаҳридаги 12 та коллеж ва лицейларда ўтказилди. Сўровга 800 та ўқувчи ва 350 нафар педагоглар ва раҳбар ходимлар жалб қилинган эди. Сўровнома социология фанлари доктори А.Умаровнинг услубий раҳбарлигида ташкил этилиб, сўров репрезентативлиги таъминланган ҳолда амалга оширилган.

Бундан кўриниб турибдики, республикамиз ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимидаги ўқув юртларда ўқувчиларнинг мутолаа билан шуғулланишларида ижтимоий институтлардан улар ўзлари ўқиётган академик лицей ёки касб-хунар коллежи ҳамда улар истиқомат қилаётган шаҳар ёки тумандаги турли хил тўғараклар, курслар ҳамда оилалари ўз билимларини оширадиган муҳим жой ҳисобланади.

2. “Сиз ўз билимингизни оширишингизда қуйидагиларнинг қайсилари билан бўлган муносабатингиз муҳим роль ўйнайди?” – деган саволга:

- дўстим ва гуруҳдошим билан бўлган муносабатим деб – 30%;
- ўқитувчим билан – 49,8 %;
- ота-онам билан – 20,2 % деб жавоб берганлар.

Академик лицейлардаги ўқувчиларнинг ўз билимларини оширишларида уларнинг ўқитувчилари салкам 50 фоиз роль ўйнашлари айтилган. Бу табиий, албатта. Аммо уларнинг дўст ва гуруҳдошлари ҳамда ота-оналари ҳам биргаликда олганда мазкур жараёндаги ўрни аввалгисидан кам эмас. Маълумки, мамлакатимиздаги академик лицей ва касб-хунар коллежларининг кўпчилиги ётоқхона билан таъминланган. Демак, ўқувчилар ҳафтанинг душанбасидан шанбасига қадар ўқув юртида бўладилар. Уларнинг энг яқин кишилари гуруҳдошлари, дўстлари ҳамда ўқитувчиларидир. Мазкур жараёнда ўқувчилар ўртасида самимий, дўстона муносабат ўрнатиш муҳим аҳамиятга эга. Дарсдан кейин олиб бориладиган фан тўғараклари ҳамда кўнгил очар ўйинларнинг аҳамиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Ўқитувчилар ҳам (ётоқхоналардаги тарбиячилар ҳам) бунда ўз фаолликларини кўрсатишлари керак бўлади. Шу ўринда бир жиҳатга эътиборни қаратиш жойиз. Тажриба шуни кўрсатаптики, кўпчилик ота-оналар таълим жараёнининг ана шундай ҳолатида ўз бурчлари деб фақат фарзандларини ўрта

махсус ўқув юртларига юбориш ва молиявий таъминлаб туришни тушунмоқдалар. Бу нотўғри қараш. Чунки ўспиринга таъсир эта оладиган энг кучли шахс бу унинг ота-онасидир. Ўқитувчи ролини инкор этмаган ҳолда айтиш керакки, мазкур тизимда ўқувчилар билимини такомиллаштириш, уларни баркамол авлод этиб тарбиялашда ота-оналарнинг ролини янада ошириш лозим. Бу, энг аввало, ўқув юртидаги педагогик жамоа ва раҳбариятнинг ота-оналарни ўқув юртига тез-тез жалб қилиш чора-тадбирларини кўриш лозимлигини кўрсатади.

3. “Сиз ўз билимингизни оширишда қайси муталаа манбалари муҳим роль ўйнайди?” – деган саволга:

- китоблар деб, - 79,2 % ўқувчилар;

- газета ва журналлар – 10,8 %;

- интернет ва компьютерлардаги маълумотлар (электрон дарсликлар) – 2,2 % ;

- телевидение, аудио, видео – 3,8 %;

- турли хил тестлар - 5 % деб жавоб беришган.

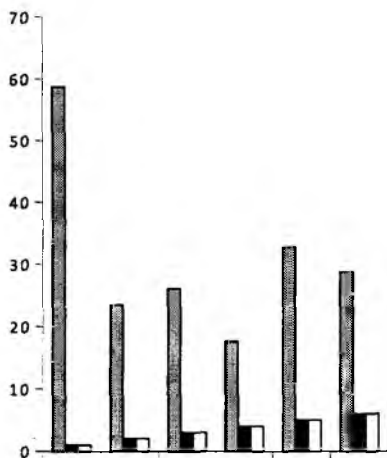
Демак, ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртларида ўқувчиларнинг ўз-ўзлари билан муносабатлари, ўз билимларини такомиллаштиришда энг муҳим манба китоблигича қолмоқда. Бу яхши. Аммо бугунги кун глобал дунёдаги ахборот алмашувнинг тезлашуви, фан ва техникадаги жадаллашувни фақат китоблардангина ўрганиш унчалик тўғри эмас. Бу, бир сўз билан айтганда, замондан бир қадар орқада қолишга олиб келади. Ҳозирда республикамизда ишга туширилган академик лицей ва касб-хунар коллежларининг аксарияти энг замонавий компьютерлар билан жиҳозланган. Уларнинг кўпчилиги Интернет тармоғига уланган. Бундан ташқари, Республика ўрта махсус, касб-хунар таълими Маркази қошидаги республика УМКХТ ўқитувчиларининг малакасини ошириш ҳамда қайта тайёрлаш институтида Давлат Таълим стандартларига мувофиқ кўплаб электрон ўқув қўлланмалари яратилди ва яратилмоқда.

Шунинг учун, бу жабҳада Интернет ва электрон дарсликлар, айниқса, масофавий таълимни такомиллаштириш, улардан фойдаланиш технологиясини яратиш навбатдаги долзарб вазифалардан бири бўлиб қолади.

Бугунги кунда ўрта махсус таълим тизимида таҳсил олаётган ўқувчи-ёшларнинг ўзлари эгаллаётган касб-ҳунар соҳаси ёки фан йўналишига доир маълумотларга эҳтиёжи юқори даражада эканлиги тадқиқот натижаларидан маълум бўлди (Танланган соҳага ёки фан йўналишига доир маълумотлар – 58,7%).

5-расм

Асосан қайси йўналишдаги маълумотлар Сиз учун қизиқarli?



Танланган соҳа ёки фан йўналишига доир маълумотлар

Ўсмир психологияси болалик ва етуклик ўртасидаги оралик психология бўлганлиги сабабли, бу даврда, бир томондан, вояга етган инсонлар каби келгуси ҳаётий мақсадларни режалаштириш, қизиққан соҳасига доир маълумотларни тўплаш, онгли равишда ўз билимларини ошириб боришга интилиш кабилар хос бўлса, иккинчи томондан,

болаларга хос бир манбага узоқ вақт диққатни жалб қила олмаслик, тез-тез фикрларини ҳамда ўрганиш объектини ўзгартириб туриш мавжуд бўлади. Шуларни эътиборга олган ҳолда, ўсмир-ёшларга уларнинг танлаган соҳа ёки фан йўналишига доир маълумотларни беришда фақат дарслик ва ўқув қўлланмалари билан чекланиш самара бермайди. Буларга қўшимча равишда соҳага доир қизиқарли маълумотлар, соҳа вакилларининг ҳаёти ва ижодидан ҳикоя килувчи маълумотномалар ва шу кабилар бериб борилиши лозим.

Таълим жараёнини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш ўқувчиларда мутолаа маданиятини шакллантиришнинг ташкилий-педагогик жиҳатларини такомиллаштириш билан боғлиқдир. Бу эса, ўсиб келаётган авлод маънавиятини истиклол талаблари асосида шакллантириш вазифаларини амалга ошириш, таълим муассасалари кутубхоналаридаги китоб фонди ва адабиётларни ўқувчилар ўртасида кенг ва мақсадли тарғиб қилиш ишларининг самарадорлигини ошириш-ни талаб этади. Таълим-тарбия жараёнини ташкилий-педагогик жиҳатдан тизимли таҳлил этиш, ўз навбатида, бу жараённинг белгиларини ўрганишни талаб этади. Ана шу тизимнинг марказий қисмларидан бири таълим муассасасидаги АРМнинг ахборот фондидир. Бугунги АРМларнинг ахборот фондини асосан китоб фонди ташкил этмоқда.

6-расм.

АРМ ахборот фонди ва унинг ташкилий элементлари



Ўрта махсус таълим муассасаси кутубхонасининг китоб фонди асосан дарслик ва фаннинг турли соҳаларига оид нашрлар, ўқувчилар учун касб-хунар ўрганишга оид турли методик адабиётлар ҳамда бадий асарлардан ташкил топади. Китоб фондига ўқув дастурлари бўйича синфдан ташқари ўқиш учун адабиётлар, таълим муассасаси ўқувчилари ва педагогик жамоаси учун вақтли матбуот нашрлари, ижтимоий-сиёсий, илмий-педагогик ва алоҳида фанларни ўқитиш методикасига оид адабиётлар ҳам киради. Бу эса, китоб фондида универсал ёки бошқача қилиб айтганда, барча фан тармоқларига оид асарлар бўлишини талаб этади. Китоб фонди ўқувчиларга тўлақонли таълим-тарбия беришнинг барча йўналишлари: ақлий, ахлокий, ватан-парварлик, меҳнат, эстетик, жисмоний таълим-тарбия ҳамда касбга йўналтиришга оид адабиётлардан ҳам иборат бўлади.

АРМ фондининг асосини ташкил этувчи элементлардан бири – китоблар таълим муассасаси кутубхонасининг асосий иш мазмунини бажаришга хизмат қилувчи нашрлардир. Уларга таълим муассасасининг ўқув дастури бўйича ва синфдан ташқари ўрганилиши шарт бўлган бадий асарлар ва дастурга киритилмаган классиклар ҳамда машҳур замонавий ёзувчиларнинг асарларини киритиш мумкин. Ушбу адабиётлар ўсмир-ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил қилиш ҳамда уларга тарбиявий таъсир кўрсатишга кўмаклашади.

Шу билан бир қаторда, ижтимоий-сиёсий, табиатшуносликка оид илмий-оммабоп адабиётлар, техника-қишлоқ хўжалиги, тиббиёт ва соғлиқни сақлаш, санъат, фалсафа, жисмоний тарбия ва спорт, адабиётшунослик, педагогика каби соҳалар бўйича услубий адабиётлар ҳам АРМ фондларидан жой олиши керак. Шунингдек, таълим муассасаси қошидаги АРМнинг китоб фондига ўқувчиларнинг ўқув

вазифаларини бажариши ҳамда педагогларнинг дарсга тайёргарлик кўришлари учун зарур бўлган лугатлар, маълумотномалар, энциклопедик асарлар ва турли библиографик нашрлар киритилиши зарур. Албатта, ўқув дастурига кирмаган адабиётлар, яъни маълумотномалар, энциклопедиялар камроқ нусхада олинади, чунки улар учун маблағ ажратиш имконияти муайян даражада чекланганлигини ҳам эътибордан соқит қилмаслик зарур.

Маълумки, таълим муассасаси қошидаги АРМ фондининг ва нашрларнинг нусхаси шу муассасада таълим қайси тилда олиб борилиши, қандай хорижий тилларнинг ўргатилиши, ўқувчилар ва педагогик жамоанинг таркиби, миллий хусусиятлари, ҳар бир таълим муассасасининг ўз олдига қўйган вазифаси, касб-хунар соҳасига йўналганлигидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Ўрта махсус таълим муассасаси қошидаги АРМнинг ҳар бирида мустақил республикамизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётига оид адабиётлар, хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарлари, давлат рамзлари – герб, байроқ ва мадҳия мазмунини очиб берувчи, республика сиёсати, иқтисоди ва маданиятига оид адабиётлар бўлиши зарур.

Аниқланган маълумотлар шундан далолат берадики, бугунги кунда таълим муассасаси қошидаги АРМлар фондида муайян ўринни бадиий асарлар эгаллаб келмоқда. Маълумки, бадиий асарлар инсонни ҳар томонлама ривожлантиришда катта аҳамиятга эга. Бадиий асарлар мазмуни ўзбек ва жаҳон классиклари асарлари, халқ оғзаки ижоди, ҳозирги замон машҳур ёзувчиларининг асарлари, шеърӣй тўпламлар, илмӣй-фантастик ва саргузашт, географик кашфиётлар ҳақидаги

адабиётлар, табиат ва унга муҳаббат, ҳайвонот дунёси, болалар ва ўсмирлар ҳаёти ҳақидаги адабиётлардан ташкил топиши зарур.

Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашини шакллантиришда табиий-илмий адабиётларнинг аҳамияти каттадир. Ўқувчиларда фан асослари, унинг тарихи, табиатшунос олимларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақидаги адабиётлар катта қизиқиш уйғотади. АРМ фондида юқоридаги масалалар бўйича илмий-оммабоп адабиётлар ҳамда машҳур фан арбоблари ҳақидаги нашрлар бўлишига катта эътибор берилиши лозим.

Ҳозирги шароитда таълим муассасаси кутубхоналари фондининг соҳалар бўйича таркиби, ўқувчиларни китоб билан таъминлаш меъёри қандай бўлиши керак? деган савол кўпчилик кутубхоначилар ва ўқитувчиларни қизиқтирмакда. Бунга аниқ меъёрларни кўрсатишнинг иложи йўқ, чунки таълим муассасаси кутубхонаси фондининг таркиби шу таълим муассасаси жойлашган минтақа (шаҳар ёки қишлоқда эканлиги), таълим муассасаси тури, таълим қайси тилда амалга оширилиши ва бошқа бир қатор шарт-шароитларга боғлиқдир. Шунга қарамадан, сўнгги йилларда амалга оширилган илмий тадқиқотлар ҳулосалари, амалий тавсияларга асосланиб, таълим муассасаси АРМ фонди ихтисослашган таркибининг қуйидаги намунавий кўринишини тавсия этамиз.

Соҳага оид кўрсаткичларнинг китобхонлар талабига мутаносиб бўлиши соҳалар бўйича китоб тақсимотининг таълим муассасаси АРМ китоб фондига мос келиши ёки кўпроқ бўлиши билан белгиланади. Ўқувчилар ва ўқитувчиларнинг адабиётлар билан таъминланиши АРМнинг аниқ имкониятларидан келиб чиққан ҳолда ҳамда китоб фондидан фаол фойдаланиш орқали амалга оширилади. Ўсмирлар учун чоп этилган адабиётлар ҳажмини эътиборга олганда, ҳозирги кунда ҳар

бир ўқувчига 20 та адабиёт тўғри келиши (дарсликлардан ташқари) нисбатан яхши кўрсаткич ҳисобланади.

Ўрта махсус таълим муассасаси кутубхонасининг иш фаолиятида вақтли матбуот асарлари фонди ҳам катта аҳамиятга эгадир. Мамлакатимиз ва чет эллардаги янгиликлар, ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, муҳим воқеа ва ҳодисалар кундалик ижтимоий-сиёсий газета ва журналларда қайд этиб борилса, илм-фан ютуқлари педагогика ва халқ таълими соҳасидаги илмий изланишлар, кашфиёт ва янгиликлар илгор иш тажрибалари янги бадиий асарлар илмий-оммабоп, услубий газета ва журналларда чоп этилади. Шунинг учун таълим муассасаси АРМ фонди ўз имкониятлари ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, газета ва журналларга обуна бўладилар. Ўқувчилар учун республикада чоп этиладиган «Туркистон», «Ёшлик», «Китоб дунёси» каби газета ва журналлар, «Шарқ юлдузи» каби ижтимоий-сиёсий ва бадиий ҳамда ўқитувчилар учун «Халқ таълими», «Узлуксиз таълим», «Ўрта махсус таълим муассасаси ва ҳаёт» каби журналлар кутубхонада бўлиши зарур деб ўйлаймиз.

Ўрта махсус таълим муассасаси АРМнинг китоб фонди тарғиботида унинг маълумотнома-библиография аппарати муҳим аҳамиятга эга. Маълумотнома-библиография аппарати таркибига каталог ва картотекалар тизими маълумотнома-библиография фонди, бажарилган маълумотномалар картотекаси киради. Лекин республикамиз таълим муассасаси кутубхоналарининг ҳаммасида каталог ва картотека тизими мавжуд, деб бўлмайди. Аслини олганда, ўрта махсус таълим муассасаси кутубхонаси (ёки АРМ)да қуйдаги каталог ва картотекалар бўлиши зарур.

1 АРМда бутун китоб фонди учун алфавит каталоги.

2 Тизимли каталог.

3 Газета ва журнал мақолалари умумий картотекаси.

Шу билан бир қаторда таълим муассасаси қошидаги АРМларда маълумот берувчи нашрлар: энциклопедиялар, ҳар хил лугатлар, библиография қўлланмалари ҳам бўлиши керак. Бу турдаги адабиётлардан ўқувчилар ҳам, педагоглар ҳам фойдаланадилар. Ўрта махсус таълим муассасаси қошидаги АРМ ходими эса, педагогларнинг касбига оид ва ўқувчиларнинг адабиётга бўлган эҳтиёжларини қондиришда маълумот- библиография апаратидан фойдаланади. Ўрта махсус таълим муассасаси қошидаги АРМ фондиди тарғиб қилишнинг оммавий шакли ва методлари фақат кутубхонанинг иш фаолиятигагина эмас, балки таълим муассасаси таълим-тарбия жараёнининг бир қисми сифатида кўпгина ўқув муассасалари амалиётида қўлланилаётганлиги кузатишларимиз натижасида аён бўлди.

Ўрта махсус таълим муассасаси қошидаги АРМдаги оммавий тадбирларнинг самарадорлиги ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда адабиётлар тарғиботини ташкил эта билишни тақозо этади. Танланган оммавий тадбирлар эса, АРМ ходимлари ва ўқитувчилар билан бирга ҳамкорликда ўқувчиларнинг мутолаа маданиятини шакллантириш мақсадида амалга оширилади.

Ўрта махсус таълим муассасаси қошидаги АРМлар томонидан ташкил қилинадиган адабиётлар тарғиботи оммавий шакллари асосий мақсади ўқувчиларда бирор бир фан соҳасига ёки мавзуга қизиқишни шакллантириш ва уни изчил такомиллаштириб боришга қаратилади. Оммавий таълим-тарбия шакллари ватанпарварлик, маҳнатсеварлик, инсонпарварлик фазилатларини таркиб топтириш йўли билан ёшларни баркамолликка онгли сафарбар этишдан иборатдир.

Оммавий тадбирлар ўқувчиларда мутолаа маданиятини шакллантириш, уларни мустақил равишда билим олишга ўргатишда муҳим аҳамият касб этади.

Оммавий тадбирларнинг асосий шакллари – китоблар кўргазмаси, адабий ўйинлар, китобхонлар конференцияси, китобларни таҳлил қилиш, янги китоблар муҳокамаси, китоблар ҳафталиги ва бошқалардир.

Оммавий таъсир кўрсатишнинг муҳим шаклларида бири адабий ўйинлардир. Адабий ўйинлар таълим муассасаси қошидаги АРМларда кутубхоначи, ўқитувчи ва ўқувчилар ҳамкорлигида ўтказиладиган оммавий тадбирлардан бири бўлиб, улар ўқувчиларнинг ўз вақтларини фойдали, самарали ва мароқли ўтказишларига ёрдам беради. Уларнинг мутолаа маданиятини шакллантиришга кўмаклашади. Адабий ўйинларга тайёрланиш жараёнида ўқувчиларнинг китобхонлик кўникмалари фаоллашади уларни бадий, илмий адабиётлар, турли луғатлар, маълумотнома нашрлардан фойдаланиш, қизиқарли саволлар, топишмоқлар ўйлаб топишга ўргатади. Ўқувчилар китоб ёрдамида мустақил билим оладилар, ўзларига топширилган вазифаларни аниқ ва ўз вақтида бажариш, иштирок этаётган гуруҳ олдидаги масъулиятларини ҳис этишга ўргатади. Адабий ўйинлар ўқувчиларнинг ўқиш кўникмаси ва бадий-эстетик дидларини оширади. Уларнинг билим доираларини, мушоҳадаларини кенгайтиради, мулоҳазали фикр юритишга ўргатади. «Бу фикр кимники?», «Бу қаердан олинди?», «Биласизми?» каби адабий ўйинлар ўтказиш, шубҳасиз, яхши самара беради.

Ўрта махсус таълим муассасаси қошидаги АРМларда ўтказиладиган оммавий тадбир турларидан яна бири китобхонлар конференциясидир. У барча китобхонларнинг ўқиган китобларни чуқур таҳлил

кила олиш қобилиятини мустақкамлашдан иборатдир. Шу билан бир қаторда, бу тадбир ўқувчиларга китобга нисбатан жиддий муносабатни шакллантиради, уларнинг асар юзасидан жамоавий фикрларини қарор топтиради.

Китобхонлар коференциялари фан-техника, маданият, санъатга оид маълум бир муаммо, мавзу ёки бирон-бир ёзувчининг асарларига бағишлаб ўтказилиши мумкин. АРМ ходими ва ўқитувчи бу тадбирни ўтказиш учун жиддий тайёргарлик кўриши лозим. Тайёргарлик жараёнида ўқувчилар устозлари билан ҳамкорликда иш олиб борадилар. Ўрта махсус таълим муассасаси АРМ ходими ташкилотчи раҳбар сифатида барча ишларни: конференция мавзуси муҳокама қилинадиган саволларни бир-икки ой олдин белгилаб режалаштирилайтган тадбир режасини тузиб чиқади. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ўтказиладиган коференциянинг мавзуси долзарб бўлиб, ўқувчиларнинг қизиқишлари ва таълим муассасасининг таълим-тарбиявий вазифаларига мос тушиши керак.

Ўқувчиларда мутолаа маданиятини шакллантиришнинг яна бир воситаси бадий асар таҳлили бўлиб, унда долзарб масалага бағишланган адабиётлар ҳақида ўқувчиларга маълумот берилади. У таҳлилий тавсия ҳамда ахборот характерига эга бўлади. Бадий асар таҳлилинини тайёрлашда ўқувчиларнинг ёши, қизиқиши ҳисобга олинади. Таҳлил учун адабиётлар сонини белгилашда мавзунинг кенглиги, кутубхона фондидаги мавжуд адабиётлар ҳажми, албатта ҳисобга олинади. Таҳлил учун 5 та дан 12 та гача адабиёт танланиб, тадбир 20–25 дақиқага мўлжалланиши керак. Бадий адабиётлар таҳлили мустақил педагогик иш шакли ҳисобланиб, кўпинча китоб кўргазма-

лари олдидан адабий кечалар, китоб муҳокамалари каби тадбирлар билан биргаликда амалга оширилади.

Ўтказилган педагогик кузатишлар натижалари шуни кўрсатадики, ўқувчиларнинг мутолаа маданиятини шакллантиришда «Китоб ҳафталиги» ўтказиш ҳам яхши натижалар бермоқда. Ҳафталик – комплекс тадбир бўлиб, бунда янги ёки бирор мавзуга оид китоб кўрик-кўргазмалари ташкил этилади, адабиётлар таҳлили ўтказилади. Ёзувчилар, шоирлар билан учрашувлар ва адабий кечалар ташкил қилиниши ҳам мумкин. Бу тадбир ҳафта мобайнида ўтказилади ва бу даврда таълим муассасасидаги барча таълим-тарбиявий ишлар шу тадбирга қаратилган бўлиб, уни байрам руҳида ўтказиш тавсия этилади.

Маълумки, кейинги йилларда бутун дунёда жамият тараққиётида ахборотнинг муҳим ўрнини англаш юзага келди. Кўпгина илмий тадқиқотлар ахборот ресурслари, ахборотлашув, ахборот маданияти каби ҳодисаларни ижтимоий-маданий контекстда ўрганишга бағишланмоқда.

Шахснинг ахборот маданиятини шакллантириш таълим муассасалари фаолияти билан тўғридан-тўғри боғланган.

Ахборот маданияти кейинги вақтларда техник-технологик жиҳатлар билан, шахсий компьютерлардан фойдаланиш кўникмалари билан уйғунлашмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 20 июндаги «Республика аҳолисини ахборот-кутубхона билан таъминлашни ташкил этиш тўғрисида»ги қарорида ҳам бугунги кунда ахборот маданиятини шакллантиришда компьютер технологияларининг ўрни юқори эканлиги таъкидланган.

Бизнинг назаримизда шахснинг ахборот маданияти маданият ва санъат йўналишидаги олий ва ўрта-махсус таълим муассасаларида кутубхона-библиография билимлари асосларини ўргатишни тақозо этади. Шахсда ахборот маданиятини шакллантириш жараёни жамиятдаги ижтимоий-маданий жараёнлар, энг аввало, маънавиятни шакллантириш билан чамбарчас боғлиқ.

Ушбу ҳолатларни амалиётга татбиқ этишнинг ягона йўли маданият йўналишидаги таълим муассасаларида барча ихтисосликлар учун «Ахборот маданияти асослари» курсини жорий этишдир.

Ушбу курс ўқувчи ва талабаларда китоб ёки ахборот манбаси бўлган бошқа ҳужжатлардан фойдаланишда нафақат уларни кидириб топиш, уларга маънавий-ахлоқий жиҳатдан тўғри ёндаша олиш кўникмаларини ҳам шакллантиришга олиб келади.

Ўқувчи ва талаба маънавиятининг таркибий қисми сифатида уларда ахборот маданиятини барқарор шакллантириш учун таълим жараёнида ахборот билан ишлаш кўникмаларини доимий равишда таркиб топтириб бориш лозим. Бу ерда барча мутахассислик ва умумгуманитар фанлар ўқитувчиларининг ўрни юқори бўлиб, улар тёшларда ахборот кидириш ва олиш кўникмаларини мустаҳкамлашга яқиндан ёрдам беришлари зарур. Бунинг учун улар талабаларни ўз соҳалари бўйича янги адабиётларни кидириб топишга рағбатлантиришлари, тавсия этилаётган адабиётлар миқдорини ошириб боришлари, адабиётлар шарҳи бўйича топшириқлар беришлари, турли мавзуларда рефератлар тайёрлашни топширишлари лозим.

Ахборот маданиятини шакллантиришда таълим муассасаларининг ахборот-ресурс марказлари ҳам иштирок этишлари мумкин. Бунинг учун АРМларда ахборот маданиятини шакллантириш бўйича ўқув-

услубий адабиётлар билан бирга, АРМнинг тузилмаси, унинг библиографик маълумотлар тизими, турли ахборот манбалари, электрон каталоглар ва картотекалар бўйича маълумот берувчи тизимлар ҳақидаги кўргазмали воситалар мавжуд бўлиши лозим.

Ахборот маконида қулайлик яратиш мақсадида Абдулла Қодирий номидаги Тошкент Давлат Маданият институти кутубхонасида керакли манбаларни қидириб топишни енгиллаштирувчи электрон каталог ўрнатилган бўлиб, кутубхона ходимлари бу ерга мурожаат қилган талаба-ёшларда ундан фойдаланиш кўникмаларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратмоқдалар. Бу нафақат кутубхонашунос талабалар, балки турли ихтисосликлар бўйича таълим олувчи талабаларда ҳам ахборот маданиятининг ошишига хизмат қилмоқда. Зеро, яқин-орада республикамизнинг барча ахборот-ресурс марказларини мана шунга ўхшаш компьютерлашган тизимлар қамраб олиши мумкин. Бу шароитда эса, анъанавий картотекалардан ҳам фойдаланиш малакасига эга бўлмаган китобхонлар, электрон картотекалардан бутунлай фойдалана олмаслиги ва, натижада, бу ҳол уларда ахборот маданиятининг янада пасайишига сабаб бўлиши мумкин.

Талаба-ёшларда ахборот маданиятини шакллантириш билан боғлиқ яна бир муаммога алоҳида тўхталиш лозим. Кўпгина таълим муассасаларида 1-босқич талабаларига «Мутахассисликка кириш» дарслари ўтилиши режалаштирилган. Бироқ ушбу дарсларнинг ўтилишига етарлича эътибор қаратилмаяпти. Маълумки, мана шу дарслар орқали ҳам талабаларда ахборот маданияти кўникмалари шакллантирилишига алоҳида эътибор қаратилар эди. Мана шу анъанани нафақат олий ўқув юртларида, балки ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизимида ҳам тиклаш ва замонавий шарт-шароитлардан келиб чикқан ҳолда, уни янги билимлар билан бойитиш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этмоқда.

3.2. Академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқувчиларида мутолаа маданиятини шакллантириш йўллари

Таълим ўта қадимий жараён бўлиб, унинг инсон ҳаётидаги ўрни ва аҳамиятини ўрганишга кўплаб илмий тадқиқот ишлари бағишланган. Таълим-тарбия жараёнларини тадқиқ этиш тарихига тўхталиб ўтирмасдан, бугунги кундаги таълим моделларини ёритадиган бўлсак, куйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- 1) оламнинг илмий манзарасини шакллантирувчи сифатидаги таълим модели;
- 2) тафаккур маданиятини шакллантирувчи сифатидаги таълим модели;
- 3) ҳаёт мактаби сифатидаги таълим модели;
- 4) касбга йўналтирувчи сифатидаги таълим модели.

Булар орасида бизнинг мавзуимизга бевосита дахлдор бўлган тўртинчи моделга кенгроқ тўхталсак, мақсадга мувофиқ бўлади. Ҳозирги кунда кўплаб мамлакатларда шундай ҳолат кузатилмоқдаки, кейинги ўн йилликларда ривожланган мамлакатлар таълим тизимида амалий фанларни ўрганишга алоҳида аҳамият берилиб, илмий тадқиқотчиларни эмас, балки амалиётчи мутахассисларни тайёрлашга кўпроқ эътибор қаратилмоқда. Прагматик америкаликлар кўпроқ амалий фанларга эътиборни қаратишиб, фундаментал фанларга боланинг умумий ривожланиши учун етарли бўлган ҳажмда дарс соатлари ажратишмоқда. Буюк Британияда эса, таълим натижаларидан қониқмаслик оқибатида 1988 йилда амалга оширилган ислохотлар туфайли таълимнинг саноат билан алоқаларига кўпроқ эътибор қаратила бошланди. Зеро, айнан саноат таълим тизимининг бош буюртмачиси ва истеъмолчисидир. Францияда ҳам таълим ислохотла-

рининг марказида университетларни касбга йўналтириш турибди. ГФРдаги асосий ва реал мактаблар битирувчиларининг 90 фоизи иккиёклама таълим олишмоқда, яъни ташкилотда касбий маҳоратни ошириб, касб-хунар билим юртларида назарий таълим олмоқдалар. Худди шундай майл сўнгги вақтларда Россияда ҳам пайдо бўлди: бу ерда ўрта таълимдаги мажбурий фанларни қисқартириб, ўқувчиларнинг танлашига қараб ўқув предметларини жорий қилиш ҳақида гап кетмоқда.

Айни пайтда касбга йўналтириш ғоясининг ўзи ҳам, уни таълим орқали амалга ошириш ғояси каби, инкирозга юз тутмоқда. Чунки, кўплаб соҳаларда замонавий техника ва билимларнинг тезда эскириб, кадрсизланиб қолаётганлиги, ҳатто бу билимларни талабалар ўзлаштиришга ҳам улгурмаётганлиги кузатилмоқда. Ёшлар ўқув юртларида ўрганган билимларининг ярми ўн йилдан кейин кераксиз бўлиб қолмоқда. Замонавий тадбиркорлар дунёси ёшларни касбга йўналтиришда тор ихтисослашувни эмас, балки умумий касбий тайёрлов ҳамда умумий дунёқарашни шакллантириш билан чекланишни талаб қилмоқдалар. Таълимнинг ўзи айни пайтда малака ошириш эмас, демак, меҳнат унумдорлигини ҳам юксак касб маҳоратини ва ишлаб чиқариш маданияти даражасини етук касб маданияти таъминлаб беради, бу эса, жамиятнинг умумий маданий даражасига боғлиқ. Демак, мазкур занжирда асосий бўгин – жамиятнинг умумий маданиятини юксалтириш муҳимлиги кўзга ташланади.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида таълим-тарбия тизимидаги инкирозли ҳолатлар натижасида педагогика соҳасида ўзига хос касбий фаолият бўшлиғи юзага келди. Педагогик тўқислик мавжуд бўлган ҳолатда фаолият юритувчи ва «тайёр» мутахассисларни

етиштириб бериш вазифасини бажарувчи йирик ижтимоий институт бундай ёндашувнинг зарарли эканлигини ҳамда уларнинг ҳаёт даражасига салбий таъсир килиши мумкинлигини англаган ижтимоий муҳитда (ота-оналар, болалар, манфаатдор жамоатчиликда) ўзига хос норозилик кайфиятини юзага келтирди. Мутахассислар ўзлаштирилган махсус билимлари, маҳорат ва тажрибасини қўллай олишлари учун ўзларини ўраб турган ижтимоий-маданий муҳитга мослашишлари, ҳаёт қонуниятларини ўзлаштиришлари лозим. Бунингсиз олинган билимлар кераксиз бўлиб қолади. Айтайлик, денгиз ва океанлардан узок бўлган Ўзбекистонда сувости кемасини ясовчи мутахассислар тайёрлаш каби. Таълим муассасаларининг хизматлар истеъмолчиларидан, жамият аъзоларининг жамиятдан ажралиб қолиши кузатила бошлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 1997 йил 29 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида сўзлаган нутқларида ҳам, шу ҳолатга эътиборни қаратган эдилар⁵⁷. Яъни, ҳар йили 9-синфни тамомлаётган 450 минг ёшларнинг тахминан 100 минги, 11-синфни тамомлаётганларнинг эса 90 фоизи ҳаётда ўз ўрнини топа олмаётдилар. «Ва шунинг оқибатида 16 – 18 яшар йигит-қизларимиз ўз қобилияти, ҳаваси, интилишига мос, ҳаётда ўзига муносиб ўрин тополмаяпти»⁵⁸.

Мазкур ҳолатлар эътиборга олинган ҳолда республикамызда 90-йилларнинг ўрталаридан бошлаб, таълим тизимини ислоҳ қилиш масаласига алоҳида аҳамият берилди. 1997 йилда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури-

⁵⁷ Қаранг: Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. / Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тўплам. 10-бет.

⁵⁸ Ўша ерда.

нинг олдига қўйилган муҳим вазифа ҳам айнан ўша давр талабларига жавоб бера олиши ҳамда аждодлар меросини эъозлайдиган авлодни тарбиялашга қаратилганлиги билан ажралиб туради. Хусусан, Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг олдида турган асосий вазифаларидан бири ҳам айнан «таълим, фан ва ишлаб чиқариш самарали интеграциялашувини таъминлаш, тайёрланаётган кадрларнинг миқдори ва сифатига нисбатан давлатнинг талабларини, шунингдек нодавлат тузилмалари, корхоналар ва ташкилотларнинг буюртмаларини шакллантиришнинг механизмларини ишлаб чиқиш» эканлиги муҳимдир⁵⁹.

Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барқарорлашуви билан бирга меҳнат мотивациясида 90-йилларнинг бошларида кузатилган «бушлиқ» секин-аста тўлдирилиб бормоқда. Ҳозирги кунда шахснинг меҳнат мотивациясида касб маҳоратини ошириш ва касбий камолотга интилиш биринчи ўринга чиқмоқда. Ижтимоий динамиканинг муҳим ҳаракатлантирувчи жиҳатлардан бири бўлган мураккаб, қўпқиррали ҳодиса – профессионализм шахсдан ижтимоий фаолликни кучайтиришни ҳамда ўз тақдири учун, шунингдек, жамиятдаги иқтисодий жараёнларнинг самарадорлигига кўмаклашувчи масъулликни оширишни талаб этади.

Ўзбекистон Республикасида ёшларнинг касбий маҳоратга эга бўлишларида ўрта-махсус таълим муассасаларининг ўрни бекиёс. «Умумий ўрта таълим негизида ўқиш муддати уч йил бўлган мажбурий

⁵⁹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури / Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тўплам. 39-бет.

Ўрта махсус, касб-хунар таълими узлуксиз таълим тизимидаги мустақил турдир»⁶⁰.

Касб хунар коллежлари жиҳозланганлик даражаси, педагогик таркибнинг танланганлиги, ўқув жараёнининг ташкил этилиши жиҳатидан янги типдаги таълим муассасалари ҳисобланади. Улар бир ёки бир неча замонавий касб-хунарни эгаллаш ҳамда тегишли ўқув фанларидан чуқур назарий билим олиш имконини беради⁶¹.

Ўрта махсус, касб-хунар таълимини ташкил этиш ва ривожлантириш учун қуйидагилар зарур эди:

❖ академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари фаолият кўрсатишининг норматив базаларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

❖ соҳа учун олий таълим муассасаларининг, ишлаб чиқариш, фан ва маданият соҳасининг мутахассисларини жалб этган ҳолда юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашни, шу жумладан чет элларда тайёрлаш ва қайта тайёрлашни ташкил этиш;

❖ ўрта махсус, касб-хунар таълими давлат стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

❖ ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув муассасалари учун таълим ва касб-хунар дастурлари, ўқув-услубий мажмуалар ишлаб чиқиш;

❖ академик лицейларнинг ўқувчилари меҳнат фаолияти кўникмаларини эгаллашлари учун ихтисослаштирилган дастурлар ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

⁶⁰ Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури. 3.3.3.-бўлим. / Баркамол авлод –Ўзбекистон тараққиёти пойдевори. Т.: Шарқ – 1997. –47-бет.

⁶¹ Ўша асар, 48-бет.

❖ касб-хунар коллежларида тайёрланадиган мутахассисларга нисбатан ихтисос ва касб-хунар, малака талабларининг рўйхатини ишлаб чиқиш;

❖ ҳудудларнинг жўғрофий ва демографик шарт-шароитларини ва тегишли соҳадаги мутахассисларга бўлган маҳаллий эҳтиёжларни ҳисобга олган ҳолда ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимида таълим муассасаларнинг ташкил этилишини ва улар оқилона жойлаштирилишини таъминлаш, уларга ўқувчиларни имкон қадар оиласидан ажратмаган ҳолда қамраб олиш;

❖ академик лицейлар ва касб-хунар коллежларининг моддий-техника ва ахборот базаларини мустаҳкамлаш.

Ўрта махсус, касб-хунар таълимини ташкил этиш ва ривожлантиришда муҳим жараён ушбу муассасаларда таълим олаётган ўқувчи-ёшларнинг мутолаа маданиятини шакллантиришдир. Бугунги кунда ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида мутолаа маданиятини шакллантиришда, ўқувчи-ёшларнинг ахборотни қабул қилиш ва уни ўзлаштириши билан боғлиқ бир қанча ҳолатлар мавжуд бўлиб, ушбу ҳолатларга алоқадор муаммоларни ҳал қилиш ва ижобий тажрибани кенг тарғиб этиш лозим. Ана шундай муаммолардан бири матн мураккаблиги муаммосидир.

Маълумки, ҳар қандай матнда муайян ахборот бўлади. Мазкур ахборотни қандай қилиб ўқувчига етказиш матн муаллифи маҳоратига боғлиқ. Бир қараганда, ушбу масала билан асосан матншунослар, усдубшунос мутахассислар шугулланадилар. Шунингдек, матн тури, жанри ва бошқа хусусиятларига қараб тилшунослар, адабиётшунослар, қолаверса тарихшунослар тадқиқикот олиб борадилар. Аммо китобхон ўз эҳтиёжидан келиб чиқиб, муайян адабиётни танлайди, қўзлаган

максади, жисмоний ва руҳий тайёргарлик даражаси ва имкониятларига қараб уни ўзлаштиради. Бу мураккаб фаолият мутолаа жараёнида содир бўлади. Ана шу жиҳат шахс фаолиятини атрофлича ўрганиш лозимлигини кўрсатади.

Мустақиллик йилларида шахс ва унинг такомилли муаммоларига алоҳида эътибор берилган бошланди. Хусусан, республикамизда таълимни тубдан ислоҳ қилишга қаратилган тadbирлар буни яққол кўрсатиб турибди. Ана шулар боис жамиятда шахсни ҳар томонлама камол топтиришга боғлиқ бўлган ҳар қандай восита ва манбаларга илмий томондан ёндашиш бугунги куннинг долзарб масалалари сирасига киради.

Матн – мутолаа жараёнининг муҳим компоненти. У шахснинг мутолаа маданиятини шакллантиришда катта рол ўйнайди. Шу боисдан, матнни ўқувчи томонидан қабул қилиш, идрок этиш жараёнининг психологик ва социологик жиҳатлари чуқур тadқиқ этилиши лозим. Шунингдек, мутолаа маданиятини шакллантиришда уни янада такомиллаштириш йўл-йўриklarини ишлаб чиқишга кўмаклашувчи муайян социологик тadқиқотлар олиб борилишини ҳам тақозо этади. Бунда матн, ундаги зарурий ахборот ва мазкур ахборотга китобхон эътиборини жалб қилиши жараёнини ҳам ўрганиш мутолаа ҳодисаси ва уни такомиллаштириш масалаларига ойдинлик киритишга ёрдам беради.

Китобхон психологиясини ўрганишга бағишланган ишларда⁶² асосий эътибор шахснинг индивидуал қизиқиши, эҳтиёжи ва мақсад-

⁶² А.Н.Ванеев, Н.С.Карташов и др. Работа с читателями. Учебник. М. "Книга". 1981. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека. М., 1964. Садова М.А. В

лари қандайлигига қаратилади. Аммо, негадир, мутолаа жараёнининг зарурий манбаси, асоси бўлган матн хусусиятлари ва уни ўқувчи томонидан қабул қилиш муаммолари эътибордан четда қолиб келмоқда. Тўғри, мутолаа ҳодисасида шахс фаоллиги муҳим аҳамият касб этади. Бироқ уни ана шу фаолликка ундовчи манба – матн хусусиятлари ва уни қай даражада китобхонга таъсир этиши масаласини ҳам ойдинлаштириш муҳим эканлигини унутмаслигимиз керак. Хусусан, мазкур жараёни такомиллаштиришда, муайян даражада юқори босқичларга кўтаришга қаратилган социологик тадқиқотлар яратилиши лозим.

Кутубхоначи китобхон эҳтиёжига қараб китоб танлашда ёрдам беради, матн муаллифлари эса, ўз маҳсулотларини ўқувчига манзур бўлиши учун ҳаракат қиладилар. Бошқача айтганда, матн муаллифлари томонидан яратилган маҳсулотни истеъмолчига етказишда кутубхоначи, ўқитувчи, ота-она, ижтимоий институтлар, шунингдек, шахс ва уни камолга етказиш билан боғлиқ барча давлат ва нодавлат ташкилотлари ўз имкониятлари ва мавжуд талаблардан келиб чиқиб иштирок этадилар. Ана шу мураккаб ва айни пайтда муҳим бўлган жараёни психологик ва социологик аснода ўрганиш бугунги кун мутолаа маданиятини юксалтиришда муҳим аҳамиятга эга. Бир сўз билан айтганда, асосий мақсад – баркамол авлодни тарбиялаб вояга етказиш, асосий воситалар унга қўмаклашувчи субъект ва объектлар, асосий манба – мутолаа учун яратилган матнлар, деб тушунишлари керак. Матн қандай бўлса, унинг истеъмолчиси ҳам шундай шаклланади. Аммо бу ўринда матнни қандай қабул қилиш истеъмол-

поисках книги: библиографические разыскания при выполнении читательских требований. М., 1963.

чининг тайёргарлик даражаси ва унга ёрдам берувчи воситаларнинг муносабатларига ҳам боғлиқ бўлади.

Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари учун асосий мутолаа манбалари, табиийки, улар ўзлаштираётган дарслик ва ўқув қўлланмалари ҳисобланади. Мустақиллик йилларида янги авлод дарсликлари яратишда бир қатор ижобий ишлар амалга оширилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1998 йил 5 январда чиқарган “Узлуксиз таълим тизимини дарсликлар ва ўқув адабиётлари билан таъминлашни такомиллаштириш тўғрисида” 4-сонли қарори бунда муҳим роль ўйнади. Қарорга кўра, узлуксиз таълим тизимини замонавий талабларга жавоб берадиган ўқув-услубий адабиётлар мажмуи билан таъминлашни такомиллаштириш, бу муҳим ишга етук олимларни, юқори малакали мутахассисларни жалб этиш асосий вазифа қилиб қўйилди. Ўтган давр мобайнида ҳақиқатдан ҳам, жаҳон андозаларига жавоб бера оладиган, ўтмиш сарқитлари ва догматик қарашларидан холи бўлган янги авлод дарсликлари яратилди ва бу жараён ҳамон давом этмоқда. Аммо, шунинг билан биргаликда, айрим дарслик ва қўлланмалардаги баённинг мураккаблиги, бошқача айтганда “академик услуб”нинг баъзан сақланганлиги, шунингдек, мавзунини ёритиш учун берилган материалларнинг меъёридан кўплиги уларнинг ўқувчилар томонидан ўзлаштирилишига кўпинча тўсқинлик қилмоқда. Бизда янги дарсликлар бир сидра нашр этилган бўлса-да, уларнинг қайта ишланган, тўлдирилган вариантларига ҳали тўла ўтилганича йўқ. Ана шу борадаги ҳолат уни янада аниқлаштириш йўлида олиб борилган социологик тадқиқотлар ёрдамида ўрганилди ва бу мавжуд муаммоларнинг сабабларини аниқлаш ҳамда бартараф этиш

чоралари бўйича айрим хулосалар чиқаришга ёрдам беради, деб ўйлаймиз.

Академик лицей ўқувчиларининг ўқитилаётган дарсликларни қандай ўзлаштираётганликлари ва бу борада мавжуд қийинчилик ва тўсиқлар тўғрисида олиб борилган социологик тадқиқотларда 2 муаммо кўзга ташланади:

1. Дарсликларда мавзулар ҳаддан ташқари тикиштириб юборилганлиги ҳамда мавзунини баён этиш услубининг ғализлиги.

2. Мавзу бўйича берилган маълумотлар ва саналардаги чалқашлик, турли-туманликлар.

НамДУ қошидаги I-академик лицей билан ТДТУ қошидаги ахборот технологиялари академик лицей ўқувчилари берган жавоблар орасида кескин фарқ бўлмаса-да, тошкентлик ўқувчилар жавоб беришида қийналаман, деган иккиланишлар жуда кам. Бундан ташқари, улар ўқув юртидаги кўпчилик расмиятчиликларга ўзларининг танқидий муносабатларини дадил айтганларини ҳам ижобий ҳодиса сифатида таъкидлаш лозим. Юқоридаги социологик сўровнома натижаларидан маълум бўлаяптики, ўқувчиларнинг мавжуд матнларни ўзлаштиришларида улардаги мавзуларнинг мураккаблиги, материаллар ҳаддан ташқари тикиштириб юборилганлиги, баён услубининг ёрқин эмаслиги кўпроқ фоизни ташкил қилганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, академик лицейларнинг ижтимоий фанлар йўналишлари адабиёт фани ўқув дастурида⁶³ Захириддин Муҳаммад Бобур ижодини ўрганишга 2-босқичда бутун ўқув йили давомида 6 соатгина ажратилган. Ана шу

⁶³ Академик лицейлар учун ўқув дастури. Адабиёт. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ЎМҚХТ Маркази томонидан тасдиқланган. Тошкент – 2000.

вақт мобайнида Бобурнинг бутун ҳаёти ва ижодини ўзлаштириш вазифаси қўйилган. Демак, бундан келиб чиқадики, ўқувчи дарсдан ташқари пайтларда Бобур ижодини ўзлаштиришга янада кўпроқ вақт сарфлаши лозим бўлади. Шунинг билан биргаликда, ўқувчиларнинг тарихимиз ҳамда мумтоз адабиётимизни янада чуқурроқ ва мукамалроқ билишлари учун ўқув юртида мазкур ижодкорларга бағишланган турли хил адабий-бадиий кечалар ёки турли викториналар ўтказишнинг аҳамияти катта эканлигини алоҳида таъкидлаш керак. Зеро, бундай тадбирлар кўпинча, календарь характериға эға бўлиб, фақат муайян ижодкорнинг туғилган куни ёки юбилей санасидагина ўтказилиши мақсадға мувофиқ эмас.

Шу ўринда матн хусусиятлари ва унинг ўқувчи мақсадини рўёбға чиқаришдаги ўрни тўғрисида тўхталсак. Масалан, 2002 йилда касб-хунар коллежлари учун чиқарилган “Она тили ва адабиёти” деб номланувчи дарсликнинг мумтоз адабиётимизға бағишланган қисмида Захириддин Муҳаммад Бобур тўғрисида ҳеч қандай маълумот берилмаган⁶⁴. Ваҳоланки, мазкур ўқув даргоҳини тугатган ўқувчилар таълимнинг кейинги босқичида ўқишни давом эттириш ҳуқуқи мавжудлиги республикамиз “Таълим тўғрисида” ги Қонунида: “Академик лицей ва касб-хунар коллежлари эгалланган касб-хунар бўйича ишлаш ҳуқуқини берадиган ҳамда бундай иш ёки таълимни навбатдаги босқичда давом эттириш учун асос бўладиган ўрта махсус, касб-хунар таълими беради”⁶⁵ – деб белгилаб қўйилган. Шунга ўхшаш манзара

⁶⁴ А.Рафиев, Н.Фуломова. Она тили ва адабиёти. Касб-хунар коллежлари учун дарслик. “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. Тошкент. 2002.

⁶⁵ Ўзбекистон Республикаси қонуни. Таълим тўғрисида. 13-модда. Ўрта махсус, касб-хунар таълими. “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” китобида. “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. Тошкент. 1998 йил. 23-бет.

академик лицейларда тарих фанини ўқитишда ҳам учрайди. Давлат Таълим стандартлари бўйича академик лицейларнинг ижтимоий-гуманитар йўналишлари учун “Жаҳон тарихи” фанидан чуқурлаштирилган дастур режасида 320 соат ажратилган. Бу фан лицейнинг 1-босқичида ўтилади. Бунда ўқувчиларнинг академик лицей билан ундан аввалги умумтаълим, яъни VI–IX синфларда ўтилган материалларни такрорлаш учун 40 соат ажратилган.⁶⁶ Жумладан, “Қадимги Греция ва Рим” мавзусига 4 соат берилган. Аммо айнан ана шу 40 соатда такрорлашни тўлиқ амалга ошира олишлари ўқувчилар билим даражаларига ҳамда қандай мактабни тугаллаб келганликларига боғлиқ бўлиб қолади. Натижада, академик лицей дастуридаги стандартларга етиб келиш учун ўқувчидан мустақил мутолаа билан шуғулланиш жиддий талаб қилинади. Юқоридаги социологик сўровнома натижалари ҳамда ўқув дастурлари ва дарсликлар таҳлилларида келтирилган далиллар ва улардан чиқадиган хулосалар ўрта махсус ўқув юртларида мутолаа жараёнига тўсик бўладиган омилларни бартараф этишда амалий ёрдам бўлади, деган фикрдамиз.

Дарсликларни ўзлаштиришда вужудга келадиган яна бир муаммо бу мавзу бўйича берилган маълумотлар турличалиги ва саналарда чалкашликлар мавжудлигидир. Масалан, академик лицейларда тарих фанини ўрганишда дарсликлардаги чалкаш маълумотлар, саналарни бир хил аниқликда берилмаслигини ўқувчиларнинг мазкур соҳадаги матнларни қабул қилишларидаги тўсиқлардан бири сифатида баҳолаш лозим.

⁶⁶ Жаҳон тарихи. Муаллифлар: М.Ф.Лафасов, Э.Х.Холиқов, М.Очилов. Академик лицейларнинг ижтимоий-гуманитар фанлар ва хорижий филология йўналишидаги тармоқ таълим стандарти ва чуқурлаштирилган фанлар ўқув дастурлари. Т. “Арнапринт”босмаҳонаси. 2005 йил.250–301-бетлар.

Маълумки, академик лицейларда тарих предмети умумтаълим фани сифатида ўқитишда 1- босқич ўқувчиларига қадимги дунё тарихи бўлими асосан ўрта умумтаълим босқичи (мактаб) дарсликлари асосида ўтилади. Шу асосда ўрта умумтаълим билан ўрта махсус, касб-хунар таълими орасидаги узвийлик таъминланади. Ўрта умумтаълим мактаблари дарсликларидаги саналарнинг кўпчилиги УМКХТ ўқув юртлари билан мос келмайдиган жиҳатлари мавжуд. Бевосита ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув юртлари учун чиқарилган “Ўзбекистон тарихи” дарслигида ҳам ана шундай камчиликлар йўқ эмас. Жумладан, Р.Содиқов ва Қ.Усмоновлар муаллифлигида нашр этилган дарсликда⁶⁷ Туркистон Мухториятининг ҳукумати муваққат кенгаши таркиби 12 кишидан иборат эканлиги айтилади. Аммо худди шу мавзу ўрта умумтаълим мактаблари дарслигида⁶⁸ эса, мазкур кенгаш таркиби 8 кишидан иборат, деб ёзилган. Бундай хилма-хилликлар рўйхатини янада чуқириш мумкин. Шу боисдан таъкидлаш лозимки, бу қачиликлар тез орада тўғриланмаса, улар нафақат мутолаа маданияти шаклланишига, балки таълим мазмунига ҳам салбий таъсир кўрсатади.

Хулоса қилиб айтганда, ўқувчи-ёшларда мутолаа маданиятини шакллантиришнинг муҳим таркибий қисми бўлган – матн мазмунининг ўзлаштирилишига салбий таъсир қилувчи омилларни бартараф этиш лозим. Бу ёшларимизга матнни ўзлаштиришни осонлаштириб, уларнинг билимлар уммонида эркинроқ сузишларига кўмаклашади.

Ўрта-махсус, касб-хунар ўқув юртлари ўқувчиларида мутолаа маданиятини шакллантириш ва уларга ахборот-кутубхона хизмати

⁶⁷ Р.Содиқов, Қ.Усмонов. Ўзбекистон тарихи. Тошкент. Академик лицей ва касб-хунар коллежлари учун дарслик. Шарқ матбаа-нашрият концерни. 2001 й.

⁶⁸ Р.Каримова., К.Оқилов ва бошқалар. 10-синф учун дарслик. Ўзбекистон тарихи. Тошкент. Шарқ матбаа-нашрият концерни. 2004 й.

кўрсатиш ҳолатини ўрганиш мақсадида ўтказилган социологик тадқиқот натижаларига таянган ҳолда, ҳолатни яхшилаш бўйича бир қатор таклифлар ишлаб чиқилди. Улар бир неча йўналишда бўлиб, дастлабкиси ҳуқуқий-меъёрий базани мустаҳкамлашга тааллуқли.

Тадқиқот натижаларининг кўрсатишича, ўрта-махсус таълим муассасалари ахборот-ресурс марказларининг меъёрий-ҳуқуқий базаси янада такомиллаштиришга муҳтож. Хусусан, қуйидаги ҳолатлар жиддий кўриб чиқилиши лозим:

- таълим муассасалари низомларига ахборот-ресурс марказлари мақоми, стратегик мақсадлари ва муассаса раҳбарларининг АРМ олдидаги мажбуриятлари белгилаб берилган алоҳида бўлимлар киритилиши;

- таълим муассасаси қошидаги АРМларнинг намунавий низомини янада қайта ишлаш, бунда АРМнинг мақсад-вазифаларидан тортиб, ходимларининг сонигача белгилаб қўйилиши, шунингдек, уларнинг фаолияти тўғрисида алоҳида йўриқномалар қабул қилиниши зарур.

Иккинчи йўналиш АРМларнинг ресурс базасини такомиллаштиришдан иборат. Бу ўринда ресурс базаси деганда кутубхона фонди, маълумот-қидирув тизимлари, бошқа кутубхоналарнинг ахборот-кутубхона ресурсларидан фойдаланиш ҳолатлари назарда тутилмоқда. Таҳлиллар бу йўналишда қуйидаги муаммоларни ҳал қилиш лозимлигини кўрсатади:

- асосий фондларнинг ҳам, ўқув фондларининг ҳам камайиб кетаётганлиги олдини олиш лозим. Бунда соҳалар бўйича адабиётлар (ҳам ўқув адабиётлари, ҳам умумий адабиётлар) билан таъминлашдан тортиб, ҳар бир ўқувчига тўғри келадиган китоб билан таъминланиш муаммоларигача ҳал қилиниши лозим;



- таълим муассасалари қошидаги АРМлар иқтисодий тақчиллик даврида асосий эътиборни ўқув адабиётлари таъминотига қаратганлари учун бадиий адабиётлар билан таъминланиш даражаси пастрок. Бирок айниқса қишлоқ жойлари ва чекка туманларда ўрта-махсус таълим муассасалари аҳолининг бошқа қатламларига ҳам хизмат кўрсатишлари лозимлигини эътиборга олган ҳолда бадиий адабиётлар ва ижтимоий-сиёсий адабиётлар билан таъминланишга ҳам алоҳида эътибор қаратиши лозим;

- таълим муассасалари АРМлари ўқитувчиларга мўлжалланган педагогик адабиётлар билан тўлдирилиши лозим;

- АРМлар ресурс базасининг асосий элементларидан бири бўлган каталоглар ва картотекалар тизими такомиллаштирилиши лозим.

Тадқиқот натижалари барча АРМларда кўпи билан 60–70 фоизгача фонд алфавитли ва системали каталогларда акс этганлиги маълум

бўлди. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, тадқиқотда иштирок этган кутубхоначиларнинг аксарият қисми (89%) электрон каталоглар бу борадаги ишларнинг самарадорлигини оширишни ҳамда ўқувчи-ёшларнинг ахборот маданиятини ўстиришга кўмаклашишни таъкидлаганлар. Бироқ бунинг учун барча АРМлар тўлиқ компьютерлаштирилиши ҳамда кидирув дастурлари билан таъминланиши лозим.

Навбатдаги йўналиш АРМ ходимлари ҳамда педагогик жамоа билан хамкорлик қилишдир.

Аксарият АРМлар ходимлари ўрта-махсус ва олий маълумотли мутахассислардир. Уларнинг аксарияти катта тажрибага эга ходимлар бўлиб, ўртача стажи 15 йил.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта-махсус таълим вазирлиги, ўрта махсус касб-хунар таълим маркази бўйича 914 та АРМ ташкил этилган. Уларга жами 8728 штат бирлиги ходимлар ишга қабул қилинган (хар бир марказга ўртача 9,5 нафардан). 2006 йилда АРМларнинг 93 та ходими ўз малакасини оширди. 2007 йилда эса ТАТУ ва ТДМИ курсларида жами 552 нафар АРМ раҳбар ва ходимлари малакасини оширишган. Бу ҳолатлар АРМ ходимларининг замонавий ахборотлаштириш муаммоларидан хабардорлик даражаларини оширишга кўмаклашади. Бироқ шу ўринда таъкидлаш лозимки, ўрта махсус таълим тизимида ташкил қилинган АРМ ходимларининг кўпчилиги таълим тизимида фаолият юритиш борасида махсус билимларга эга эмас. Яъни, мамлакатимизда ўқув муассасалари АРМ ходимларини тайёрловчи олий ва ўрта махсус таълим муассасалари йўқ. Шу боисдан, таълим муассасалари АРМ ходимлари ва педагогик жамоа ўртасида айрим тушунмовчилик ҳолатлари юзага келмоқда. Хусусан, бу ҳолат таълим муассасалари

АРМлари ходимларининг таълим муассасасидаги мақоми билан боғлиқ. Яъни, кўп ҳолларда уларга хизмат кўрсатувчи ходимлар сифатида қаралади ва таълим муассасасининг истиқбол режаларини белгилаш, умумий ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиш ишларидан четда қолиб кетадилар. Сўровда иштирок этган АРМ ходимларининг 36 фоизи ўзлари хизмат қилаётган таълим муассасаси ички ҳаётидан бутунлай четда эканликларини билдиришган. 67 фоиз ходимлар эса, улар ҳатто АРМнинг ахборот фондларини тўлдириш ишларига ҳам аралаша олмасликларини, фақат таълим муассасаси маъмурияти ва педагоглари ихтиёрини бажаришга мажбур эканликларини изҳор қилишган. Айни чоғда, 62 фоиз педагог-ўқитувчилар таълим муассасаси АРМлари фондлари уларнинг эҳтиёжларини эътиборга олмасдан тўлдирилаётганлигини билдиришган⁶⁹. Таълим муассасалари АРМлари учун олий ва ўрта-махсус маълумотли мутахассислар тайёрлашни йўлга қўйиш юқоридаги каби муаммолар олдини олувчи қадамлардан бири бўлади, деб ҳисоблаймиз.

Шунингдек, Абдулла Қодирий номидаги ТДМИ ҳамда ТАТУда тайёрланаётган “Ахборотлаштириш ва кутубхонашунослик” ихтисослиги бакалаврлари ўқув режаларига, ўсмирлар психологиясини назарда тутган ҳолда, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида ишлашни ўргатишга мўлжалланган дарслар киритилиши лозим. Маскур муассасаларда ташкил этилаётган АРМ ходимларини малака ошириш курсларида ўсмир-ёшларда мутолаа маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришга бағишланган машғулотларнинг киритилиши ҳам фойдадан холи бўлмайди.

⁶⁹ 2007 йил сўров натижалари.

Тўртинчи йўналиш ўқитувчилар ва ўқувчи-ёшларнинг мутолаа маданиятини оширишдир.

Замонавий жамиятда шахснинг мутолаа маданиятини ошириш махсус тайёргарлик ва профессионал таъсир кўрсатишни талаб этади. Яъни, таълим муассасаларида, айниқса, ўрта таълим тизимида махсус мутолаа маданияти дарслари киритилиши лозим. Бугунги кунда бу жараён АРМлар ходимлари томонидан ташкил этилаётган турли маданий-маърифий тадбирлар орқали таъминланмоқда. Бироқ бу тизимий бўлмасдан, хаотик тарзда, АРМ ходимларининг ташаббуслари ва ижодкорликларига таянган ҳолда амалга оширилмоқда. Тадқиқотда ушбу ҳолат билан боғлиқ қуйидагилар аниқланди:

- таълим дастурлари таълим муассасалари АРМларидан самарали фойдаланишни назарда тутаяди, бироқ баркамол авлодни тарбия-лашда мутолаа маданияти ҳам муҳим аҳамиятга эга эканлигини эътиборга олмайди;

- дастурларда ўрта-махсус таълим тизимининг ахборот ресурслари, уларни қидириш ва самарали фойдаланиш кўрсатилмайди;

- ўқувчиларнинг мутолаа маданиятини ошириш АРМ ходимларининг хизмат вазифаларига киритилмаган.

Хулоса қилиб айтганда, ўрта махсус таълим муассасаси АРМларида ўқувчилар мутолаа маданиятини шакллантириш иши самардорлигини янада кўтариш имкониятлари мавжуд. Бу борада хорижлик ҳамкасбларнинг илгор тажрибаларидан ҳам фойдаланиш лозим эканлигини эътибордан четда қолдирмаслик керак.

Ўрта махсус таълим муассасаси АРМлари ўқувчи-ёшларининг мутолаа маданиятини ошириш билан бир қаторда ўқитувчиларнинг мутолаага муносабатларини ҳам ижобий томонга йўналтириб боришлари зарур. Бунинг учун:

- таълим муассасаларида махсус мутолаа маданияти дарсларини киритиш;

- мутолаа маданияти бўйича дарс беришга АРМ ходимларини ҳам жалб этиш;

- Тошкент Давлат маданият институти қошида ўрта махсус таълим муассасалари АРМ ходимлари малакасини ошириш курсларини ташкил қилиш ва бунда китобхонларнинг мутолаа маданиятини оширишнинг замонавий усуллари билан таништиришни йўлга қўйиш лозим.

ХОТИМА

Ижтимоий-маданий муҳит ҳамда аҳоли турмуш тарзидаги ўзгаришлар XX аср охирида мутолаанинг асосий вазифаларининг ҳам ўзгаришига, уларнинг: ахборот бериш, ўргатиш ва рекреатив функцияларга айланишига олиб келди. Шу боисдан, мутолаа жараёнларини янгича ёндашувлар, хусусан социологияда кенг тараққий этган тизимли ёндашув асосида ўрганиш муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Хусусан, Ўзбекистонда фаолият юритаётган, сифат жиҳатидан янги – академик лицей ва касб-хунар коллежларида ўқувчи-ёшларнинг мутолаа ҳодисасини тадқиқ этишда тизимли ёндашувни қўллаш мумкин. Бунда социолог мутахассислар:

- ўсмирлар мутолаасининг турлари – оилада, дарсда, синфдан ташқари вақтда ўқишга бўлинишини;
- ўсмирлар мутолаасининг йўналишлари – билим олиш, ахборот олиш, ҳиссий-ижодий фаолият, маданий ҳордиқ олишдан иборат эканлигини;
- АРМларининг фондлари ва ресурслари ўсмирларнинг ўзгаришлар даврига ижтимоий ва маданий мослашишларида қўмаклашиши лозимлигини;
- ўрта махсус таълим муассасаларининг АРМлари ўз фаолиятининг тарбиявий таъсирини эътиборда тутишлари ва жамиятда комил шахсни тарбиялашнинг муҳим бўгинларидан бири айнан АРМлар эканлигини ҳисобга олиши зарурлигини;
- АРМлар шахс ижтимоийлашувининг асосий институтларидан бири бўлиши кераклигини;

- АРМлар фаолиятини фақат амалий томондан ўрганиш билан чекланмасдан, назарий таҳлил қилиш ҳам муҳимлигини эътиборда тутишлари талаб этилади.

Монографик аснодаги илмий изланиш натижалари қуйидаги хулосаларга олиб келди:

- Ўсмир-ёшларда мутолаа маданиятини шакллантириш тизими мураккаб ижтимоий ҳодиса бўлиб, унинг атрофидаги барча ижтимоий институтлар мазкур тизимнинг тизим ясовчи элементлари бўлиши мумкин. Хусусан, бу тизимда ижтимоий муҳит, ўқитувчилар, тенгдошлар, оила ва ахборот-ресурс марказлари муҳим ўрин тутди;

- бугунги кунда ўсмир-ёшларнинг асосий қизиқиш йўналишлари тарих фанига оид адабиётлар, тилшуносликка (турли тилларни, айриқса инглиз тилини ўрганишга қаратилган) оид адабиётлар, ахборот технологияларига оид адабиётлар, бадиий адабиётлар (саргузашт, фантастик асарлар, ишқий-романтик қисса ва романлар, шеърят), спортга оид адабиётлар, танланган соҳалар (иқтисодиёт, ҳуқуқшунослик, тиббиёт)га оид адабиётлар, қисман аниқ фанлар (физика ва математика)га оид адабиётлардан иборат;

- ўрта-махсус, касб-ҳунар таълими мажбурий таълимнинг юқори бўғини бўлиб, ушбу тизимга жалб қилинган ўсмир-ёшларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжининг катта қисмини танланган соҳага ва фан йўналишига доир маълумотлар ташкил этмоқда;

- эндиликда замонавий ахборот технологиялари ўсмир-ёшлар ҳаётининг турли жабҳаларига шитоб билан кириб борар экан, мутолаа жараёнларининг ҳам таркибий қисмига айланиб бўлди, яъни ўсмир-ёшлар ахборот манбаси сифатида WWW, HDD, DVD ва

бошқа шу каби тизимлар ҳамда технологиялардан кенг фойдаланмоқдалар. Бунда улар учун ахборот ташиш манбалари сифатида анъанавий китоблар билан бир қаторда замонавий компьютерлар, мобиль телефон аппаратлари ва шу кабилар хизмат қилмоқда;

- маълумотлар базалари кескин қўпайиб бораётган ХХI асрда анъанавий кутубхоналар замон талабларига мос келувчи АРМ ва АКМларга айлантирилди; мутолаа жараёнлари мазкур муассасалардан ташқари индивидуал, жамоавий ва бошқа истеъмол тармоқларида ҳам амалга ошиб, мутолаа муассасалари ҳамкорлик қилишнинг анъанавий шакллари ривожлантириб, хизмат кўрсатишнинг мослашувчан ва кенг миқёсдаги шакллари таклиф қилмоқдалар.

Юқоридаги хулосалардан келиб чиқиб, академик лицей ва касб-хунар коллежларида ўқувчи-ёшларнинг мутолаа маданиятини

ўстириш бўйича қуйидаги тавсиялар берилди:

- ўсмирлар маънавияти тадрижий ривожланиб борувчи фаол жараён эканлигини эътиборга олган ҳолда, ўсмирлар тарбиясига масъул ижтимоий институтлар – оила, таълим муассасаси, маҳалла ва бошқалар уларнинг китобхонлик маданиятини мақсадли ва режали равишда шакллантириб боришлари лозим;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республика аҳолисини ахборот-кутубхона билан таъминлашни ташкил этиш тўғрисида»ги қарори асосида академик лицей ва касб-хунар коллежлари кутубхоналари ва АРМлари тармоғини такомиллаштириш, ходимларининг замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш бўйича билим ва малакаларини ошириш, уларни янги электрон дарсликлар, ўқув қўлланмалари, шунингдек, ўсмир-ёшларнинг

дунёқарашини кенгайтиришга хизмат қиладиган анъанавий ва замонавий манбалар билан таъминлашни йўлга қўйиш даркор;

- мутолаа маданиятининг негизида ахборот манбалари, яъни китоблар ва электрон маълумот базалари туришини назарда тутиб, барча АРМлар учун республикадаги етакчи кутубхоналарнинг фондларидан ҳамда электрон ресурсларидан фойдаланиш имкониятларини яратиш масаласини давлат миқёсида ҳал этиш лозим;

- Тошкент Давлат Маданият институти ва Тошкент Ахборот технологиялари университетининг “ахборотлаштириш ва кутубхонашунослик” таълим йўналиши бўйича ўқув режасига “Мутолаа маданияти” ва “Мутолаа социологияси” номли махсус курслар киритиш, шунингдек, кутубхонашунослик соҳаси бўйича мутахассис тайёрлайдиган касб-хунар коллежларида ҳам “Мутолаа маданияти” курсини жорий этиш зарур;

- республикамиздаги мажбурий умумий таълимнинг сўнгги босқичи бўлган ўрта-махсус, касб-хунар таълими тизими шахсда мутолаа маданиятини мақсадли равишда шакллантиришда ҳам сўнгги босқич эканлигини эътиборга олиб, АРМ ходимлари билан академик лицей ва касб-хунар коллежлари педагогик жамоаси, шунингдек, ўқувчи-ёшларнинг оила аъзолари билан мутолаа маданиятини ошириш бўйича мустаҳкам ҳамкорликни йўлга қўйиш лозим;

- академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқувчиларини АРМларига жалб қилишнинг янги шакл ва усулларидан, хусусан ўсмир-ёшлар психологиясидан келиб чиққан ҳолда соҳада ижобий ютуқларга эришган замон қаҳрамонларининг эсдаликлари, улар ҳақида ҳикоя қилувчи бадий китоблар ёки хужжатли фильмлар каби манбалардан самарали фойдаланишни ташкил этиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарлари

1. Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори: ЎР Олий Мажлиси IX сесс.сўзлаган нутқи. 1997 йил 29 август. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 62 б.
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин.– Т.: Ўзбекистон, 1994. – 299 б.
3. Каримов И.А. Буюк мақсад йўлидан огишмайлик. –Т.: Ўзбекистон, 1993. – 48 б.
4. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари.– Т.: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
5. Каримов И.А. Истиклол ва маънавият. – Т.: Ўзбекистон, 1994. – 160 б.
6. Каримов И.А. Тинчлик учун курашмоқ керак. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – 47 б.
7. Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Ўзбекистон, 2008. – 176 б.
8. Каримов И.А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. – Т.: Ўзбекистон, 1993. – 48 б.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Т.: Ўзбекистон, 1998. – 295 б.
10. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.– Т.:Ўзбекистон, 1997.– 215 б.
11. Каримов И.А.Ўзбекистон мустақил тараққиёт йўлида.– Т.:Ўзбекистон, 1994. – 48 б.

12. Каримов И.А. Ўзбекистон: Миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. – Т.: Ўзбекистон, 1993. – 264 б.

13. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истикболнинг асосий тамойиллари. – Т.: Ўзбекистон, 1995. – 74 б.

Қонунлар ва норматив ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақириқ ЎР Олий Кенгашининг XI сесс.1992 й. 8 декабрда қабул қилинган. – Т.: Ўзбекистон, 1994. – 86 б.

2. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тўғрисида: Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1997 й. 29 август //Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – Б. 30.

3. Таълим тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1997 й. 29 август // Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – Б.20 – 29.

4. Таълим-тарбия ва кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислох қилиш, баркамол авлодни вояга етказиш тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 1997 й. 6 октябрь // Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – Б. 62 - 63.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 12 апрелдаги 123-сонли “Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори //Халқ сўзи. – 2002. – 12 апр.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 20 июндаги 381- сонли “Республика аҳолисини ахборот-кутубхона билан таъминлашни ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори // Ахборот-кутубхона

ва ахборот-ресурс марказлари ишини ташкил қилиш. Хужжатлар тўплами. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б.10 – 13.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси хузурида “Ижод” фондини ташкил этиш тўғрисида”ги 2010 йил 26 февраль № ПҚ -1292 Қарори //Халқ сўзи. – 2010. – 27 февр.

8. Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури //Баркамол авлод - Ўзбекистон таракқиётининг пойдевори. – Т.:Ўзбекистон, 1997. – Б. 31– 61.

9. «Оммавий кутубхоналар тўғрисида»ги ЮНЕСКОнинг манифести // «Мафкура ва ёшлар». /Тўпл. Тузувчилар: Умаров А. ва бошқ. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, – 2003. –192 б.

10. Типовое положение о школьной библиотеке: Проект // Библиотекарь.-1988.-№9.-С.44 - 45.

Китоблар, монографиялар, мақолалар тўплами

1. Авлоний Абдулла. Ўсон миллат. – Т.: Шарқ, 1993. –144 б.

2. Айзенберг А.Я. Самообразование: история, теория и современные проблемы. – Москва: Высш.шк., 1986. – 126 с.

3. Ал-Фараби. Социально-этическое трактаты. – Алма-ата: Наука, 1973. – 448 с.

4. Андреева Г.М. Психология социального познания. – Москва:Аспект-Прес, 2000. – 288 с.

5. Анталогия мировой философии. В 4-х т. Москва: Мысль, 1969 Т.1, ч.1. – 576 с.

6. Антология педагогической мысли Узбекской ССР. – Москва: Педагогика, 1986. – 124 с.
7. Афанасьев В.Г. Системность и общество. – Москва: Политиздат, 1980.– 24 с.
8. Ахунджанов Э.А. Письменная культура Средней Азии. – Т.: Издательство народного наследия им.А.Кадыри, 2000. – С. 6-28 .
9. Бадиий адабиётларни тарғиб қилишнинг оммавий усуллари: Метод. Тавсия /Тузувчи З. Бердиева. – Т., 1985. – 29 б.
10. Бекмуродов М. Социология асослари. – Т.: Фан, 1994. – 173 б.
11. Белянин В.П. Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя: Монография. – Москва: Генезис, 2006. – 320 с.
12. Бель Д. Постиндустриальное общество. В книге «Социологический словарь» /Пер. с англ. под ред. С.А.Ерофеева – Москва:Экономика, 2000. –С. 231-232.
13. Березов Б.М. Методика самостоятельной работы с книгой. – Киев, 1981. – 141 с.
14. Беруний Абу Райҳон. Танланган асарлар. Т.: Фан, 1965. Т.11 Ҳиндистон. – 537 б.
15. Болалар китобхонлигини ўрганишнинг форма ва методлари /Тузувчи Э.Йўлдошев. – Т., 1992. - 13 б.
16. Бола ҳуқуқлари тўғрисида конвенция. – Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий Маркази, 2005 й. 8-9 бетлар.

17. Бородина В.А. Развивающие уроки в начальной школе: акмеологический подход. Маленькая книжка о больших проблемах обучения чтению. – СПб.: Академ-Пресс, 2000. 52 с.
18. Бородина В.А., Бородин С.М. Учим... читать: Уроки динамического чтения. - Л.: Лениздат, 1985.- 192 с.
19. Бородина В.А. Психология чтения: Учебное пособие. - СПб.: СПбГАК, 1997. - 79 с.
20. Бинхем Р., Хэррисон К. Основы библиотечного дела /Пер. с англ.; Рос. Гос. Б-ка. Информкультура. – Москва, 1999. – 97 с.
21. Вебер М. Избранные произведения. – Москва: Прогресс, 1990. – 804 с.
22. Вормсбехер В.Ф., Кабин В.А. 100 страниц в час: Теория и практика динамического чтения и рациональной работы с книгой. – Кемерово, 1980. – 143 с.
23. Гегель. Сочинения., Т.7.- Москва: Мысль, 1978. – 219 с.
24. Гельвеций. Избранные сочинения. – Москва: Мысль, 1979. – 191с.
25. Гениева Е.Ю. Библиотека как центр межкультурной коммуникации. – Москва: «Российская политическая энциклопедия», 2007. – 208 с.
26. Гецов Г. Работа с книгой: рациональные приёмы. - Изд. 2-е, доп. - Москва: Книга, 1984. – 120 с.
27. Гецов Г. Как читать книги, журналы, газеты. - М.: Знание, 1989. – 144 с.
28. Гидденс Э. Социология. -Т.: Шарк, 2002. – 848 б.

29. Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науки. – Москва: Искусство, 1991. – 432 с.

30. Граник Г.Г., Бондаренко С.М., Концевая Л.А. Как учить школьников работать с учебником. - М.: Знание, 1987. - 80 с. - (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология»; №3).

31. Гуревич С.А. Организация чтения учащихся старших классов: Из опыта работы. – Москва: Просвещение, 1984. –206 с.

32. Давлетшин М.Г. Ёш психологияси ва педагогик психология. – Т.: Ўқитувчи, 1984. – 194 б.

33. Диоген Лаэретский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - 2-е изд. – Москва: Мысль, 1986. – 571 с.

34. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда.– Москва: Прогресс, 1990. – 572 с.

35. Ефросинина Л.А. Уроки чтения, слушания, внеклассного чтения и письма "Сфера". – 2001. – 128 с.

36. Жаҳон тарихи. Муаллифлар: М.Ф.Лафасов, Э.Х.Холиқов, М.Очилов. Академик лицейларнинг ижтимоий-гуманитар фанлар ва хорижий филология йўналишидаги тармоқ таълим стандарти ва чуқурлаштирилган фанлар ўқув дастурлари. Т. "Арнапринт"босмахонаси. 2005 йил.250-301-бетлар.

37. Жинкин Н.И. Язык – речь – творчество: (Избр. тр.) /Жинкин Н.И.; Сост. С.И.Гиндин; Ред. Г.Н.Шелогурова. – Москва: Лабиринт, 1998. – 364 с.

38. Жонматова Х. Абу Али ибн Сино таълим-тарбия тўғрисида. – Т.: Ўқитувчи, 1980. – 32 б.

39. Зайцев В.Н. Резервы обучения чтению. – Москва: Просвещение, 1991. – 32 с.
40. Зборовский Г.Е., Орлов Г.П. Социология. – Москва: Интерпракс, 1995. – 279 с.
41. Зиганов М.А. Как повысить культуру чтения. – М., 1996. – 96 с.
42. Зиновьев Н.Б. Формирование информационной культуры личности как составная часть нравственной культуры. – Москва, 2004.
43. Имом Исмоил ал-Бухорий. Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дурдоналари). – Т.: Ўзбекистон, 1990 – 196 б.
44. Ионин Л.Г. Социология культуры. 4-е изд. – Москва: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 427 с.
45. Искусство быть читателем: Кн. для учащихся. – Минск: Нар. асвета, 1987. – 215 с.: ил.
46. Исломов Э., Йўлдошев Э. Мактаб кутубхонаси ишини ташкил этиш. – Т.: Ўқитувчи, 1992. – 88 б.
47. История политических и правовых учений. Древний мир». – Москва: Наука, 1985. – 349 с.
48. История социологии: Учеб. пособие / Под общ. ред. А.Н.Елсукова и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Выш. шк., 1997. – 36-бет.
49. Йўлдошев Э. Кутубхонада болалар ўқиш маданиятини тарбиялаш. Ўқув қўлланма. – Т.: 1986. – 48 б.
50. Йўлдошев Э. Кутубхонада болалар ўқишига рахбарлик қилиш: Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – 128 б.
51. Камю А. Бунтующий человек. – Москва: 1990. – 415 с.

52. Каримова Р., Окилов К. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи. 10-синф учун дарслик. Т.: Шарқ.- 2004.
53. Каримова В.М. Ижтимоий психология асослари. – Т.: 1994. – 164 б.
54. Касимова А.Г. История библиотечного дела в Узбекистане. – Т.: Ўқитувчи, 1981. – 176 с.
55. Китобсиз уй - қуёшсиз кун /Тўплам нашрга тайёрловчи М.Муродов. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. – 166 б.
56. Коваленко А.П., Умаров А.А., Расулов М.М. Основы библиотековедения. – Т.: Изд-во Национальной библиотеки Узбекистана им. Алишера Навои, 2008. – 132 с.
57. Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи.– Т.: Ёзувчи, 1996.– 201 б.
58. Кормилицын А.И., М.М.Расулов, Давлатов С.Х. Кутубхонашунослик ишининг назарияси ва тарихи. –Т., 2003. – 65 б.
59. Краткий словарь по социологии /Под общ. ред. Д.М.Гвишиани, Н.И.Лапина. – Политиздат, 1989. – 144 с.
60. Кузьмин Е.И. Библиотечная Россия на рубеже тысячелетий. – Москва: Либерея, 1999. – 224 с.
61. Кутубхоналарнинг ахборот ресурсларини фан, таълим, маданият ва бизнес соҳаларида қўллаш. Конф. Материаллари, 10 – 16 октябрь, Т II. Самарқанд, 1999.- 39 б.
62. Культурное строительство в Туркестанский АССР (1917-1924 гг.). Сборник документов, т.1, С. 397-398.
63. Лезер Ф. Рациональное чтение: более быстрое и основательное. – Москва: 1980. – 155 с.

64. Леонтьев А.Н. Эволюция психики. – Москва:МПСИ, 1999. – 416 с.
65. Марк Блок. Апология истории или ремесло историка. М.: Наука, 1986.
66. Матжон Сафо. Китоб ўқишни биласизми?. – Т.: Ўқитувчи, 1993. – 140 б.
67. Махмудов М.Х., Абдураззоқова Г.С. Мактаб кутубхонаси ва ўқитувчиларга кутубхона хизмати кўрсатиш. – Т.: 1992. – 30 б.
68. Маънавият юлдузлари: (Марказий Осиёлик машҳур сиймолар, алломалар, адиблар) /Масъул муҳаррир: М.М.Хайруллаев. –Тўлдирилган қайта нашр. – Т. : Халқ мероси, 1999. - 396 б.
69. Маслоу А. Мотивация и личность (Motivation and Personality). – СПб.: Питер, 2003. – 352 с.
70. Махмудов Т. Авесто ҳақида. – Т.: Шарқ НМАК, 2000. – 38 б.
71. Мейман Э. Лекции по экспериментальной педагогике.-3-е изд.-Москва: Мир,1917. –262 с.
72. Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – 56 б.
73. Минг бир ҳадис /Масъул муҳар. А.Исмоил Махдум. – Т.: Мавороуннахр, 1998 . – 144 б.
74. Михайлова Л.И. Социология культуры: Учебное пособие. – 2-е изд. – Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2005. – 344 с.
75. Мунавваров А.К. Оила педагогикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1994. –112 б.

76. Мусурмонова О. Маънавий кадрятлар ва ёшлар тарбияси. –Т.: Ўқитувчи, 1996. – 192 б.

77. Навоий Алишер. Мукаммал асарлар тўплами / Тахрир ҳайъати: И.Султон, А.Қаюмов, Б.Назарова бошқ.; Масъул муҳаррир: М.Мирзааҳмедова. – Т. : Фан, 1998 - Т.14: Маҳбуб ул-қулуб. Муншаот. Вақфия. –Т.: 1998. - 303 б.

78. Навоий, Алишер. Мажолисун-нафоис. – Т.: Ғофур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1966. – Б.121-130.

79. Невский, В.А. Классификация психологической литературы в библиотеке / В.А. Невский // Предметы и методы современной психологии / Под ред. Л.С.Выготского. – М., 1929. – С. 21–24.

80. Николаева Л.А. Учись быть читателем: Старшекласснику о культуре работы с научной и научно-популярной книгой. – Изд. 2-е, изм. и доп. – М.: «Просвещение», 1982. – 192 с.

81. Охунжонов Э. Ватан кутубхоначилиги тарихи. – Т.: Адолат, 2004. 26-бет.

82. Перетерский И.С. «Дигесты Юстиниана». – Москва: Госюриздат. –1956. – 131 с.

83. Поварнин С.И. Как читать книги. – Москва: Книга, 1978. – 53 с.

84. Полозова Т.Д. Открытие мира. – Москва: Книга, 1979. – 25 с.

85. Проблемы социологии и психологии чтения. – Москва: Книга, 1975. – 197 с.

86. Работа с читателями. Учебник. Москва: Книга, 1981.

87. Рахимов С.Р. Психолого-педагогические взгляды Абу Али ибн Сины. – Т.: Ўқитувчи, 1979. – 168 с.

88. Рафиев А., Ғуломова Н. Она тили ва адабиёти. Касб-хунар коллежлари учун дарслик. “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. Тошкент. 2002.

89. Раҳматуллаев М.А. Информационные технологии в библиотеках .-Ташкент. Национальная библиотека Узбекистана им. А. Навои. 2003.- 272 с.

90. Раҳимова М., Йўлдошев Э. Камолот калити: Болалар ўқишига раҳбарлик қилишда оила, мактаб ва кутубхонанинг ҳамкорлиги ҳақида. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. – 56 б.

91. Рациональный способ запоминания текста: В помощь читателю/ Сост. В.А. Борисов.- Т.: Изд.-во Национальной библиотеки Узбекистана им. А.Навои, 2004.- 16 с.

92. Раҳматуллаев М.А., Умаров А.А. ва бошқ. Автоматлаштирилган кутубхона (Кутубхонашунослик ва ахборот тизимлари таълим йўналиши бўйича таҳсил олаётган талабалар учун ўқув қўлланма). – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. – Т.: 2003. – 266 б.

93. Раҳмонов Р., Файзиев Ф. Ёшлар дунёқараши шаклланишида тарихий онг ва тарихий хотира. Т.: Ўзбекистон, 2008. – 32 бет.

94. Роль книги и чтения в культурном развитии: Сб. материалов международного семинара ИФЛА, 22-24 мая 1984 г. /ГБЛ. – Москва: 1987. – 296 с.

95. Рубакин Н.А. Этюды о русской читающей публике / Избранное. Т. I. – Москва: Книга, 1975. – 223 с.

96. Рубакин Н.А. Письма к читателям о самообразовании / Избранное. –Т. II. – Москва: Книга, 1975. – 280 с.
97. Рубакин Н.А. Практика самообразования /Избранное. – Т. II. – Москва: Книга, 1975. С. 3 – 126
98. Садурская В.В. ва бошқалар. Болалар адабиётининг тавсифи ва системалаштирилиши / В.В.Садурская, З.А.Неъматова, М.А.Зупарова, М.А.Раҳимова. –Т.: Ўқитувчи, 1990. – 62 б.
99. Сальникова Т.П. Методика обучения чтению. –Москва: "Сфера", 2000. – 240 с.
100. Сергеев Б.Ф. Статья гением. –Л.: Лениздат, 1991. –219 с.
101. Сидоров А.А. Книга и жизнь. –Москва: Книга, 1972. – 49 с.
102. Словарь библиотечных терминов /Под ред. О.С.Чубарьяна. – Москва: Книга, 1976. – 224 с.
103. Смородинский М.Д., Маркова Ю.П. О культуре чтения: Что надо знать каждому. – Москва: 1984. – 88 с.
104. Содиқов Р., Усмонов Қ. Ўзбекистон тарихи. Тошкент. Академик лицей ва касб-хунар коллежлари учун дарслик. Шарк матбаа-нашриёт концерни. 2001 й.
105. Социально-психологические проблемы чтения. Вып. 2. Чтение в системе массовых коммуникаций. – ГБЛ. – Москва: 1977. – 76 с.
106. Социальный портрет молодежи Центральной Азии в аспекте обеспечения государственной и региональной безопасности. –Т.: 2002. – 94 с.

107. Социологические проблемы образования и воспитания: Сборн. Статей /Под ред. Р.Г.Гуровой. –Москва: Педагогика, 1973. – 208 с.

108. Социология: Словарь-справочник Т.2. – Москва: Наука, 1990. – 71–с.

109. Социология и психология чтения. – Москва: Книга, – 1979. – 231 с.

110. Столяров Ю. Библиотека: структурно-функциональный подход. – Москва: Книга. – 1981. – 255 с.

111. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев: Радянська школа, 1974 г. - 288 с.

112. Тараканов К.В. Системный анализ библиотечных процессов.-М.: МГИК, 1982.-80 с.

113. Таловов В.П. О читательской психологии и теоретических основах ее изучения: (Опыт анализа материалов отеч. лит.). – Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. – 77 с.

114. Тощенко Ж.Т. социология. Общий курс.2-е изд., доп. и перераб. – Москва: Прометей, Юрайт, 1999. – 512 с.

115. Туропов М.М. Развитие библиографического дела в Узбекистане 1852 - 1970/ ТашГИК. – Т., Фан, 1983. – 128 с.

116. Турсунов И., Норматов К. Ўзбекистон истиқлолининг беш йиллиги. – Т.: Ўқитувчи, 1995. – 102 б.

117. Уватов У. Донолардан сабоқлар. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. – 96 б.

118. Умаров А. Мафкура ва ёшлар: (Кутубхона ходимлари учун методик қўлланма) (хаммуаллифлар: М.А.Раҳматуллаев ва

бошқ.). – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2003. – 196 б.

119. Умаров А.А., Коваленко А.П. Психология читателя и чтения. – Т.: Изд-во Национальной библиотеки Узбекистана им. Алишера Навои, 2004. –137 с.

120. Умаров А. Мутолаа маданияти: шахс, жамият, тараққиёт. – Т.: Фан. 2004. – 194 б.

121. Усачева И.В., Ильясов И.И. Формирование учебно-исследовательской деятельности: Обучение чтению научного текста. – Москва: 1986. – 121 с.

122. Усманов Р. Одобрнома. – Т.: Ўқитувчи, 1985. – 80 б.

123. Фалсафа: комусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004. 147-бет.

124. Фитрат А. Оила ёки оила бошқариш тартиблари / Масъул муҳар. Д.А.Алимова. Тарж: Ш.Воҳидова. – Т.: Маънавият, 1998. – 112 б.

125. Форобий Абу Наср. Фозил шаҳар одамлари. – Т.: Мерос., 1990. – 224 б.

126. Фролов С.С. Социология: Учебник. – Москва: Гардарики, 2000 – 344 с.

127. Фромм Э. Душа человека/ Пер. – Москва: Республика.- 1992. –430 с.

128. Фруммин И.М. Библиотечное дело, организация и управление.-М.:Книга, 1980.-272 с.

129. Хайруллаев М.М. Форобий: Эпоха и учение. – Т.: Узбекистан. 1975. – 352 с.

130. Холматов А. Ўқувчилар тарбиясида мактаб, оила ва жамоатчилик ҳамкорлиги. – Т.: Ўзбекистон, 1977. – 32 б.
131. Холбеков А., Идилов У. Социология. Луғат. Т.: Ибн Сино, 1999.
132. Читающая Россия: мифы и реальность / Сб. ст. по пробл. чтения. – Москва: Либерия, 1997. – 200 с.
133. Чубарьян О. С. Общее библиотековедение / 2 изд. – Москва: 1968. – 296 с.
134. Чурбанов В.Б. «Непризнанные гении»: Социол. заметки о юношестве. – Москва: Молодая гвардия, 1977. – 175 с.
135. Чубарьян О.С. Человек и книга. - М.: Наука, 1978.-107 с.
136. Шадриков В.Д. Введение в психологию. Мотивация поведения. Москва: Логос, 2001. – 136 с
137. Юсупов Э., Исмоилов Ф. Инсон одоби билан. – Т.: Ўзбекистон, 1983. – 175 б.
138. Юсупов Э., Исмоилов Ф. Инсон баркамоллиги. – Т.: Ўзбекистон, 1989. – 240 б.
139. Юсупов Э. Ёшларнинг маънавий камолоти. – Т.: Ўзбекистон, 1995. – 32 б.
140. Ўзбекистоннинг янги тарихи /Тузувчилар: Ҳ.Содиқов, Р.Шамсутдинов, П.Равшанов ва бошқ. – Т.: Шарқ, 2000. – 253 .
141. Ўқувчиларни ахлоқий тарбиялашда мактаб кутубхонаси ишини такомиллаштиришнинг форма ва методлари: Метод. тавсиялар /Тузувчилар: М.А.Иноғомова, О.Мусурмонова. – Т., 1982. – 31 б.
142. Куръони Карим. /Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. – Т.: Чулпон, 1992. – 672 б.

143. Ғозиев Э. Тафаккур психологияси. – Т.: Ўқитувчи, 1990. –184 б.

144. Ҳусанхўжаев И. Алишер Навоий таълим-тарбия ҳақида. – Т.: Ўрта ва олий мактаб, 1963. – 140 б.

Диссертация ва авторефератлар

1. Киселев Н.Н. Информационная потребность как фактор социализации личности: Дис... канд. социол. наук /Сибирская Государственная академия телекоммуникации и информатики. - Новосибирск, 1998.- 139 с.

2. Менчикова Л.И. Формирование и духовное развитие личности в специализированных учебных заведениях: Дис... канд. социол. наук /Башкирский государственный университет.- Уфа, 2003.- 163 с.

3. Савенков А.А. Социализация студентов средних специальных учебных заведений в социокультурных условиях современной России: Дис... канд. социол. наук /Курский государственный технический университет . -Курск, 2004.- 149 с.

4. Селиверстова Н.А. Книжные культуры постсоветских обществ: специфика социокультурного взаимодействия посредством книги: Дис... докт. социол. наук /Московский гуманитарный университет.- Москва, 2004.- 322 с.

5. Титаренко Л.Г. Технократическое сознание (теоретико-методологический аспект): Дис... в форме научн. докл. на соиск. уч. степ. докт. социол. наук. – Минск, 1992. – 51 с.

6. Умаров А.О. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли: Дис...

социол. фан д-ри. /Ўз Р Маданият ишлари вазирлиги, ТДМИ. – Т., 2005 – 274 б.

7. Юмашева Н.Д. Чтение как практики культурного воспроизводства в студенческой среде: Автореф. дис... канд. социол. наук. Москва, 2008. 20 с.

8. Ганиева Б.И. Кутубхоналарда болалар ўқиш маданиятини тарбиялашнинг педагогик имкониятлари: Пед-ка ф. номзоди илмий даражасини олиш у-н тайёрланган дис... автореферати /Низомий ном. ТДПУ. – Т., 2008 – 22 б.

9. Горева Г.Н. Биографический метод изучения читателей: Автореф. дис... на соиск. учен. степ. канд. пед. наук /ЛГИК. – Л., 1976 – 15 с.

10. Умаров А.О. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли: Социология фан д-ри. дис... автореф. /ЎзМУ. – Т., 2005 – 56 б.

Мақолалар

1. Алимов С. Кутубхоналарда ишлаш: (Синфдан ташқари ишлар) // Бошланғич таълим.- 1993.- №11-12.- Б. 7-8

2. Ашаренкова Н.Г. Формирование у старшеклассников готовности к самообразовательному чтению // Сов. библиотековедение. – 1983.- №1 - С. 76-87.

3. Афанасьев М.Д. Проблема распространенности чтения в социологических исследованиях // Сов.библиотековедение. – 1976.- №5. - С.39-48.

4. Афанасьев М.Д. Отношение читателя к библиотеке как предмет исследования. // Сов.библиотекосведение. - 1981, №6, - С.45-52.
5. Афанасьев М.Д., Родионов В.П. Работа библиотек в оценке читателей. // Сов.библиотекосведение. - 1996.- №3. - С.36-44.
6. Балашова Л.А. Формирование интереса к поэзии у старших подростков // Сов.библиотекосведение. - 1989.- №1. - С. 50-56.
7. Баренбаум И.Е. История читателя как социологическая и книговедческая проблема //История русского читателя. - Л., 1973. - Вып. 1. - С. 5-19.
8. Беляева Л.И. К вопросу о типологии читателей //Проблемы социологии и психологии чтения.- Москва: 1975. - С.143-161.
9. Библиотеки и современное общество //Матер. межд. научн. конф., посвященной 200-летию основания РНБ. - СПб., Изд-во РНБ, 1996. - С. 221.
10. Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. Материалы конференции. Т.2. Крым, Украина, 5-13 июня, 1999. С. 408.
11. Борисов В. А. Читательский клуб в Национальной библиотеке Узбекистана // Интернет и библиотечно-информационные ресурсы в науке, культуре, образовании и бизнесе: Материалы III международной конференции "Central Asia 2004".-Т.: Национальная библиотека Узбекистана им. А.Навои, 2004.-С. 192-197.

12. Бородина В.А. Читательская деятельность: теоретический аспект. //Психология чтения и проблемы типологии читателей. -Л., 1984. -С. 9.
13. Бородина В. Как стать гроссмейстером чтения? // Библиотечное дело.-2004.-№4(16).-С.27-28.
14. Бутенко И.А. Подростки: чтение и использование компьютера // Социологические исследование – 2001 .- № 12.- С. 84 – 91.
15. Вот так юбилей: (30 лет Респ.дет.б-ке) //Молодёжь Узбекистана.- 1995.- 10 февр.
16. Губина Е.В., Решетникова О.В. Пути оптимизации общения библиотекаря с читателями //Тезисы докладов и сообщений по итогам НИР ГБЛ за 1989 г. – Москва: 1990. – С.54-46.
17. Добрынина Н.Е., Лебедева А.И. Программа комплексного исследования читателей-детей и подростков //Сов. библиотековедение.- 1989.- №5.- С. 59-63.
18. Доул Дж. Тактика осады и взятия учебника.// Первое сентября. - 2001. - 11,13 февр. Прил. «Школа для учителя». - С. 2.
19. Е.Елачич. Основные задачи детского чтения// Методика преподавания литературы: Хрестоматия-практикум. Автор-составитель Б.А.Ланин. –М.: Изд.центр «Академия», 2003.-С 54-55.
20. Зиёев С.А., Розикова Ё.М. Ёшларнинг маънавий тарбиясида мактаб кутубхонасининг ўрни //Республика илмий педагогика кутубхонасининг 60 йиллиги (1934-1994 йиллар): Илмий-амалий анжуман тезислари.- Т., 1994.- Б. 33-34.
21. Иззатуллаева Д. Китобга ҳавас уйғотиб //Тошкент ҳақиқати.- 1990.- 13 нояб.

22. Йўлдошев Э. Кутубхона фондининг баъзи муаммолари //Гулистон.- 1994.- №4.-Б. 19.

23. Кабачек О.Л. Изучение читательского развития младших подростков //Сов.библиотекосведение.- 1990.- №3.- С. 29-36.

24. Каримбеков К. Маънавият кошонаси: (Ўзбекистонда кутубхоналар фаолиятини замон талаблари даражасига кўтариш хусусида) /К.Каримбеков, А.Қирғизбоев, М.Аҳмедов// Маърифат.- 1977.- 2 авг

25. Кветковский Е.В. Литературное произведение в нравственно-эстетическом воспитании учащихся // Сов.педагогика. – 1982.- №1. - С.41-44.

26. Крук Н.Формирование информационной культуры школьников как неотъемлемая составная часть учебной деятельности. // «Школьная библиотека», №8, 2001. 17-стр.

27. Кутепова Т. Как сохранить учебник: (Из опыта работы б-ки шк.№204 Хамзин. р-на г.Ташкента)//Учитель Узбекистана.- 1994. - 24-30 авг.

28. Левина О.И. В содружестве с учителями: (О совместной работе библиотеки и школы по воспитанию культуры чтения у школьников)//В помощь детским и школьным библиотекам. 1980: Сб. метод. и библиогр. Материалов.- Москва: 1980.- С.56-65.

29. Лебедова А.И. О повышении эффективности массовых форм руководства детским чтением в библиотеках // Актуальные вопросы библиотечной работы. Теория и практике. Сб. - Москва: Книжная палата, 1985. - С. 90-98.

30. Маслова О.М. Некоторые аспекты формирования системы показателей в социологических исследованиях читательской аудитории //Социология и психология чтения. – 1979. – С. 74-101.
31. Мадаева Ш.О. Ёшлар дунёқарашининг шаклланишида динийлик ва дунёвийлик масалалари //Шарқшунослик.- Т.: 2005.- №2.- Б. 134-141.
32. Маслова О.М. К вопросу о разработке комплексной классификации читателей // Сов.библиотекосведение. – 1978.- №1. - С.32-44.
33. Мехиа М. Для справедливого и эгалитарного общества. //Библиотека.- 1993.- №2.- С. 7.
34. Мусурмонова О. Оила жамият пойдевори //Жамият ва бошқарув.- №3-4.- 1999. – Б.28.
35. Муҳаммад Саъид. Адаб ва тарбия //«Ойина» (1914-1915 й.), тўпл. Т.:Академия, 2001. – Б.22-24.
36. Назирова И. Сколько лет живут учебники: (О шк.биб-к Хазин.р-на г. Ташкента)//Учитель Узбекистана. -1997.-15 янв.
37. Нишонова С. Маърифий меросимизда баркамол инсон тарбияси //Халқ таълими.- 1997. - №2. - Б. 36-38.
38. Олзоева К.Г. О культуре чтения и массовой культуре. //Библиотекосведение. – 2000. - №4. – С.67 – 68.
39. Отамуратов С. «Авесто» - бебаҳо меросимиз //Жамият ва бошқарув.- 2001- №3. – Б.37.
40. Полозова Т.Д. Руководить чтением – формировать личность //Сов.педагогика.- 1985.- №2.- С. 57-63.
41. Попова Т.С. Библиографическое информирование школьников // Актуальные вопросы библиотечной

работы. Теория и практика. Сб.статей - Москва: Книжная палата, 1988. - С. 62-69.

42. Потоцкая Л. Что читают дети // Слово.-1990.- №1.-С. 13-15.

43. Прилишь И.А. Эстетическое воспитание белорусских школьников // Сов.библиотекосведение. – 1988. - С. 27-30.

44. Психологические проблемы чтения //Сб. научн. тр. – Л.: Ленинградский институт культуры, 1980. – С.172 .

45. Ражабов Н. Бола бошидан ... [«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг бажарилиши хусусида] // Мулоқот. - 1999. - №6 - Б. 30-34.

46. Расулов М., Рўзиева Н. Кутубхоначилик - жушқин куч // Иқтисод ва ҳисобот. - 1997. - №4. - Б. 78-79.

47. Ратнер Р.Если работать сообща: (О работе централиз. шк. систем, Ферган. обл.) //Учитель Узбекистана.- 1996.-12 июня.

48. Реализация национальных целей образования через библиотечное обслуживание //Библиотекарь.- 1993.- №11-12.- С. 41-43.

49. Ризо Ш. Маърифатпарварликдан маърифатчиликка //Тафаккур.- 1995.- № 1.- Б.74 -79.

50. Ринг К. Чтение в информационном обществе //Читающая Россия: мифы и реальность. Сб. ст. по пробл. чтения. – Москва: Либерия, 1997. - С.178-183.

51. Розикова Ё. Кутубхона - нурхона //Ўзбекистон адабиёти ва санъати. - 1995. - 7 июль.

52. Розикова Ё. Мактаб кутубхонаси ва маънавий тарбия //Ўзбекистон маданиятининг долзарб муаммолари: Ин-т проф.-

Ўқитувчиларининг XX-илмий назарий анжуманининг қисқа баён-тезислари тўплами.- Т., 1994.- Б.40.

53. Розикова Ё. Мутолаа сирини биласизми?//Тошкент окшоми.- 1994.- 17 июнь.

54. Розикова Ё. Эзгулик туйғуси //Нафосат.- 1993.-№1.- Тошкент Давлат маданият институти нашри.

55. Саъдий, Маҳмуд. Мутолаа санъати //Ўзбекистон адабиёти ва санъати.- 2003.- 26 декабрь.

56. Саъдий, Маҳмуд. Боланг ўзингдан яхши бўлсин (Тарбия ҳақида икки оғиз сўз) //Маърифат.- 2004.- 14 июль.

57. Садурская В.В. О роли детской библиотеки в формировании познавательных интересов подростков средствами справочной литературы //Библиотеки Узбекистана: Сб.статей по теории и практике библиотечного дела.- Т., 1981.- Вып.11.- С.118-128.

58. Самохина М.М. Зеркало социальных перемен //Читающая Россия.- Москва: Либерия, 1997. –С.54.

59. Самохина М.М. Динамика библиотечного спроса и библиотечного поведения юношества как отражение социокультурных перемен: Конец 60-х – середина 90-х гг. //Библиотека в контексте истории. – Москва, 1997. – С. 81–95.

1 Самохина М.М. Кто и что сегодня читает и зачем им это нужно //Новое лит. обозрение.-2001.-№ 5(51).-С. 327-340.

60. Сикорский Н.М. Книга и наука о книге //В сб. «Книга. Исследования и материалы». Сб № 11.- Москва: 1965.

61. Стельмах В.Д. Социология чтения: реальное и желаемое. // В сб.: Книга и чтение в зеркале социологии.– Москва: Кн. палата, 1990. – С.7-14.
62. Тубельская Г.Н. Воспитание юных читателей с помощью телевизионных передач //Сов.библиотекосведение.- 1990.- №4.- С. 68-74.
63. Тубельская Г.Н. Роль игры в повышении эффективности руководства чтением подростков // Актуальные вопросы библиотечной работы. Теория и практика. Сб. - Москва: Книжная палата, 1989. - С. 114-120.
64. Умаров А.О., Бекмуродов М.Б. Ўзгараётган давр ва кутубхона тақдири. // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. 2003. №2. Б.99-103.
65. Умаров А.О. Китоб ва китобхон: анъаналар ва янгиликлар. // Соғлом авлод учун. 2003. № 11. Б.16-20.
66. Умаров А.О. Мутолаа маданияти – тараққиёт омили. // 2003 йил бетгерхонлиги: «Кутубхона устуворлиги» давра суҳбати материаллари. Т., 2003. Б.14-22.
67. Умаров А. Кутубхона фаолияти ва мутолаа маданияти. // Жамият ва бошқарув. 2004. №1. Б.14-18.
68. Умаров А. Китоб тақдири – инсоният тақдири // «Жамият ва бошқарув» № 6, 2004.- Б.14-18.
69. Фонотов Г.П. Нас окружают тексты.// Библиотека.- 2003. - №5.- С. 67-69
70. Хўжамуродов И. Истиклол ва маънавият: Ижтимоий онг, дунёқараш. Ёшлар // Ёшлик. - 1999. - №4 - Б. 1-2.

71. Қаландарова Г. Кутубхона - иккинчи уй // Гулистон. - 1999. - №3. - Б. 35.

72. Қаюмхўжаева Ё.М. Таълим жараёнидаги муҳим восита // Маърифат. - 2000. - 23 дек.

Халқаро интернет тармоғи саҳифалари

6.1. www.library.ru

6.2 [mailto: margarita@library.ru](mailto:margarita@library.ru)

6.3 <http://1001.ru/arc/1september/issue340/>

6.4 <http://blog.shikate.ru/724/sociologiva-chteniva/>

ИЛОВАЛАР

1-илова

Академик лицей ва касб-хунар коллежларида мутолаа маданиятини ўрганишга доир социологик тадқиқот дастури

Муаммонинг қўйилиши. Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигига эришгач, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожининг ҳамма жабҳаларини, шу жумладан таълим тизимини ислоҳ қилишни тараққиётнинг муҳим омили сифатида белгилади. Давлатнинг таълим соҳасидаги сиёсати унинг устиворлигини таъминлашга қаратилган бўлиб, у бевосита Ислом Каримов номи билан боғлиқ «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ни қабул қилишга олиб келди. Кадрлар тайёрлаш миллий модели чуқур таҳлилий, концептуал модел бўлиб, юртимиз таълим амалиётида тўпланган амалий тажрибалар, ривожланган демократик мамлакатлар ютуқларига таянган ҳолда ишлаб чиқилган.

Мазкур моделнинг муҳим бўғини шубҳасиз ўрта-махсус, касб-хунар таълимидир. Касб ва хунар тарихда ҳам, ҳозирда ҳам инсоннинг тирикчилик манбаини ташкил этиб келган, инсоний жамиятнинг интеллектуал ривожланишини амалиётга татбиқини таъминлаган. Ислохотларнинг бугунги кундаги аҳволи ва тақдири кўп жиҳатдан кадрларга, уларнинг салоҳиятига боғлиқлигига Президентимиз эътиборни қаратиб, «Фақатгина чинакам маърифатли одам инсон кадрини, миллат кадриятларини, бир сўз билан айтганда, ўзлигини англаш, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб обрўли ўрин эгаллаши учун фидоийлик билан курашиши мумкин» - дейди. Маърифатли инсонларни

вояга етказиш уларда мутолаа маданиятини таркиб топтиришни ҳам талаб этади.

Бироқ академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида ушбу масалага, яъни мутолаа маданиятини таркиб топтиришга етарли эътибор қаратилмаяпти. Ваҳоланки, мутолаа интенсивлигини ошириш билимли, маърифатли инсонларни тарбиялашнинг муҳим шarti, бунга эса, мутолаа маданиятини шакллантирмасдан эришиб бўлмайди.

1. Ўрта-махсус таълим тизимида мутолаа маданиятини шакллантир жараёнини тизимий ўрганиш, мавжуд ҳолатнинг келиб чиқиши, мавжудлиги ва ривожланиш истиқболларини таҳлил қилиш, хорижий тажрибани қўллаш имкониятларини кўриб чиқиш ва бунда миллий ўзига хосликларни эътиборга олишни талаб этади

2. Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари.

Тадқиқотнинг мақсади – академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларида мутолаа маданиятини шакллантириш омил ва воситаларини тизимий тадқиқ этиш ҳамда мутолаа жараёнларини оптималлаштиришни илмий назарий жиҳатдан таҳлил этишдан иборат.

Мазкур мақсадларни амалга ошириш учун диссертант қуйидаги **вазифаларни** белгилади:

◆ академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида мутолаа жараёнларини замонавий социологик назариялар асосида таҳлил қилиш;

◆ ўрта махсус таълим муассасаларида маърифий-интеллектуал омиллар орқали баркамол авлодни шакллантириш жараёнининг ташкил этилганлик ҳолати ва мутолаа жараёнининг илмий-назарий имкониятларини оптималлаштириш услубларини ишлаб чиқиш;

◆ Ўрта махсус таълим муассасаларида мутолаа маданиятини шакллантириш омиллари, унинг таркиби, ташкилий элементлари, педагогик, психологик ҳамда мотивацион жиҳатларини илмий-назарий таҳлил этиш;

◆ Ўрта махсус таълим муассасаларида мутолаа жараёнларини ташкил этиш ва бошқаришнинг асосий муассасаси бўлмиш ахборот-ресурс марказлари (АРМ) ишини шакллантиришнинг оптимал йўллари аниқлаш, АРМларда янги ахборот технологияларини қўллаш имкониятларини таҳлил этиш;

◆ Ўзбекистонда, хусусан, ўрта махсус, касб ҳунар таълими тизимида китоб мутолааси тамойилларини, ривожланиш динамикасининг ўзига хос жиҳатларини илмий социологик таҳлил этиш;

◆ Ўрта махсус таълим муассасаларида ўқувчи-ёшлар мутолаа жараёнларини ташкил этиш борасида мавжуд муаммоларни ва ишга солинмаётган имкониятларни аниқлаш ҳамда булар юзасидан тегишли тавсиялар бериш.

Тадқиқот объекти: академик лицей ва касб-ҳунар коллежларининг ўқувчи-ёшлари.

Тадқиқотнинг предмети академик лицей ва касб-ҳунар коллежларининг ўқувчи-ёшларида мутолаа маданиятини шакллантириш жараёнлари.

Тадқиқотнинг назарий таҳлили ва асосий тушунчалари.

Тадқиқ этилаётган мавзу бир қатор фанлар кесимида жойлашган бўлиб, уни тўлиқ ёритиш кутубхонашунослик, социология, психология, педагогика, маданиятшунослик соҳаларида эришилган илмий ютуқларни қиёсий таҳлилий ўрганишни талаб этади. Шу боисдан,

бевосита кутубхоначилик, шу жумладан таълим муассасалари кутубхоналари муаммоларини ҳам ўрганишга бағишланган кутубхонашунослик, тадқиқот объектдан келиб чиққан ҳолда, ўсмир-ёшлар психологияси ҳамда ижтимоий жараёнларнинг узвий бугини сифатида социология фани доирасида ўрганилган адабиётлар таҳлил қилиниши лозим.

Китобхонлик, унинг афзалликлари, оилада мутолаа маданиятини таркиб топтириш масалалари улуғ мутафаккирларимиз Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Абдурауф Фитрат, Абдулла Авлоний ва бошқаларнинг асарларида ёритилган.

Маълумки, замонавий илм-фанда мутолаа тушунчаси орқали нафақат китоб ёки бошқа нашр маҳсулотларини ўқиш жараёнини, шунингдек, *турли ахборот манбаларидан ахборотни ўзлаштириш жараёнлари* ҳам англашмоқда. Бу нуқтаи назардан олиб қараганда, ўзбек халқида мутолаага интилиш доимо юқори бўлиб келган дейиш мумкин. Чунки, аҳолининг саводхонлик даражаси анча паст бўлган даврларда ҳам, одамларнинг бир жойга тўпланиб, турли китобларни биргаликда ўқиш, ёддан шеърхонлик, ғазалхонлик ёки маснавийхонлик, дostonхонлик кечалари, баҳру-байт айтишувлари уюштириб турганликларини ўзига хос мутолаа жараёни дейиш мумкин.

XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб чор Россияси томонидан Туркистоннинг босиб олинishi натижасида халқимиз мансуб бўлган ижтимоий-сиёсий, кейинчалик ижтимоий-маданий макон кенгайиб кетди ва метрополиядаги маданий ўзгаришларнинг таъсири аста-секин Ўрта Осиёда ҳам сезила бошлади.

XIX асрнинг ўрталарига келиб, Россияда мутолаага қизиқиш ошганлиги кузатилади. Битта саводхон одам атрофида кўплаб кишилар тўпланиб, китобхонлик қилишлар, мустикал равишда ва сиртдан китоб ўқишни ўрганиш жараёнлари тезлашиб кетди. Бу жараёнга албатта рус маърифатпарварлари ҳам ўз ҳиссаларини қўшган эдилар. Бундай мутафаккирлар сирасига Л.Толстой, Н.Корф, Х.Алчевская, Н.А.Рубакин ва бошқаларни мисол қилиш мумкин.

Чор Россияси даврида, кейинчалик собиқ шўролар даврида китобхонларни ҳамда уларнинг таркибий тузилмасини, бевосита китобхонлик ишларининг таҳлили, мутолаа маданиятининг шаклланиш тенденциялари, ўқиш ва манбаларни ўзлаштириш самарадорлиги масалалари тадқиқига бағишланган Н.А.Рубакин, Н.М.Сикорский, О.С.Чубарьян, Ю.С.Зубов ва бошқаларнинг ишлари юзага келди.

Собиқ шўролар даврида бутун мамлакат миқёсида социологиянинг кам тараққий этганлиги натижасида, шунингдек бизнинг республикамызга паст назар билан қараш, мафкуравий тазйиқлар оқибатида мутолаа жараёнларини социологик ўрганиш ва китобхон психологияси, социологияси каби масалаларни кенг тадқиқ этиш амалга оширилмади. Шунга қарамасдан мамлакатимизда ва хорижда бир қанча илмий ишлар мавжудки, улар тадқиқотчи томонидан ўрганилаётган мавзуга бевосита бўлмасада, билвосита боғлиқ бўлганлиги боис эътиборга лойиқдир. Хусусан, мазкур тадқиқотлар ўрганилаётган муаммони тадқиқ этишда методологик ҳамда умумназарий масалаларнинг илмий асосланган ечимларини илгари суришлари билан ҳам қимматлидир. Кутубхонашунослик ва библиографияшунослик бўйича Айзенберг А.Я., Ванеев А., Карташов Н.С., Столяров Ю.Н., Қосимова О.Ф., Йўлдошев Э.Ю., Охунжонов Э.О.,

Раҳимова М.А., Шамсиев Ш.М., Туропов М.М. ва бошқаларнинг асарлари шулар жумласидандир. Ўзбекистонда эса, китоб мутолаа-сининг социологик масалалари биринчи бўлиб, А.А.Умаровнинг илмий ишларида махсус тадқиқот объекти сифатида ўрганиб чиқилди. Б.И.Ғаниева эса, мутолаа маданиятини тарбиялашнинг педагогик имкониятларини тадқиқ этди.

Бугунги кунда шахс камолотида мутолаанинг тутган ўрни ва айниқса ўрта-махсус таълим тизимида баркамол авлодни шакллантириш масалаларини тадқиқ этишга бағишланган илмий тадқиқот ишлари россиялик социологлар томонидан кўплаб амалга оширилмоқда. Хусусан, Н.Н.Киселев ахборотга бўлган эҳтиёжни шахс ижтимоийлашувининг муҳим омили сифатида тадқиқ этган.

1. Муаммонинг системали таҳлили.

2. Шахсда мутолаа маданиятини шакллантириш жараёни жуда кенг қамровли тизим бўлиб, мазкур тизимни кўриб чиқиш бизнинг тадқиқотимизда муҳим аҳамият касб этади. «Мутолаа маданияти» ҳодисасида «мутолаа» тушунчаси муҳим аҳамият касб этади. Мутолаа – бу фаолиятнинг билиш, ўрганиш, илм олиш ҳодисасидир. Бунинг замирида фаоллик, мақсад сари йўналтирилган, ўқиш ва ижтимоий субъектнинг турли эҳтиёжларига қараб матндаги маълумотларни эгаллаши ётади. Ушбу маълумотлар турли муассасалар, ижтимоий институтлар томонидан тақдим этилади. Оила, таълим муассасалари, ОАВ ва ҳоказолар шахснинг маълумот олишга бўлган эҳтиёжини қондирувчи муассасалар сирасига қиради ҳамда муолаа маданиятини шакллантирувчи тизимнинг элементлари ҳисобланади. Мазкур тизимда муҳим аҳамият касб этувчи ижтимоий институтлардан бири – бугунг кунда АРМ (ахборот-ресурс маркази) ҳамда АКМ (ахборот-кутубхона

маркази) деб номланаётган кутубхоналардир. Кутубхоначиликда тизимли ёндашувни қўллаш кутубхоначи ва китобхон фаолияти жараёнлари, ахборот, архитектуравий режалаштириш, техник база ҳамда кутубхона маънавий муҳитининг ўзаро алоқадорлиги ва бирлигини ёритиш имконини беради. Шу билан бирга, бу ўринда «кутубхона хизмати» ҳамда «китобхонларга хизмат кўрсатиш» тушунчаларини фарқлаш лозим бўлади. Кутубхона хизмати – кутубхоналарнинг нашр маҳсулотлари ва бошқа ҳужжатларни ёки уларнинг нусхаларини тарғиб қилиш ва тарқатиш, уларни танлаш ва фойдаланишга қўмаклашиш борасидаги фаолиятидир. Тадқиқотлар давомида юқорида келтирилган ҳолатлар кенг ўрганилиши талаб этилади.

3. Башорат

4. Ижтимоий маданий ҳолатдаги ҳамда аҳоли турмуш тарзидаги ўзгаришлар XX аср охирида мутулаанинг асосий вазифаларининг ҳам ўзгаришига, уларнинг: ахборот бериш, ўргатиш ва рекреатив функцияларга айланишига олиб келди. Шу боисдан, мутулаа жараёнларини янгича ёндашувлар, хусусан социологияда кенг тараққий этган тизимли ёндашув асосида ўрганиш муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Хусусан, Ўзбекистонда яратилаётган сифат жиҳатидан янги - ўрта махсус, касб-ҳунар таълим тизимида ўқувчи-ёшларнинг мутулааси ҳодисасини тадқиқ этишда тизимли ёндашувни қўллаш мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари тизимида ўқувчи-ёшларнинг мутулаа маданиятини ўстириш бўйича қуйидаги мулоҳазаларни илгари суриш мумкин:

- ўсмирлар тарбиясига масъул ижтимоий институтлар – оила, таълим муассасаси ва бошқа масъул органлар уларнинг китобхонлик

маданиятини мақсадли ва режали равишда шакллантириб бормаяптилар;

- янги ташкил этилаётган ахборот-ресурс марказларида электрон хужжатларнинг фойдали жиҳатлари билан бирга айрим муаммоли жиҳатлари ҳам мавжуд;

- ўрта махсус таълим муассасалари АРМларида замонавий автоматлаштирилган қидириш тизимлари ва электрон каталогларини ўрнатиш ва ўқувчи-ёшларда улардан фойдаланиш малакасини шакллантириш лозим;

- ахборот олиш маданияти мутолаа учун китоб (электрон матн) топиш, танлашдан тортиб то уни ўқиб ўзи учун билим ёки эстетик завқ олишгача ва китобга баҳо берган ҳолда уни бошқаларга тарғиб қилишгача бўлган жараёнлардаги хатти-харкатлар маданиятини ифода этишини эъиборга олган ҳолда, ўрта махсус таълим тизими ўқувчи-ёшларида мутолаа маданияти даражасини ўрганиш лозим;

- ўрта-махсус таълим муассасалари ўқувчиларини ахборот-ресурс марказларига жалб қилишнинг янги шакл ва усулларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш керак.

СЎРОВ БАРАҚАСИ

Талабаларни ахборотларга бўлган талабларни аниқлаш ва кутубхоналар томонидан кўрсатиладиган хизматларнинг турларини ва уларни сифатини ошириш мақсадида ўтказилаётган ушбу сўровда иштирок этишингизни сўраймиз

II СЎРОВНОМАНИ ТЎЛДИРИШ ТАРТИБИ

III САВОЛНИ ВА УНГА МОС КЕЛИШ ЭЎТИМОЛИ БЎЛГАН

ЖАВОБ ВАРИАНТЛАРИНИ ЎҚИҢГ. СИЗНИ ҚАРАШИНГИЗГА МОС КЕЛАДИГАН ЖАВОБ ВАРИАНТИНИ ДОИРАГА ОЛИҢГ ЁКИ ЎЗИНГИЗНИ ЖАВОБ ВАРИАНТИНГИЗНИ ЁЗИҢГ.

Ушбу сўровнома учун жавоблар ҳаққоний бўлиши жуда ҳам зарур. Сиз ўз исми шарифингизни кўрсатмаслигингиз мумкин, лекин, қолган ўзингиз ҳақидаги маълумотларни иложи борича тўлиқ беришингизни сўраймиз. Чунки, олий ўқув юрти, ўқув босқичлари, жинсингиз, қайси тилда ўқишингиз ва бошқа маълумотлар сўровнома учун муҳим аҳамиятга эга.

Марҳамат қилиб қуйидаги саволларга жавоб берсангиз:

(Илтимос, тўғри жавоблардаги рақамларни доирага олинг ёки етишмаганини ёзиб қўйинг).

1. Сиз қайси олий ўқув юртида ўқийсиз?	1.1.	
2. Жинсингиз	2.1. Эркак	2.2. Аёл
3. Таълим тили	3.1. Ўзбек тили тили	3.2. Рус 3.3. Бошқа тил (кўрсатинг)
4. Бўлғуси бакалавр	4.1. 1-курс	4.2. 2 - курс 4.3. 3-курс
5. Магистрант	5.1. 1-курс	5.2. 2-курс 5.3. 3-курс

1. Сиз китоб ва бошқа ахборот манбаларига қандай мақсадда мурожаат қиласиз?

(Унг томонда ажратилган жойга жавоб рақамларини, ўзингиз учун энг муҳимидан бошлаб, кўрсатиб ўтишингизни сўраймиз, масалан, таълим олиш энг муҳим бўлса унга 6, мустақил таълим 5, бўш вақт, дам олиш 3 бўлиши мумкин ва ҳ.к.з.)

1. Таълим олиш учун	
2. Касбий фаолият учун (Агар Сиз ишлаётган бўлсангиз)	
3. Мустақил таълим учун	
4. Амалий маслаҳатлар олиш учун	
5. Бўш вақт, дам олиш, хобби (қизиққан нарсаси) учун	
6. Бошқа мақсад учун (илтимос кўрсатиб ўтинг)	

2. Махсус адабиётлардан ташқари қандай адабиётларни ўқишни ёқтирасиз?

(Илтимос, Сиз учун аҳамиятли бўлган жавобларни кўрсатинг)

ўзбек мумтоз адабиётини

рус мумтоз адабиётини

чет эл мумтоз адабиётини

замонавий ўзбек ёзувчиларининг асарларини

замонавий рус ёзувчиларининг асарларини

замонавий чет эл ёзувчиларининг асарларини

тарихий романларни

мемуарлар, машхур кишилар ҳақидаги асарларни

саргузашт асарларни

дедетивларни
шеърий асарлар
севги-мухаббат ҳақида романлар
фантастик асарлар

илмий-оммабоп нашрлар:

гуманитар мавзудаги
ижтимоий мавзудаги
техника характеридаги
аниқ фанлар бўйича
табiiй фанлар бўйича
бошқалар (номини кўрсатинг) _____

**3. Қуйидаги ҳолатлар бўйича ахборотга бўлган талабингизни
қондирилишини кўрсатиб ўтинг**

(Ҳар бир ҳолатга 100 фоиздан келиб чиққан ҳолда жавоб беринг)

ўқиш учун%
дам олиш учун%
қизикқан нарсалар учун%
кўнгил учун.....%
мустақил таълим учун.....%
бошқа ҳолатлар (кўрсатинг) _____%

**4. Сизнингча кутубхонада қайси фанлар бўйича адабиётлар
йўқ?**

5. Сизнингча ҳозир қандай адабиётлар етишмайди? Агар Сиз ношир бўлсангиз эди, қандай адабиётларни чоп этар эдингиз?

(Сиз учун аҳамиятли бўлган жавобларни кўрсатиб ўтинг)

маълумотнома адабиётлар

иш ва бизнесга ёрдам берувчи адабиётлар

ўқув адабиётлари

илмий адабиётлар

илмий-оммабоп адабиётлар

бадий адабиётлар

бошқалар (номини кўрсатинг) _____

6. Сиз газета ўқийсизми?

1 Ҳа 6.2. йўқ

7. Агар ўқисангиз, қайси газеталарни (номини кўрсатинг)

8. Сиз журналлар ўқийсизми?

ҳа 8.2. йўқ

9. Агар ўқисангиз, қайси журналларни (номини кўрсатинг)

10.

11. Чет элларда нашр қилинган қандай китобларни кутубхонада бўлишини истар эдингиз? _____

12. Чет элларда нашр қилинган қандай журнал ва газеталарни кутубхонада бўлишини истар эдингиз ?

13. Қандай ахборот хизматлари учун Сиз пул тўлашга тайёрсиз?
(Сиз учун аҳамиятли бўлган жавобларни кўрсатиб ўтинг)

Сизни қизиқтирган мавзу буйича адабиётлар рўйхатини тузиб бериш учун

матнни қоғозга нусхасини кўчириб бериш

матнни электрон дискетларга кўчириб бериш

сканироват қилиш

Интернет хизмати учун

манзилини ҳам кўрсатган ҳолда ахборот қидириш учун

реклама ва бошқа ахборотларни жойлаштириши учун

реферат, курс иши, диплом ишларини тайёрлаб бериш учун

Сизни ахборотингизни кўпайтириб бериш учун

бошқалар (кўрсатиб ўтинг) _____

14. Кутубхоналарга қатнайсизми? Қатнасангиз қайси кутубхоналарга?

А. Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасига

Туман оммавий кутубхонасига

Олий ўқув юрти кутубхонасига

Бошқалар (кўрсатиб

ўтинг) _____

Кутубхоналардан фойдаланмайман (нима учун

_____)

15. Агар Сиз кутубхонага қатнасангиз, куйидаги гапни

тўлдиринг: «Кутубхонага

.....бораман» (Сиз учун

аҳамиятли бўлган жавобларни танланг)

имтиҳонларга, машғулотларга тайёргарлик кўриш учун

илмий иш ёзиш учун

дунёқарашни кенгайтириш учун

маълумот олиш учун

қизиқарли китоблар ўқиш учун

мулоқот қилиш учун

кўпроқ билиш учун

дўстларимдан орқада қолмаслик учун

маълумотли бўлиш учун

давраларда билимли инсон бўлиб кўриниш учун

ҳаётни яхши билиш учун

одамларни яхши ажратиб олиш учун

зерикмаслик учун

китоб ўқишдан завқ олиш учун

бошқа

сабаблар

(кўрсатинг) _____

16. Сизга хизмат кўрсатаётган кутубхонанинг иш тартиби сизни қониқтирадими?

Ҳа

Йўқ (нима учун?)

Китобхонларнинг ўқиш пайтига тўғри келади

Кутубхона ўзининг иш тартибиги роя қилмайди

Бошқа

ҳоллар

17. Кутубхоначиларнинг китобхонларга муомаласи:

Хушмуомала

Кўрс

Талабларни эриниб бажаради

18. Фан ўқитувчилари томонидан тавсия этилган адабиётларнинг неча фоизи кутубхонада мавжуд?

(Жавоблардан бирини танланг)

100%; 17.2. 70%; 17.3. 50%; 17.4. 40%; 17.5. 30%; 17.6. Бошқа

19. Таълим олиш жараёнингда Сиз кутубхонани қайси ўринга қўясиз?

ахборот олишни асосий манбасига

ахборот олишни иккинчи даражали манбасига

кутубхонасиз ҳам таълим олса бўлади

Кутубхоналардан фойдаланмайман

бошқалар (кўрсатиб ўтинг)

20. Кутубхонада мустақил дарс қилиш учун

Барча шароитлар етарли

Шароитлар қониқарли

Шароит йўқ (нега?)

Шовқин – сурон халақит қилади

Ўриндиқлар етишмайди

Ўз фикрингизни ёзинг

**21. Кутубхонага келиб тушаётган янги адабиётлардан
хабордормисиз?**

Ҳа, кутубхона келиб тушаётган адабиётларнинг барчаси

тўғрисида маълумотлар бериб боради

Йўқ, кутубхона келиб тушаётган адабиётларни кенг тарғиб

қилмайди

Жавоб беришга қийналаман

**22. Ўқиш учун китоб танлаётганингизда қандай манбалардан
фойдаланасиз?**

*(Тўғри деб топган жавобингизни доирага олинг, жавоблар сони
чекланмаган)*

1. Каталоглар

карточкалардаги анъанавий

электрон картотекалар

а Картотекалар

газета-журнал

мавзули

В Библиографик қўлланмалар

библиографик кўрсаткичлар

адабиётлар рўйхати

библиографик манбалардан фойдаланиш тажрибасига эга
эмасман

23. Кутубхонада электрон ресурслардан фойдаланишга шароит яратилганми?

Ҳа

Йўқ (нима учун?)

Компьютерлар ва ташкилий техника воситалари йўқ

Компьютер ва ташкилий техника воситалари етишмайди

24. Кутубхонада электрон каталогдан (ЭК) фойдаланасизми?

Ҳа

Йўқ (нега?)

23.2.1. Кутубхонада ЭК йўқ

23.2.2. ЭК билан ишлашни билмайман

25. Кутубхона талабаларнинг адабиётларга бўлган эҳтиёжини ўрганадими?

(Жавоблардан бирини танланг).

Ҳа

Йўқ

Жавоб беришга қийналаман

26. Кутубхонада Интернет тармоғи мавжудми ва сиз ундан қандай мақсадда фойдаланасиз?

Каталогларни кўриб чиқиш

Маълумотлар базасига кириш
Янгиликларни ўқиш
Хордик чиқариш
Электрон почта хизматидан фойдаланиш

27. Кутубхонада электрон китоблар мавжудми?

Ҳа
Йўқ

28. Сиз фойдаланадиган асосий ахборот манбаларини кўрсатиб ўтинг?

(Битта ёки бир нечта ахборот манбасини кўрсатиб ўтинг)

27.1. газеталар

27.2. журналлар

3 телевидение ва радио

4 электрон воситалар (СД, Интернет)

5 курсдошлардан олинadиган ахборотлар

6 ўқитувчидан олинadига ахборотлар

7 кутубхонадан олинadиган ахборотлар

8 бошқа манбалар (кўрсатиб ўтинг) _____

29. Интернетдан ташқари компьютернинг қандай имкониятаридан фойдаланасиз?

матн редактори билан ишлаш

ҳисоб-китоб ишларини амалга ошириш

ўзини намойиш эта олиш

графика билан ишлаш

товуш ва тасвир билан ишлаш

базадаги маълумотлар билан ишлаш

гиперматнли ҳужжатлар жумладан WEB саҳифа ярата олиш

дастурлаш билан шуғулланаман (қандай дастурлаш тилини кўрсатинг)

бошқалар

(кўрсатинг)

29 Талабалар кўпроқ китоб ўқишлари учун нима қилиш керак?

(тўғри деб топган жавобларни рақамини доирага олинг)

- 1 ўқув режасига ўқиш маданияти бўйича машғулотларни киритиш
 - 2 янги адабиётлар обзорини ўтказиш
 - 3 ахборот олиш саводхонлиги асослари бўйича машғулотлар ташкил этиш
 - 4 кутубхонада кутубхона-библиографик машғулотлар ўтказиш
 - 5 кутубхонада очик эшиклар кунларини ўтказиш
 - 6 китоб ўқувчилар ҳаваскорлик клубларини ташкил этиш
 - 7 фаол китобхонларни рағбатлантириш
 - 8 талабалар кизиқишларига мос келувчи китобларни нашр этиш
 - 9 кутубхоналарни янги адабиётлар билан тўлдириш
 - 10 кутубхоналарни янги вақтли матбуот нашрлари билан тўлдириш
 - 11 китобхонларга кутубхона фаолияти ҳақида кенг ахборотлар бериб бориш
 - 12 бошқалар (кўрсатинг)
-

30 Кутубхонада фанлар бўйича маърузалар матнидан фойдаланиш тўғрисида сизнинг фикрингиз

(Жавоблардан бирини танланг)

- 1Маърузалар матнидан ҳар доим самарали фойдаланаман
- 2Маърузалар матнидан онда-сонда фойдаланаман
- 3Маърузалар матнидан умуман фойдаланмайман
- 4Маърузалар матнидан фойдаланишга шароит йўқ

31. Таълим муассасаси кутубхонаси томонидан ўтказиладиган қандай тадбирларда қатнашишни хоҳлар эдингиз ?

- 31.1. Мавзулар бўйича китобхонлар конференциялари, адабий-бадий кечалар.
- 31.2. Турли мавзудаги семинарлар (кутубхонадан фойдаланиш, адабиётлар қидириш)
- 31.3. Адабиётлар обзорлари, , кўргазмалар, ахборот кунлари

Сўровда иштирок этганингиз учун раҳмат.

Сўров ташкилотчиларига Сизнинг таклифларингиз:

Абдулвоҳид Абдулазизов

**МУТОЛАА МАДАНИЯТИНИ
ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ
СОЦИОЛОГИК ТАҲЛИЛИ**

(Ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртлари мисолида)

**Теришга берилди 15.03.2016 йил, босишга руҳсат этилди
15.04.2016 йил. Шрифт гарнитураси Times New Roman.
Бичими 84x60, 11.25 босма табоқ. Буюртма № 39.
Адади 100 дона.**

**“Наврўз” нашриёти: Лицензия рақами АІ – 170,
20декабр 2009 йил.**

Манзили: Тошкент шаҳри, А.Темур кўчаси 19-уй.



Абдулазизов Абдулвохид Хабибуллович
социология фанлари номзоди, доцент.

1960 йилда Наманган вилояти Уйчи кишлоғида тугилган.

1982 йилда Ставрополь давлат педагогика институтини ва 2000 йилда Наманган давлат университети ҳуқуқшунослик факультетини битирган. Мутахассислиги : рус тили ва адабиети фани уқитувчиси, ҳуқуқшунос педагог, социолог.

Академик лицей ва касб - ҳунар коллежларида мутолаа маданиятини шакллантириш жараенининг социологиг тахлили мавзусидаги номзодлик диссертациясини химоя қилган. Вилоятимиз лицей ва касб - ҳунар коллежларида раҳбарлик лавозимларида фаолият юритган. «Урта махсус, касб-ҳунар таълими аълочиси» (2004). Хозирда Наманган давлат университети Демократик жамият қуриш назарияси ва амалиети кафедраси доценти вазифасида меҳнат қилиб келмоқда. Каттор рисола, уқув методик қуллама ва қуплаб мақолалар чоп эттирган.